

ЕТНОГРАФІЧНИЙ ВІСНИК

226
Ф. Бонюх

УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК
ЕТНОГРАФІЧНА КОМІСІЯ

ЕТНОГРАФІЧНИЙ ВІСНИК

кн. 2

За головним редагуванням
акад. АНДРІЯ ЛОБОДИ та ВІКТОРА ПЕТРОВА

У КИЇВІ
З друкарні Української Академії Наук
1926

Дозволяється випустити в світ.

Невідмінний Секретар Академії, акад. *Аг. Кримський*.

ДО ПИТАННЯ ПРО СПОСОБИ ЗБИРАТИ ФОЛЬКЛОРНІ МАТЕРІАЛИ¹⁾.

Нас дуже цікавить тепер методологія фольклорних студій. Усі, хто працює на полі фольклористики, повинні завжди дбати за як-найдоцільніші способи роботи, повинні повсякчас простувати до найпотрібніших завдань найпрактичнішими шляхами.

Адже сама справа вимагає поставити і так чи інакше розв'язати питання, котрому з двох способів збирати фольклорні матеріали, екскурсійному чи стаціонарному, треба віддати відносну перевагу за сучасного стану фольклористики.

Ще року 1921-го на „Всероссийской конференции научных обществ по изучению местного края“, скликаній з ініціятиви так званого „Академического Центра“ в Москві, відомий фольклорист проф. Ю. М. Соколов у своїй доповіді: „Материалы по народной словесности в общем масштабе краеведных работ“, зазначаючи необхідність і фольклорних станцій, підкреслив, що за нашого часу особливо корисний екскурсійний спосіб збирати фольклорні матеріали цілими групами збирачів з груповим записом: „Собирательский и исследовательский опыт последних лет (казав проф. Соколов) показал, что при организации фольклорных экспедиций из культурных центров наиболее пригодна коллективная запись, одновременное наблюдение многих лиц. Только коллективной записью в короткое время можно всесторонне схватить весь интересующий материал без нарушения строгих требований современной науки“²⁾. У другій своїй доповіді, зачитаній в Етнографічній Комісії Української Академії Наук 2 вересня 1924 року, проф. Соколов дав і докладний опис того типу фольклорних екскурсій, що утворився в Москві останніми роками³⁾.

¹⁾ В основі цієї статті лежить доповідь, що її прочитав я 2 вересня року 1924 в Етнографічній Комісії Української Академії Наук з приводу доповіді там-таки й тоді-ж-таки московського професора Ю. М. Соколова на тему: „До методології збирання фольклорного матеріалу“. До первісного тексту я вніс за пропозицією редакції кілька змін та додатків, найбільше щоб наблизити зміст статті до інтересів фольклорних робітників на місцях.

²⁾ „Вопросы краеведения. Сборник докладов, сделанных на Всероссийской Конференции научных обществ по изучению местного края в Москве в декабре 1921 года, созванной Академическим Центром“. Под редакцией Вл. Вл. Богданова. Нижполиграф, 1923, стор. 110.

³⁾ Як повідомив проф. Ю. М. Соколов, у доповіді 2 вересня року 1924, екскурсійний спосіб збирати фольклорні матеріали в його власній практиці відбувався в

Не заперечую всю цінність екскурсійного способу збирати фольклорні матеріали, коли мати на увазі власне наукові експедиції спеціалістів на місця (про це казатиму далі). Знов-же визнаю екскурсії за доцільні з погляду навчально-педагогічного, коли вони складаються з студентів або інших фольклористів, що допіру починають працювати у своїй спеціальності¹⁾. Тільки-ж мушу висловити думку, що екскурсії такого типу, що його описує проф. Соколов, мають обмежену наукову вагу, як при звичайному збиранні сирових фольклорних матеріалів, так і особливо при спробах збирання поглибленого, дослідницького.

Записи при екскурсійному збиранні передусім не можуть бути якісно високоцінні й цілком правдиві вже через те, що їх роблять протягом обмеженого часу, поспішаючись, за неспокійних, а, головне, неприродних умов. Навіть одному збирачеві, своїй людині, як відомо, не легко знайти спромогу спостерегати фольклорні явища в їх натуральному, ненапруженому перед чужим оком стані, в їх правдивому й природньому оточенні. Найцінніші фольклористичні спостереження здобуваються тоді, коли особа спостерегачева як-найменшу звертає на себе увагу. Для екскурсії, що тільки на деякий час приїхала на село, дуже важко утворити сприятливі умови для спостережень. Особливо це важко для великих екскурсій, що складаються з осіб на селі зовсім невідомих і сторонніх. Впливаючи на об'єкт своїх спостережень, екскурсія вивчає селянський фольклор не в цілком нормальних умовах. Навіть пісні, що особливостями своєї усталеної форми, здавалося-б, забезпечені від підроблення їх під смак і попит екскурсантів (певне, як цей смак і попит уявляють собі селяни),—при способі їх запису, так-би мовити, анкетному, дають часто інший тон, темп і навіть текст, ніж тоді, коли їх обережно й можливо непомітно записують поодинокі призвичаєні люди. Характерні нюанси доводилося спостерегати в колядках, щедрівках і

основних рисах так. Гурток фольклористів (найчастіше студентів) приїздить до того чи іншого села й за заздалегідь розробленим планом швидко, іноді в кілька годин, опрацьовує його фольклор. Щоб усунути звичайну недовіру в селян до сторонніх людей, екскурсанти влаштовують літературні ранки, лекції на місцеві етнографічні теми й концерти з пісень, здебільшого тутешніх. Отже, матеріал, узятий з села й оброблений у місті, знову повертається на село. Запис потім провадять окремі групи або ж і весь гурток одразу. Наукова цінність групового запису фольклорних матеріалів, як гадає професор, така. На що не звернув-би був уваги один збирач, записують інші, бо важко одному-двом збирачам устежити за оповідачем, за нюансами його вимови й руху, за тим, як реагує на оповідання аудиторія і т. інш. Повернувшись до міста, екскурсія робить звідомлення у вигляді доповідей, виставок і концертів (пор. „Вопросы краеведения“, стор. 110—111).

¹⁾ Необхідно, на мою думку, виразно розрізняти дві мети екскурсійного збирання фольклору: педагогічну й суто наукову. З боку педагогічно-навчального екскурсійний спосіб безумовно корисний для фольклористів, що починають. Одні з екскурсантів на практиці краще засвоять собі основні правила збирати фольклорні матеріали, інші докладніше розберуться в своїх здібностях і симпатіях до окремих родів фольклору й т. ін. Групову фольклорну роботу з метою пропедевтичною треба рекомендувати й нашому українському студентству (надто в ІНО й Педтехнікумах), а також учительству, що працює або бажає працювати на полі фольклористики.

голосіннях, записуючи їх різними способами, за різних настроїв і обставин. Також і прозаїчна народня творчість підлягає аналогічним змінам (узагальненню, модернізації, то-що). Одне діло чути й записати казку зимовим вечором в оточенні своїх людей і зовсім інше—записувати, коли її привселюдно оповідається перед цілою компанією з чужих людей. Нехай-би як уважно стежили члени екскурсії за кожним словом і рухом своєї „жертви“ та присутніх тут слухачів із селян, з цього буде не дуже багато користи. Досконало переведені, ці записи все-ж-таки не дадуть цілком правдивої і певної картини. Уникати анкетизму в будь-якій його формі (не запитання ставити, а слухати мову так, як вона природньо мовиться),—це стало за правило навіть для діалектологів, коли вони збирають особливості народньої мови, а вона-ж узагалі менше підлягає впливові психологічних факторів.

Окрім того, що учасники екскурсії записують народні твори в неприродній, штучній обстанові, — для них, як для осіб чужих на селі, сливе неприступна та найцінніша й найцікавіша частина в народньому репертуарові, що складається з більш-менш інтимних його розділів, як то: заговорів, голосінь, релігійних легенд, сороміцьких родів фольклору, тих переказів і анекдот, котрі опозиційним змістом своїм суперечать пануючому моральному й політичному status quo й т. ин. До того-ж сучасне село не одностайне, воно розбилося і за поколіннями (старша й молодша генерація, свого роду „батьки й діти“, що антагонізм поміж ними саме тепер особливо гостро відчувається), і за класовими угрупованнями („куркулі“—„незаможні“), і за основами світогляду (передові й різко протилежні їм відсталі елементи)¹⁾. Коли екскурсія, приїхавши на село, звязалася-б з однією групою,—одхиляються інші й займають скептичні позиції. Старі люди, котрі поважають себе, якщо й оповідатимуть на прохання екскурсії, то здебільшого так, щоб це було як-найдалі від молоді або якоїсь іншої групи селян. Знов-же й навпаки, коли члени екскурсії виявили-б тенденцію цікавитися більше молоддю, то старим людям вже неохота брати тут будь-яку участь²⁾.

Всіх цих хиб, властивих екскурсійному способові, можна уникнути, стаціонарно збираючи фольклорні матеріали³⁾. Стаціонарне збирання

¹⁾ Соціальна диференціація сучасного села—факт визначений. Раніш записи відносили до всього „народу“, і це був великий недогляд. Записуючи матеріали, треба вважати не тільки на вік, місце походження, письменність чи неписьменність оповідачеву, а й на те, до якого з селянських угруповань він належить. Цю вимогу треба підкреслити в програмах, до збирання фольклору.

²⁾ Концерти та лекції, як спосіб притягти селян до участі в справі збирання фольклору, вважати можна за доцільний найбільше що-до молоді та передової частини села.

³⁾ Ідея стаціонарно вивчати місцеві явища взагалі не нова. Її давно вже визнано в науках природничих. Що-до етнографії, то вже року 1885 акад. А. Пипін оповідаючи про свою розмову близько 1860 року з відомим вченим етнографом Мангардтом, пропонував перевести в життя і в Росії його думку про необхідність утворити в певних пунктах етнографічні дослідчі станції (А. Н. Пипинъ. „О задачах русской этнографии“. „Вѣстникъ Европы“, 1885 р., кн. 5, стор. 175).

розраховано на те, що на місцях довший час перебуватимуть досвідчені фольклористи, знов-же й на те, що до наукової роботи притягнено буде найкращі місцеві сили. Все неприступне для екскурсії, це „розкрита книга“ для місцевого робітника. Отже таким чином справа вимагає найбільше організації в певних пунктах фольклорних дослідних станцій, постійних фольклористичних гуртків та мережі вихованих путящих дослідників-кореспондентів.

За це промовляє й сучасний стан фольклористики, що все далі відходить і відходитиме від простого збирання, нехай як старанно переведеного; все більш потребує він збирання дослідницького, за методами інтенсивними, себ-то збирання, що його розраховано не так на кількість, як на якість, не так на швидкість, як на міцність, не так на широчінь охоплення, як на глибочінь, не так на колекціонування більш-менш випадково зібраних окремих текстів, як на довготривале та систематичні стаціонарні спостереження.

Роз'єднання збирання з дослідженням, опису з тлумаченням, фіксації з інтерпретацією можна вважати за характерне для попереднього стану фольклористики. Але, неприпустиме в науках про природу, воно тим більше не витримує критики в науках про людину взагалі, і в фольклористиці зокрема. Важко зазначити будь-яку іншу науку, де це роз'єднання так шкідливо відбивалося-б на її розвитку. В фольклористиці вчений особливо залежить од свого матеріалу, такого чутливого й змінливого, від знання та підготовки збирачів, від удосконалення й серйозної постановки самих способів збирати фольклорні матеріали.

Почавшись, можна сказати, з кінця, з широких кабінетних узагальнень на підставі випадкового, неповного й непевного матеріалу, наукова фольклористика потім увесь час ішла лінією поступінного обмеження методів одним одним, звуження та заглиблення їх у конкретну дійсність. Тепер давні синтетичні методи вже замкнули логічне коло свого розвитку і тісно підвели до студювання живого фольклору: 1) в його органічних комплексах; 2) в його динаміці, а не тільки статичній; 3) у всебічній аналізі його конкретних явищ і процесів.

Обміркую докладніше ці твердження, не вважаючи їх за якусь програму фольклористики взагалі (що розуміється, значно ширша). Спинюся на тих кількох пунктах що в них, на мій погляд, найбільш бажано й необхідно сполучати збирання фольклору з його уважним студюванням на місцях, і що вони, здається мені, особливо яскраво свідчать про неминучу перевагу в наш і майбутній час стаціонарного збирання фольклорних матеріалів.

Конкретно-органічне вивчення фольклору в тому його вигляді, в якому він існує в реальній дійсності, стоїть тепер на меті фольклористики, як науки позитивної. Збирання матеріалів мусить як-найбільше пристосуватися до цієї вимоги і стати органічно-цілинно-комплексним 1) що-до цілиності й природньої об'єднаності поміж собою самих зібраних матеріалів і 2) що-до правдивої й органічної їх звязаності з ха-

ракетистикою побуту, звичаїв і всього життя людности, серед якої збирання провадиться.

Заслужений український академик Володимир Гнатюк нещодавно в своєму змістовному підручникові, в справі записів матеріалів з української народної словесности зазначав: „при питанню про те, що належить записувати, найліпше держатися засади — все, що попаде під руки“¹⁾, і „не журитися сортуванням матеріалу: задачею пересічного записувача є лише записувати все вірно й докладно, а все інше зроблять редактори видань“²⁾.

Певне, що треба записувати все, але-ж з другого боку вірно й те, що для наукової цінности зібраних матеріалів не байдуже, як їх збирали: чи цілком випадково, при нагодах, причому записи мають зовсім різний, перемішаний характер, зміст і походження, чи, навпаки, записи робили за певним планом, вичерпуючи весь матеріал у межах окремих, наперед окреслених ширших або вужчих завдань. Від цього значною мірою залежить і те, чи ці матеріали придатні будуть найбільше на те, щоб збільшувати фольклористичні архіви, чи, може, одразу-ж становитимуть певний внесок до науки.

Давно вже виставлено було побажання збирати фольклорний матеріал за репертуарами. Справді, через репертуарне збирання матеріал не розривається на штучні шматки, а, навпаки, заховується в природній звязаності його складових частин. Репертуари, як відомо, збираються і вужчі, і ширші: окремої людини, родини, кутка, села, району. Але цілком вичерпати репертуар навіть одної людини, не то що села або району, — річ не легка й не швидка. При доброму виконанні — це завдання на місяці, коли не на роки. Тим більше не легко це робити екскурсіям, що мають у своєму розпорядженні обмежену кількість часу і, як сказано вище, й не здібні охопити всі різноманітні частини фольклорного репертуару.

А через це, при екскурсійному способі збирати фольклор, а також збирачам, котрі не мають спромоги цілком віддатися цій справі, краще було-б обмежуватися тільки на певних частинах репертуарів, найбільш приступних їм для збирання, з тим, щоб ці частини було об'єднано в якусь органічну цілість.

Фольклорний матеріал можна-б збирати, скажімо, за окремими родами або відділами народної усної творчости (як вони виявляються в тих або інших конкретних репертуарах). Тут можна спинитися передовсім на збиранні тих родів фольклорного матеріалу, що швидко зникають (наприклад, історичних пісень, а з другого боку — т. зв. „частушок“). Далі, можна поставити перед собою завдання з'ясувати, що знає той чи інший оповідач, те чи інше село з родів усної творчости менше досліджених. Так, приміром, народню прозу вичерпано взагалі менше

¹⁾ Володимир Гнатюк. „Українська народня словесність. (В справі записів українського етнографічного матеріалу)“. Відень, 1917, стор. 22.

²⁾ Ibid., стор. 45.

як поезію, легенди менше, ніж казки, голосіння менше як весільні пісні. Порівнюючи мало виявлено: весняні пісні (троїцькі, семіцькі, то-що), сороміцькі пісні та інші роди подібного фольклору, народньо-сектантську поезію, місцеві легенди й оповідання, гадання, сні, народні прокляття, лайки. фольклор побажань, фольклор пародій, то-що.

Можна, далі, ставити на меті вичерпувати фольклорні репертуари певних соціальних або інших груп людности, напр.: фольклор робітничо-фабричний, фольклор інтелігентський та міщанський; фольклор злодіїв, розбишак і безпритульних, фольклор в'язниць, фольклор військовий, фольклор дитячий, фольклор психічно-дефективних (психо-невротиків) і т. и. Дуже корисно збирати за окремими точно окресленими темами. Так, напр., доводилося мені вичерпувати окремі ширші або вужчі репертуари за темами: „Війна 1914—1918 рр. в українському фольклорі“, „Револуція 1917 р. в українському фольклорі“, „Епідемія чудес і легенд на Україні в 1923—4 рр.“ і т. ин.

Особливо корисно було-б систематично та уважно збирати тексти і варіанти на окремі сюжети або мотиви. Варт особливу увагу звертати на записування варіантів однієї й тієї самої, скажімо, казки, коли її оповідають з одмінами, однієї й тієї самої пісні, коли її співають із зміненням текстом, і т. ин. Десяток добрих варіантів одного сюжету, що їх зібрано в даній країні, — це вже певне досягнення, часто видніше й значніше, ніж стільки-ж випадкових, поодиноких, здебільшого раніш уже відомих текстів ¹⁾. Про вагу збирання варіантів у народніх творах нещодавно прекрасно сказав акад. М. Грушевський в одній із останніх своїх публікацій ²⁾. Дозволю собі навести кілька його слів: „важний не факт існування обряду, чи переказу, чи пісні, а те, як вони виглядали колись, як оповідали свою тему, в якій формі. Не раз така подробиця оповідання, деталь форми раптом відкриває перед нами цілу складну широко розгалужену, не знать як давніми обставинами витворену чи передану систему... Коли варіанти мають нераз... самостійну вартість, або тільки зібрані разом у великій числі дають можливість реконструкції напівзабутого, знищеного, до крайности схематизованого архетипа, то явна річ, що тут ніяким чином не можна вдоволитися тим, що, от, мовляв, такий чи инший фольклорний документ — уже вхоплений у своїм типом вигляді, тому можна про варіанти його й не дбати“.

Комплексний підхід до фольклору потребує також і иншого: виявляти певне правдиве оточення, природню традиційну обстанову навколо фіксованих фольклорних явищ. Варто не тільки сами тексти народніх словесних творів збирати, але й давати до них докладні коментарі, себ-то тут-таки, одразу, на місці з'ясовувати найближчі звязки записаних творів (та їхніх комплексів) з життям і творчістю, що їх оточують.

¹⁾ Пор. М. Азадовский. „Беседы собирателя. О собирании и записывании памятников устного творчества применительно к Сибири“. Иркутск, 1924, стор. 22.

²⁾ Ак. М. Грушевський. „Береження і дослідження побутового і фольклорного матеріалу, як відповідальне державне завдання“. — „Україна“, 1925, кн. 5, стор. 10.

Отже пояснювати тексти можна в кілька концентрів: 1) у тіснішій сфері самого фольклору та його репертуарів; 2) по-за сферою фольклору, але в межах етнографії взагалі (у зв'язку з побутом, звичаями й обрядами) і, нарешті, 3) у зв'язку з усім життям та його станом у межах певної ширшої чи вузкої території.

Так, напр., варто довідуватися, чи не переносить оповідач із тексту в текст окремих улюблених ним виразів, формул і епізодів, чи не вкладає чого в текст з власних своїх спостережень, досвіду, поглядів, тенденцій, місцевих натяків, власних своїх або чужих фантазій; чи не викидає оповідач давніх хронологічних і топографічних означень, замінюючи їх на свої місцеві; як ставиться сам оповідач до окремих частин його репертуару, чи не вносять чого від себе в оповідання слухачі; коли, при якій роботі чи нагоді, з яким настроєм тих чи інших усних творів люди вживають, якими рухами тіла і взагалі чинностями їх супроводять, яка популярність окремих піснє серед молоді й старих або-ж серед різних інших груп людности, яке їм надається пристосування й тлумачення (наприклад, при прислів'ях подавати їх розуміння, що іноді бувають несподівані, при загадках — одгадки і т. ін.), чи не помічається в оповіданні впливу школи або книжки і якої саме, подавати біографії та автобіографії оповідачів і самого записувача й т. ін. Записуючи, приміром, обрядову пісню, треба не тільки текст подати, але й описати обряд, що з ним цю пісню зв'язано. До запису обжинкової, скажімо, пісні треба подати опис звичаїв, повір'їв, обрядів, зв'язаних з жнивими і т. ін.¹⁾ Матеріали з такими коментарями значно підвищуються в своїй науковій вартості. В давніх фольклорних збірниках продукти народньої творчості звичайно збиралися в голій одірваності від ґрунту й оточення, і це дуже перешкоджає тепер науково їх опрацьовувати²⁾.

За необхідний принцип наукового вивчення взагалі поточних явищ, що підлягають змінам та розвиткові, фольклорних зокрема, треба вважати динамічне їх розуміння. У фольклористиці не можна тепер обмежитися констатуванням тільки статичних елементів і теоретично-спекулятивними їх комбінаціями. Коли за давніх часів такий напрямок і мав рацію, то тепер, продовжуючи його, ми гальмували-б дальший розвиток фольклористики, як науки. Одна з найважливіших сьогочасних вимог — це спостерегати не тільки статику, але й динаміку фольклорних явищ,

¹⁾ Ця вимога, розуміється, не нова. Вже Куліш у „Записках о Южной Руси“ (тт. I—II, Спб. 1856—1857) виставив тезу, що „при записуванні произведений народной словесности, необходимо принимать во соображение обстоятельства самого рассказчика, или пѣвца, и всю его обстановку“ (т. II, стор. 1), і сам почасти й перевів це в життя у тих-таки „Записках“. Тепер ця вимога здебільшого входить уже в програми й поради до збирання пам'яток народньої усної творчості.

²⁾ Про це, а також узагалі про те, що найголовнішу перешкоду в сьогочасних етнографічних студіях становить „слабке уґрунтування й знання самих фактів побуту у всій їх цілокупності“ (розбивка моя) див., між иншим, у ст. К. Копержинського: „Питання про наукову постановку справи вивчення побуту та її практичне значіння“. „Червоний Шлях“, 1925, № 5, стор. 104—105.

не тільки факти, але й процеси, не тільки, так-би мовити, анатомію, але й фізіологію живого фольклору. Збирати матеріали й студіювати їх у цьому напрямкові особливо варто й корисно за наших часів, коли під міцним впливом великих сучасних подій прискоривсь темп життя, і процесуальні моменти зробилися помітніші і для спостережень зручніші.

Щоб уявити динаміку фольклору та більш-менш точно її зафіксувати, дуже корисно проводити один і той самий твір за певними періодами часу (яких, розуміється, потребує справа) через повторні записи, як через низку свого роду моментальних знімків. Здавалося-б, на перший погляд, нема чого повторювати вже раз зробленого запису. Але-ж фольклорні явища не стоять нерухомо, а живуть, змінюються й розвиваються в зв'язку із зміною та розвитком самого життя. Отже повторювати протягом певного часу записи одного й того-ж самого оповідання чи пісні, себ-то збирати варіанти не тільки вширш, але й удовж, не тільки, так-би мовити, в горизонтальному, але й у вертикальному напрямкові, необхідно, вивчаючи процеси й розвиток народньої творчості. Такі повторні записи дали, наприклад, мені можливість провести спостереження над відповідними змінами в народньо-словесному репертуарі одного села та окремих його мешканців підчас війни та перших років революції. Змінялися та пристосовувалися навіть такі спеціальні і ніби-то „об'єктивні“ роди фольклору, як голосіння, колядки, казки. Голосіння, наприклад, що доти відбувалися звичайно при похоронах небіжчиків підчас війни в тому селі, що його фольклор я спеціально тоді постережав (Черепівка на Путивельщині), були поширеною формою виявлення взагалі жіночої туги, розпачу й прикрости через надзвичайно важке й сумне життя покинутих удів, старих матірок та малих дітей і поступінно, ще задовго до революції, набували революційного, проти-царського й проти-панського характеру. Вже тепер (року 1925-го) в тому-ж самому селі, почасти у тих самих осіб, я спостеріг, що з зовнішнім заспокоєнням життя цей жанр досі, так-би мовити, не демобілізувався, а набув тільки іншого напрямку. В зв'язку з сучасним розкладом селянської сім'ї, гострою боротьбою поміж старшим та молодшим поколінням, дуже поширеними тепер на селі розводами, то-що, жінки й тепер іноді тими самими способами, в тих самих традиційних формах голосять, як і раніш, підчас війни, але не так по синах або чоловіках, як частенько через них. Коли, наприклад, тоді жінки заклинали, щоб кулі синів та чоловіків минали, то тепер у голосіннях іноді запитують, чому вони їх не минали. Коли раніш до відсутніх синів та чоловіків прикладалися ніжні назви: „сонечко ясне“, „голубе сизий“, то-що, то тепер траплялося чути в голосіннях і такі протилежні вирази, як: „звір він неситий“..., „да це-ж не мій син, це лютий пес“ і т. под. Казка, скажімо, про двох братів багатого й бідного (типу т. зв. „Шемакиного Суду“), що її я записав кілька разів од одної особи протягом сімох років, дала два характерні варіанти, в яких бідний брат падає з дзвіниці, куди по дорозі

до суду зносив хреста, то на „череваня“-монаха, то (в другому значно пізнішому записові) — на представника сільської адміністрації. Тут, як і в інших аналогічних випадках, такі варіанти можна зрозуміти тільки в зв'язку з тенденціями, що панують у даний момент, а тенденції — в зв'язку з усім життям даної місцевості.

Постійно, без перерви фіксувати динаміку пристосування до нового життя старих, особливо-ж мандрівних сюжетів — цікаве завдання для збирача й одночасно дослідника фольклору. З цього боку дуже корисно записувати й студіювати легенди. Так, напр., легенда про різні розмови святих у порожньому будинкові з загадковим світлом, що й давніш у перехідні епохи (вже на початку XVII ст.) відновлялася, або легенда про те, як дитина під час хрестин обертається в різні речі: сокиру, мотузку, квітку, то-що і тим прорікає майбутнє, також і інші популярні мандрівні легенди відбили в десятках послідовних варіантів, як у свого роду мініятурі, цілу історію життя й настроїв селянської людности на Україні за війни та революції.

Збирання сучасних легенд ще й тим корисне, що постійному та методичному спостережникові воно дає щасливі випадки вивчати й фіксувати процеси також і більш-менш самостійного перетворення, навіть виникання легенд. Тут завдання збирачеве не може обмежитись тільки тим, щоб записати легенду в закінченому, найповнішому її вигляді. Збирач мусить простувати до того, щоб низкою повторних записів зафіксувати різні стадії в розвиткові легенди, починаючи, коли це можна, від самого її зародження.

За сприятливих умов кількох попередніх років на Україні таких матеріалів можна було-б поназбирати чимало. Так, у роках 1923—4 епідемія чудес, а в зв'язку з ними й легенд на всій Україні, особливо Правобережній, утворила дуже сприятливий для цього ґрунт. Тепер хвиля чудес і легенд на Україні значно зменшилася, але все-ж і досі можна знаходити в достатній кількості подібні матеріали. Їх корисно було-б фіксувати, як сказано, в кількох хронологічно-послідовних варіантах, а одночасно й пояснювати за такою приблизно схемою: 1) виявити психологічну атмосферу й оточення, в яких складається легенда, 2) оскільки можливо, виявити дійсний привід для її утворення або відновлення; 3) виявити зв'язок легенди з чудами й снами; 4) на підставі місцевих умов зрозуміти тенденцію легенди, що може вказувати також і на найближчу соціальну групу, де легенду утворено; 5) взяти на увагу сюжетні елементи легенди, що їх звичайно запозичено з мандрівного фольклорного запасу; нарешті, 6) простежити за шляхом, способами, часом та за місцем розповсюдження легенди¹⁾. Але важливе

¹⁾ Як на зразок роботи про легенди, де одночасно дається і збірник нових матеріалів і їх дослід, що сам собою з них виходить, якимсь указував ак. М. Сумцов на відому працю про українські легенди П. В. Іванова, що друкувалася в „Етнограф. Обзорѣніи“ за 1890 і 1891 рр. Приклад цей, на думку ак. Сумцова, тим більше повчальний, що тут обійшлося без бібліотек та книжних підсобників, що не завжди приступні місцевим діячам. (Рец. ак. Сумцова на збірник Шапкарьова, Етногр. Обзор., кн. XXI, стор. 205).

увага: треба дуже пильно берегтися від небезпеки, щоб спостережникам, надто тим, що мало досвідчені в аналізі легенд, не піти далі від того, на що уповноважують тільки факти, щоб самим не привнести часом до дослідів будь-якої тенденції і не утворити непомітно для себе — легенд про легенди.

У вивченні динаміки народньої усної творчості є ще один бік справи, на який досі мало звертали уваги. Це — народні імпровізації, що дають иноді початок новим народнім творам, наприклад, оповіданням типу новель або анекдот. Шляхом частого повторення оповідання-імпровізації поступинно набувають характерної для народніх творів організованості, що забезпечує їм незабутність і популярність. Наведу приклади з своїх спостережень.

Коли з революцією панство відійшло в царину минулого, селяни, опинившись в безпечному віддаленні від цього лиха, дуже ним зацікавилися. Цій цікавості задовольняли, крім давніх анекдот про панів, у яких хитрий селянин завсіди обдурює дурного пана, також і фактичні оповідання про кріпацтво живих ще його свідків. Під впливом такого попиту дід 80 років Микита Гордовий (в с. Черепівці, на Путивельщині) спочатку давав досить правдиві автобіографічного характеру оповідання з свого кріпацького життя (1 стадія), але що частіше він їх повторював за постійними вимогами кутка, то все більше його оповідання набували характеру реалістично-гумористичних новель, без усякої поки-що домішки чудесного елементу (2 стадія). Нарешті, торік я чув ці оповідання ще в новітній їхній стадії, з епізодами казкового характеру. Так, напр., „сучка Норма“, що раніш була звичайною собі в пана Серебряка собакою, тепер вже розуміє по-людському й доводить пану, хто з його кріпаків робить, а хто лінується. Отже, поруч поміченого в інших оповідачів процесу розкладання казки в побутове оповідання, тут бачимо й зворотний процес. Другий випадок. Єгор Сіренко, ще молода порівнюючи людина (років з 32), зараз-таки як утік з німецького полону, досить реально оповідав справді цікаву історію про те, як він перебував за кордоном і як відтіл кілька разів тікав. Його оповідання зацікавило й село. Повторене безліч разів, в результаті непомітних змін і доповнень, в останньому переказі воно дає вже цілий, досить добре організований, авантурний роман, що дуже нагадує собою повісті Петровської доби з пригодами різних Олександрів та Василів Каріотських. Тут маємо вже новий жанр для села й нові мотиви, з наївним індивідуалізмом центрального героя, з авантуризмом основної сюжетної будови, з любовними інтригами героя та численних німецьких „генеральських дочок“, з географічними й побутовими інформаціями про доти цілком у селі незнану й загадкову Європу, її культуру, її техніку, її „чудеса“, взагалі, з життям, що його село сприймало, як казку, в протилежність казці діда Микити, що сприймалася, як життя. Нова психологія, новий обрій, новий попит шукає собі й на селі нових літературних форм. Ці надзвичайно важливі перехідні моменти вимагають од фольклористів постійних і уважних

спостережень засобами, які було-б пристосовано до фіксації процесів, себ-то засобами спостережень стаціонарних. До речі цікаво додати, що як „історія“ діда Микити, так і „географія“ кума Єгора утворювалися ввесь час у тісному співробітництві їхніх „авдиторій“.

Зусилля фольклористів у збиранні й дослідженні матеріалів, точніше в дослідницькому їх збиранні, мають енергійніше піти і ще в одному напрямкові, що за дотеперішньої переваги екстенсивного збирання сливе не підлягає систематичному обслідуванню. Я маю на увазі вплив книги й писаної літератури на фольклор і ті зміни в ньому, до яких цей вплив спричиняється. Варто докладно й систематично виявляти, які літературні твори найпопулярнішими з'являються тепер у народньому середовищі, яким послідовним змінам при переказах вони сами підлягають, яким змінам під їх впливом підлягають народні твори, які елементи письменства (художнього й нехудожнього) найорганічніше ввійшли в склад фольклору, коли, за яким посередництвом, якими шляхами і т. под. Ці питання мають науково-теоретичну й практичну вагу. В цих дослідках зручно користуватися також і способом, що його можна-б наблизити до експериментального, коли дослідник не тільки пасивно спостерегає, але в міру потреби і викликає певні явища в різноманітних заздалегідь взятих на увагу умовах. Недалекий той час, коли експериментальні досліді живої творчості мас знайдуть собі загальне визнання й удосконалення. Зручність їх у цьому випадкові полягає в тому, що найважливіші моменти досліду: 1) джерело, 2) середовище з оточенням, 3) час, коли почало впливати те або інше стороннє явище, одразу-ж спостережникові відомі, і лишається тільки стежити, якими шляхами, в яких напрямках і формах ідуть процеси засвоєння. Періодично-повторні записи і тут найпридатніші. Спроби такого способу, правда, досить примітивно переведеного, давали мені цікаві спостереження над впливом штучної художньої літератури на творчу фантазію людей старого віку. Копійчані видання певних творів, що їх не скупю було розвіяно в потрібних місцях, свою справу робили. Крім механічних переказів, являлись і більш-менш оригінальні, з значними стилістичними змінами і з цікавими місцево-побутовими пристосуваннями. Байки Крилова і Глібова, наприклад, давали коротенькі прозаїчні казочки з контамінаціями поміж собою і з казок. Окремої і пильної уваги українських фольклористів потребує з цього боку питання про вплив поезії Т. Шевченка на народню творчість. Українські фольклористи мають звернути увагу на ті безумовно цікаві й численні процеси народньої усної творчості, до яких спричиняється і спричиниться велика популярність у народі творів Шевченкових.

В фольклористичних дослідках найближчого майбутнього почесне, коли не центральне місце займе аналіза з точними методами, що їх наближатиметься до природознавчих, аналіза не так голих, побіжно зібраних текстів, як наочних фактів живого фольклору, фактів позної ваги і цілком надійного змісту. Тому безпосередні стаціонарні

спостереження мусять стати за основу фольклористики, за головний принцип, що проникатиме всі методи й висновки у цій науковій галузі.

Так, скажімо, вивчення фольклору з боку його форми, вивчення його поетики й стилю, тим корисніше могло-б бути, чим більше наближалося-б до самого ґрунту, до студіювання з боку формального справжніх, живих фольклорних явищ і процесів, бо елементи форми та ті фактори, що від них вони залежать, знаходяться в фольклорі не в механічній сумежності, а в органічній звязаності й обумовленості з іншими елементами та факторами. Далі, вивчення явищ і процесів живого сучасного фольклору в напрямкові перспективному дало-б можливість конкретно розуміти аналогічні явища й процеси усної творчості в давноминутих епохах. Фольклор взагалі не належить тільки даному моментові. Фольклор однієї навіть людини — це органічний конгломерат наслідків од різних епох. Фольклор двох різних людей свідчить часом про дві різні епохи. Нарешті, в широкому обсягові нашого народу можливості історично-перспективного поглиблення величезно розширюються. „Одновременное сосуществование (наведемо слова Ю. М. Соколова) на огромном пространстве России поэтического творчества в самых разнообразных стадиях развития дает возможность производить такие полные наблюдения над народной словесностью, каких лишена Западная Европа. Недаром европейские ученые обращаются к русским материалам для своих общих построений“¹⁾. З фольклору сучасного таким чином є найкращий шлях до уявлення про його давноминулі стадії. Через перспективне вивчення сучасного фольклору може здобути конкретне освітлення давноминутих явищ і процесів також і історія давньої словесности, фіксованої в пам'ятках письменства.

Тільки стаціонарні досліді могли-б посунути, скажімо далі, і таку надзвичайно важливу справу, як вивчення психології народньої словесної творчості. Останніми часами ця справа набула ґрунту для майбутнього свого широкого розвинення на наукових підставах. Досягнення психології народніх мас і психоаналізи зобов'язують і представників фольклористики переглянути та по-новому поставити деякі питання в тій мірі, в якій взагалі всі значні наукові здобутки завсіди вводять нові методологічні корективи й вимоги в сумежних науках. Завдовольнити ці вимоги можна, знов-таки повторюю, тільки через широко поставлене дослідження фольклору на місцях, при відповідній увазі до способу стаціонарного.

Принципово завдовільний, стаціонарний спосіб при переведенні його в життя має деякі практичні труднощі, що полягають: 1) в неможливості одразу організувати потрібну кількість фольклорно-дослідчих станцій, од чого страждає, так-би мовити, горизонтальний (топографічний) момент фольклорних дослідів. та 2) в тому браку, що є, потрібних наукових сил для постійної роботи на місцях. Адже-ж практичні запереч-

¹⁾ Ю. М. Соколов, *op. cit.*, 109.

чення проти принципівих узагалі не є заперечення. Зазначені труднощі не є органічна хвиба стаціонарного підходу. Починається справа вже тактики й практики: щоб було знайдено засоби та матеріальні ресурси для того, щоб справді серйозно поставити наукове вивчення фольклору.

Брак фольклорних станцій може бути почасти компенсований: 1) влучністю планового розміщення в найпотрібніших місцях тих фольклорних станцій, що вже існують, 2) сіткою наукових кореспондентів та фольклористичних гуртків, що їх було-б розсіяно як-найгустіше, 3) періодичними фольклористичними науковими експедиціями в ті місця, що їх прискорене й всебічне вивчення висувається плановою роботою дослідчого центра.

Спосіб наукових експедицій мусить доповнювати спосіб стаціонарний. Не можна навіть і уявити собі роботу центру й дослідчих станцій без експедицій. Але-ж, як вже в початку сказано, експедиції не треба змішувати з екскурсіями навчального типу. Різниця полягає і в суто наукових завданнях експедицій (без домішки педагогічно-семінарних або культосвітніх моментів)¹⁾, в цілком компетентному складі усіх їхніх членів, бажано вже готових спеціалістів по близько-суміжних галузях, і нарешті, в розмірно невеликій кількості співучасників експедицій, що, надаючи експедиціям характеру гнучкого й движкого апарату, не позбавило-б їх можливости провадити довгочасніші і поглибленіші досліди на місцях, коли це було-б треба по ходу роботи.

Експедиції, взагалі, тим корисніші могли-б бути, чим більше вони мали-б відтінку т. ск. стаціонарности. Цього-б можна досягати, наприклад, повторюючи експедиції в одних і тих самих місцях, щоб поглибити й перевірити минулі досліди і спостерегти динаміку народньої творчости. Загально відомо, які величезні здобутки та методологічні вдосконалення внесла повторна експедиція Гільфердинга* по слідах збирача билин Рибнікова. Ми з великою цікавістю чекаємо здійснення так званого „Олонецького проєкту“ Московських фольклористів — проїхати новою експедицією по слідах Рибнікова й Гільфердинга. Бажано, щоб цей проєкт було переведено в життя як мога швидше, бо вже по-над півстоліття справа цього чекає. Подібні спостереження треба перевести й на Україні маршрутами найкращих давніших експедицій та окремих дослідників. Україна має і свій т. мов. „Олонецький край“ — Покуття, де можна-б сподіватися на нові багаті здобутки після Кольберга. Порівняння того, що є тепер, з тим, що було раніш, могло-б навести на цікаві міркування про напрямки, якими взагалі йде еволюція народньої усної творчости.

Хоч і важкі умови були за попереднього часу, хоч і мало сприяли вони розвиткові дослідчої роботи, особливо на Україні, все-ж тут уже перейшли на стаціонарні способи у вивченні етнографії й фольклору. Кілька дослідчих станцій утворив Кабінет Антропології та

¹⁾ Пор. *op. cit.*, III.

Етнології. Студіюючи етнографію взагалі, ці станції віддають увагу й фольклору. Етнографічна Комісія Української Академії Наук обгортається величезною мережею фольклористичних гуртків і постійних кореспондентів-співробітників на місцях. Охоплюючи цією мережею кореспондентів усеньку територію України й виходячи навіть по-за межі УСРР (Гомельщина, Кубань), Етнографічна Комісія в дальшій своїй організаційній роботі має на думці перетворити низку пунктів у спеціальні фольклорно-дослідчі станції.

Притягнення до фольклорної роботи місцевих робітників, що взагалі охоче вступають у зв'язок з науковим центром, використання низового активу для дослідчої роботи, його науковий інструктаж, видання спеціального часопису, що сам по собі вже є могутнім чинником посування справи вперед та її організації¹⁾, — все це заходами Української Академії Наук робиться в УСРР конкретним фактом, а не тільки побажанням, як було до останнього часу. Варто тільки цю роботу поглиблювати, підводячи під неї суто науковий ґрунт. Розуміється, не можна цілком поклатися при стаціонарних дослідах на місцевих співробітників, що, хоча й близько стоять до фольклорного матеріалу, але іноді далеко — від сучасних наукових вимог фольклористики. Тому особливу увагу необхідно звернути на справу виховання кваліфікованих фольклористів. Справа ця тимчасом стоїть на Україні дуже не гаразд. Уратувати це становище можна, тільки заснувавши на Україні відповідні спеціальні катедри, інститути, а разом і довгочасні курси для місцевих робітників.

Нарешті, треба підкреслити, що умовою успіху науково-дослідчої роботи в царині фольклористики є колективний її характер. Цей принцип бажано в фольклористиці проводити при сполученні не так записів, як дослідів. Фольклор — тільки частина того реального цілого, що являє собою життя, один момент серед багатьох: соціальних, економічних, господарських та інших. Питання, що виникають у різних напрямках при поглибленому вивченні фольклору на місцях, остільки складні та важкі, що їх не можна розв'язати силами самих тільки фольклористів. Тому надзвичайно важно було-б усіма способами об'єднувати: 1) роботу самих фольклористів поміж собою, 2) роботу фольклористів та етнографів взагалі, 3) роботу тих і других з роботою інших фахівців: істориків, економістів, психологів і т. д. Дуже корисне — співробітництво фольклористів і лінгвістів-діалектологів. Бажано в одних пунктах сполучати й сами дослідчі станції з різних суміжних галузів знання.

Для вивчення фольклору багато обіцяла краєзнавча кампанія останніх років, але-ж вона, треба визнати, реальних наслідків поки-що

¹⁾ В інтересах об'єднання праці бажано було-б, щоб наші етнографічні періодичні органи поновили давній звичай — мати окремий відділ запитів і відповідей на зразок, наприклад, того, як це було, скажемо, в „Mélusine“ або в „Wisła“. Тут запитання одного дослідника находили-б собі готову відповідь у поясненнях другого. Це дуже сприяло-б об'єднанню центральних сил з місцевими і полегшувало-б окремі етнографічні розвідки.

не дала. До цього чималою мірою спричинився брак стаціонарної системи. Але ж лінію взято. дуже вчасну й корисну що-до тісного сполучення різних наукових сил коло вивчення краю. Справді, тільки тоді ми матимемо певне уявлення взагалі про наше життя, тільки тоді кожна наука набуде правдивого й всебічного освітлення цікавих для неї місцевих явищ і процесів, коли ввесь цикл суміжних наук дружно простуватиме до єдиної мети в цілосному об'єднанні найкращих своїх сил коло спільної краєзнавчої роботи.

Павло Попов.

ЕТНОГРАФІЯ Й АРХІВНІ МАТЕРІЯЛИ.

(Справи Полтавського Совісного Суду про чари й лікування).

Серед завдань сучасної етнографії є двоє особливо цікавих: з одного боку—піймати й занотувати ті скороплинні продукти сьогodнішньої народньої творчості, що в вигляді коротеньких пісеньок, оповідань, то-що, наче метелики в один день народжуються і вмирають, а з другого—так само поспішатись занотувувати риси минулого, того, що вмирає перед нашими очима, зникає вже безповорітно. Незабаром уже той час, коли продукти давньої усної творчості, давні звичаї, то-що стануть приступні вже не в реальності, а тільки в записях, в етнографічних збірниках.

Одначе, по-за останніми, є ще одне джерело, що могло-б дати чималий матеріал для етнографа, який цікавиться минулим, та тільки чомусь до того джерела мало хто звертається. Ми кажемо про наші архіви, що їх оце за останніх років почали вратовувати та сконцентровувати по історичних архівах, які є мало не в кожному колишньому губерніяльному місті. Архіви ці містять в собі чимало матеріалу, надто судові, одначе, в нашій літературі чи не єдиною спробою широко використати архівний матеріал з цього боку залишається й досі розвідка В. Антоновича „Колдовство“, надрукована в „Трудах“ П. Чубинського, коли не вважати на дрібні нотатки, розкидані по „Кіевской Старинѣ“.

Щоб ілюструвати вагу архівного матеріалу для етнографії, я спинюся на справах Полтавського Совісного Суду, що торкаються чар та лікування. Маючи на увазі використати їх згодом усі, я тепер скажу тільки про деякі.

Як відомо, в компетенцію Совісних Судів, серед інших справ, входили й справи про забобони, що й робить архіви цих Судів цікавими з даного погляду. На жаль, архів Полтавського Совісного Суду (1803—1858), що належить нині до Полтавського Історичного Архіву, зберігся не весь, а справ про чари та лікування в ньому схоронилося тільки 19. Мало не половина їх розповідає про те, як чарами можна вплинути на життя людини і заподіяти смерть, викликати хоробу, чи, навпаки, вратувати від хороби, дати людині довге, спокійне життя.

От, для прикладу, справа 1814 року: „Дѣло по увѣдомленію Кобеляцкаго повѣтоваго суда о крестьянахъ Бакаенковой и Головченковой съ товарищи за отраву и прочее“. Тут бачимо замах коли не на життя, то на здоров'я і, певно, на соціальному ґрунті. Справу розпочала помі-

щиця Кобел. пов. Пригарина. Вона донесла Судові, що „по разнымъ подозрѣніямъ уголовного преступленія“ вона зробила трус у своїхъ кріпачок: Головченкової—60 років, її внуки Погребнівни—19 років і Паламаренкової—16 р. У Головченкової знайшли „въ 15 узелкахъ кости, разные корешки, неизвѣстные составы и порошки“, а в Погребнівни— „нѣкоторыя кости, ладанъ, зубъ и подобное камушкамъ“. Дівчата, „по нѣкоторымъ усовѣщеваніямъ“ призналися, що Головченкова з другою кріпачкою—Бакаєнковою зробили з тих кісток, „по словамъ дѣвокъ—человѣческихъ“, порошок і дали Паламаренковій, що була в панів за покоївку, щоб напоїла панів. Вона й дала панії в воді, а панові в наливці, давала й дітям, і вони „чувствуютъ себя нездоровыми“. Після пані подав заяву її чоловік, де розказує, що покоївка Пизиченкова, запідозрена „въ разсужденіи поновленія болѣзни“ панів, призналася, що напувала „бѣлыми порошками“ панів, їхніх дітей, ключницю, декого з двораків; насипала порошоків у чоботи пані, від чого „здѣлался въ ногахъ ея потъ и при тоскѣ боль въ грудяхъ“; до рядна, що висіло над ліжком пановим „завязала въ большой узелъ запекшейся кусокъ какой-то крови съ многими узлами“ (як свідчила одна кріпачка, кров була свиняча); „насыпала подъ кроватью его изъ кладбища земли съ такимъ намѣреніемъ, что отъ того перестанетъ быть согласная у него съ женою жизнь, будетъ всегдашняя ссора и бессонница“. Слідство ствердило обидві заяви. Паламаренкова посвідчила, що Бакаєнкова навчала її напувати панів порошками: „будутъ больны и сохнутимуть“; що вона частину того порошку „вмѣшала въ утиральной Пригариной порошокъ“ і, за наукою Бакаєнкової, „гвоздикъ зашила въ господскую подушку“. Інші обвинувачені зрекалися всього, хоч Головченкова й призналася, що лікує й ворожить, що порошки, знайдені в неї,—для бджіл, для лікування корови, для лікування французької хвороби. Було притягнуто й брата Головченкової—кріпака Садового—63 років, що продав їй порошок. Виявилось, що він лікує французьку хворобу й гостець й для того має меркурій, мишак, хину. Зректися підсудним не пощастило. Не тільки те довело їхню вину, що вони плуталися на допитах, то признаючися, то зрекаючись, а й те, що про них сказали селяни при „поголовномъ обыскѣ“ (допиті сусідів). Про них говорили, що з їх—зłodії, п'яниці, розпусниці; таке говорив навіть чоловік Бакаєнкової, що з ним жінка жила погано й до шлюбу прижила з іншим дитину. Повітовий Земський Суд присудив Погребівну, Бакаєнкову й Головченкову покарати батогами й заслати на Сибір, Садового—за лікування отруйними надіб'ями—бити батогами, а Паламаренкову й Пизиченкову, як неповнолітніх, передати до Совісного Суду. Тому-ж-таки Судові передали й обвинувачення Головченкової за шептання. Совісний Суд звільнив їх усіх, за вказівками маніфесту 30-го серпня 1814 року.

В справі 1815 року „Дѣло по увѣдомленію Кобеляцкаго Повѣтоваго Суда о крестьянкахъ подполковника Петренка Марфѣ Полонской и Ефросиніи Собецкой за колдовство и чародѣйство“ зустрічаємо чари, що мають на меті вигоїти хорого. Справа почалася з заяви до Суду Кобе-

ляцького поміщика Петренка, що його кріпачки Полонська й Собецька „занимаются противъ вѣры и закона суевѣріємъ, въ колдовствѣ и чародѣянніи заключающемся и со вредомъ челоувѣчества сопряженнымъ“, а до того ще „являются себя въ предерзостныхъ противу меня поступкахъ, по которымъ въ общежитіи терпимы быть не могутъ“. Не пояснюючи, які саме ці „поступки“, пан покликується на укази 13. XII 1760 р. й 17. XI. 1799 р., що надавали права панам „отсылать крестьянъ на поселеніе“, і просить Суд це й зробити з обома бабами. На слідстві виявивсь отакий факт. В однієї молодиці заслаб на сухоти малий син. І от Полонська з Собецькою „пред всходомъ солнца, взявши чорную курку, отрубили ей голову и выбросили на дворъ и курицу въ водѣ чистой ис колодца сварили и вынявши ее с воды, отъдали собакъ которая ее и съѣла и отъ того теперъ сохнетъ и становится очень худою, а воду выливши въ ночовкы и во оныхъ того еѣ сына купали и воду тогда вылили под плетень“. Совісний Суд виправдав обох підсудних, тільки-ж, щоб вволити панську волю, „Малороссійское Полтав. Губ. Правленіе“ наказало заслати обох воріжок у Тобольську губерню.

Подібних справ у цьому архіві вісім. Друга група говорить про чари, яких ужито на те, щоб угадати злодія. Ось приклади.

Року 1824 розбиралася справа, цікава до того деякими побутовими подробицями,—„Дѣло по увѣдомленію Кобеляцкаго Позѣтоваго Суда о козачкѣ Марьи Бурдихѣ за ворожбу“. В церкві с. Красногорки Костянтиноград. пов. пропали атласні ризи. Не знати чого, піп два роки не шукав їх, а потім напав на паламаря й так застрахав його (а тому було тільки 15 років), що той сказав, наче-б то давав ризи дякові. Піп до того ще поїхав до воріжки, і та „по звѣздоческому еѣ знанію“ відгадала, що ризи взяв паламар, і вони тепер у дяка. В дяка зробили безрезультатний трус і, хоч він дуже лаявся, одвезли до благочинного, а той його відпустив. Справу розглядало Духовне Правління: паламаря за обмову невинного дяка присуджено два тижні дзвонити в Полтавському соборі; дяка виправдано, але переведено до іншої парафії, щоб не залишати вкупі з цим попом; попа за те, що не дбав за церковне добро і звертався до воріжки, присудили на 6 місяців у монастир і звеліли своїм коштом купити ризи; а воріжку передали до Совісного Суду. Суд, виявивши, що вона не вперше обмовляє невинних людей, вгадуючи злодіїв, „къ удаленію ея впредъ отъ таковыхъ противныхъ Закону Божію и гражданскому дѣйствій и къ воздержанію отъ напраснаго оклеветанія невинныхъ людей“, присудив її до тюрми на 3 місяці.

Подібну справу розглядувано року 1836: „Дѣло о колдовствѣ солдатской жены Ульяны Балакшеевой“. Казачка, що в неї вкрадено по-лотно, звернулася до воріжки, про яку знали, що „можетъ отгадывать на хлѣбѣ, дрѣбку солѣ, углѣ з дровъ и цеглинѣ голкою и ниткою съ выговоромъ божественной молитвы“ (свідчення самої воріжки, на жаль без подробиць). Так само й ця воріжка за обмову невинного попала під суд, і її присудили до в'язниці (термін у справі не зберігся).

Справ цієї групи, про вгадування злодіїв, залишилося теж 8. По-за цими маємо ще 3 справи, що з них дві говорять про кріпацьке життя, зв'язані з тіканням від пана.

Така справа року 1807: „Дѣло по увѣдомленію Переяславскаго Повѣтового Земскаго Суда о подсудимыхъ помѣщичьихъ крестьянахъ майорши Гриневичевой Маринѣ Беренбичихъ да майора и кавалера Искры Федосіи Приходьковой, Любви Еврашковой и Михаилѣ Еврашкѣ, первѣ двѣ за согласное намѣреніе учинить колдовство, а Еврашковы за знаніе про то“. Від майора Искри втекли двоє кріпаків: Ігнатенко й Приходько, але потім, не знати чому, повернулися. Треба було йти до пана, та Приходько боявся, „что за побѣгъ его Искра будетъ желѣзомъ жечь“. Тоді теща його — Любов Єврашко послала свого сина Михайла по бабу Беренбичиху; до речі, в Михайла була хора дитина, а відомо було, що баба „въ дѣтскихъ болѣзняхъ пособляетъ“. Бабу привезли, вона пошептала дитині, а тоді її покликали до Приходьків. „Матѣнко, ратуѣ насъ“, — удалися до неї втікачі. „Нехай васъ Богъ ратуетъ“, одповіла баба. Беренбичиху почастивано горілкою, і вона порадила: „надобно взять воды, текущей на супроты въ горшничокъ и въ кинуть въ оную гребешокъ и замокъ и тогда поставитъ на гробѣ умершаго маіора Захарія Искры и пѣску съ-подъ церковной подвалины, обошедши церковъ округи три раза, которою водою мится, а гребешкомъ чесать волоса, пѣскомъ же тогда подсыпать подъ ноги господина ихъ Искры... пѣскомъ сипать тогда, когда будутъ пану кланяться ему подъ ноги, дабы онъ по нему ходилъ“. Так свідчила на суді жінка Приходькова. На жаль, дальша доля втікачів із справи невідома. Суд присудив Беренбичиху „за колдовство къ церковному покаяннію“, а з Приходьчихи та її брата Михайла взяли підписку, щоб до чарівниць не зверталися.

Справа 1808 року: „Дѣло по рапорту Переясловскаго Повѣтового Суда о подсудимой крестьянкѣ намѣстника Козловскаго Параскевіи Заволочихѣ и солдатской женѣ Евдокіи Федьковой, преданныхъ суду за отравъ якобы ними онаго Козловскаго, отъ чего онъ и умре“, — говорить про чари на повернення любові, а разом дає й цікавий малюнок кріпацького побуту. Злощасна героїня цієї справи кріпачка попа-намісника Козловського — Заволочиха. Цей піп, удовець, узяв її до свого двору дівчиною-сиротою, згвалтував і примусив її з собою жити. Коли-ж вона завагітніла, він сам перевінчав її з своїм кріпаком, але не пускав її і жив із нею. Нарешті, вона йому обридла; тоді він почав її бити й проганяти від себе, а до себе закликав інших. Щоб вернути собі панську ласку, Заволочиха, за порадою „солдатской жены“ Федькової, давала попові різні дання, але це не помагало. Через три роки Козловський помер, жаліючись усім, що Заволочиха його отруїла. Поховавши Козловського, брат його подав заяву до Переяславського Суду, що його отруєно. Заволочиху й Федькову було заарештовано, але Суд виявив їхню невинність і передав справу, як забобони, до Совісного Суду. Заволочиха не крилася. Вона розказала суддям про своє життя, і як потім, „дабы

онь Козловскій пересталъ ей причинять побои, начала она сыскивать къ данію ему, Козловському, какого-нибудь зѣлля“. За порадою Федькової, вона взяла з могили на кладовищі землі, „при чемъ сказывала сіи слова, что какъ ему Козловському хлѣбъ милой да любой, то чтобы она Заволочиха была ему така любима и мила“; а потім дала цієї землі Козловському в борщі. Інші свідки передавали з уст Заволочихи, що вона давала Козловському пити в вишнівці свої *menstrualia*, „обътирала свое тѣло утиральнымъ рушникомъ“, тим, що Козловскій вранці втирався, нарешті „варила желѣзніи ключи въ молоцѣ и давала то молоко ему Козловському мимо вѣдома его пить“. Совісний Суд, вбачаючи в усій цій справі „одно суевѣріе по простотѣ ихъ глупостію исполненное“, вважаючи, що вони вже просиділи в тюрмі по 4 місяці, випустив обох, узявши тільки підписку, що вони такого не тільки не робитимуть більше, ба навіть нікому й не розказуватимуть.

Із розказаних справ видно, для чого вживали чарування. Мало не в усіх справах, на жаль тільки не завсіди докладно, розповідається й про засоби чарування та лікування. Тут ми зустрічаємо найрізноманітніші речі: землю, воду, пісок, цеглу, метали, чорну курку, гадюку, ящірку, вербу, хлібні зерна і т. д., і т. д. Зустрічаємо наведені буквально шептання на переполох і бишиху, на жаль уже відомі в літературі. Для прикладу, спинимось на розказаній справі 1814 р. про спробу струїти панів. Вона дає чимало матеріялу, на жаль не раз-у-раз ясного. В головної обвинуваченої — баби Головченкової було знайдено багато. За вимогою генерал-губернатора, кн. Лобанова-Ростовського, знайдене одіслали в Полтаву; там аптекар і штаб-лікар „испытывалъ химическимъ образомъ“: і послав назад у 29 пакунках із таким описом: „1 сушеная кровь, слюда, ладанъ, сѣмя отъ рожи, волчій зубъ и неизвѣстное дерево; 2. неизвѣстный корень смѣшанъ съ костью; 3. неизвѣстный корень; 4. неизвѣстный же корень; 5. заячья лапа съ пѣщанымъ камнемъ; 6. бѣлила для внутреннего употребленія вредны и ядовиты; 7. ладанъ и артусъ; 8. корень лейбургсъ; 9. сушеная рыба; 10. сушеный хлѣбъ бѣлой, 11. кровлаикъ (!) ладанъ, чортовъ палець, рожъ и волчей бобъ; 12. кости полуокаменѣлые, кровавинъ и пѣщаный камень; 13. рыбы кости, древесные корки и дерево неизвѣстное, черепокъ зеленой лазурь, черный перецъ, рожъ, волчій бобъ и арбузное сѣмя; 14. грибы, но неизвѣстно какому принадлежать роду; 15. сушеная икра и кости; 16. целибуха ядовита, мушкатной орѣшокъ и хлѣбъ; 17. перецъ черной; 18. просфира; 19. зубъ съ неизвѣстными вещьми; 20. рыба кость, перецъ и еще какая-то неизвѣстная вещь; 21. ладанъ; 22. сушеная вишня; 23. майскій жукъ; 24. смѣсь неизвѣстная; 25. тяжелой шпатель; 26. сабуръ мѣшаной, зубъ, рыба шкура и слюда; 27. сушеная икра; 28. уточій носъ и 29 мѣлъ съ небольшимъ количествомъ сѣры горячей“. Головченкова, пояснюючи, каже, що частина переліченого йшла на ліки людям, а частину вона держала для бджіл. „Называемая семибратняя кровь на подобіе камня“ вживалася нею в воді з мушкатним оріхом і сабуром для себе й сина

„въ лѣкарство отъ натуры“ (!); заячу лапу вона держала від чиряків; алебайстер, а не білила, вона терла для себе, як слабувала на ногтоїд, і це помогло; присипала вона ним і корові рану на нозі, але не помогло, а одужала корова, як вона засипала рану меркурієм — камінцем. Із дальших її пояснінь виявляється, що за тих часів у слободі Поповій на Кобеляччині багато людей слабувало на пранці. І Головченкова з чоловіком хоріли теж, почувавши „опухлость десентъ, сыпь на губахъ и стѣсненіе грудей“. Головченкова купила камінець меркурій, білого кольору, „въ мѣру зерна бобового“ і лікувалися вони так: „растерши, всыпала въ полкварту водки и настоявши бравъ она и мужъ въ ротъ, немного подержавъ и ополоскавъ въ ротѣ, выплевывали прочь, а самую малѣйшую часть особо бравъ въ ротъ проглатывали, чѣмъ и излѣчились черезъ нѣсколько недѣль“. Про ліки на пранці розказував ще один свідок у цій справі, брат Головченкової, що хорів, заразившись од жінки. Йому порадила одна баба „употреблять меркурію и цинобру такимъ образомъ, чтобы стерши и растворивши въ водкѣ, мазать въ ротѣ, а въ случаѣ и выпить... употреблять въ питье дикофтъ изъ корней ревеня и хины составляемый“. Як баба померла, він знайшов якогось шляхтича, що дав йому „два гнота на подобіє свѣтилни воскомъ намазанные и синеватой мази... оною намазывать тѣ гноты и полагать оныя въ носъ“. Що то за мазь — хорий не знав. Інші речі, знайдені в Головченкової, вона тримала для бджіл. Вона пояснює, що „кости рыбы, стерши въ мѣстѣ съ артусомъ, просфирою, чернымъ перцемъ, сварить въ ситѣ медовой и тѣмъ закармливать пчелу“. А щоб чужі бджоли не налітали в пасіку, треба „стерши икру, кости и кишки щучьи и порошокъ сей на разрѣзанный лукъ посыпавши, онымъ натирать около очка улья пчелинаго“.

Справи дають матеріал і до характеристики підсудних. Всіх ворожитів та лікарів перед нами 25. Це переважно кріпаки (15), жінки (20), люди старшого віку (16 осіб від 50 років і вище). Їхні автобіографії та автохарактеристики на суді наївні, відкривають їхню темність, злидні, дитячу самовпевненість. Вдова 70-ти років, що ворожила на довгий вік, наївно говорить про себе: „съ самыхъ малыхъ лѣтъ я занимаюсь ворожбою, въ которой и объясняю прибѣгающимъ ко мнѣ настоящее ихъ положеніе и что случится съ ними на будущее время“. 50-літній козак, що взявся знайти злодіїв, які пограбували церкву, упевнений, що злодіїв „открываю по знахарству, Богомъ мнѣ данному“. Іноді в справах зазначається, від кого навчилися підсудні свого таємничого знання. Це мало не виключно родичі старшого покоління: баба, батько, мати, свекруха. На жаль, не так виразно говорять справи про клієнтуру наших героїв. А втім видно, що ця клієнтура була дуже широка: тут були селяни, козаки, міщани, але були й пани, навіть духівництво. Про популярність ворожитів і лікарів та про віру в їхню силу здебільшого говорять і повальні обiski, хоч тут іноді, правда — не часто, трапляється й скептичне до них відношення.

Наведені приклади взято тільки з одного архіву, і то невеликого. Проте здається, і їх досить, щоб показати, який цікавий матеріал з галузи етнографії можна знайти по наших архівних сховищах. Тепер давні архіви концентруються по історичних архівах колишніх губерніяльних міст, і це полегшує відшукування. Найперше треба звертати увагу на архіви судові. В першу половину XIX ст. справи про забобони відокремлювалися й входили в компетенцію Совісних Судів, тому архіви цих останніх заслуговують на особливу увагу. Тільки-ж подібні справи трапляються й серед інших судових архівів. Етнографічний матеріал трапляється й у діловодстві інших, не судових, інституцій. Судові справи мають ту перевагу, що точно зазначають час і місце дії; дають багато матеріалу до характеристики героя, як за його власними словами, так і за думкою свідків, що дає можливість зробити критичну аналізу, навіть подають думку цілого кутка про вчинки та характер обвинуваченого. Це надає їм ваги досить точного наукового матеріалу, що його до того можна перевірити ще й сучасними записами етнографічних матеріалів.

Минуле зникає. Пережитки перейдених етапів ще подекуди живіють, та вже доживають свого віку, кожного дня втрачаючи свій зміст і своє колишнє значіння і що далі, то швидше вмираючи. Тим більшої ваги набирає студіювання архівного матеріалу, бо, поруч давніх етнографічних збірників, вони скоро зостануться мабуть чи не єдиним матеріалом, що характеризує колишній світогляд українського народу.

Володимир Щепот'єв.

ЩО ВИЗНАЧАЮТЬ ДЕЯКІ УКРАЇНСЬКІ ВЕСІЛЬНІ ОБРЯДИ.

Весільні звичаї розподіляються, як відомо, на дві головні категорії: 1) звичаї, що відбивають на собі послідовну зміну різних моментів в історії шлюбу, та 2) пережитки первісної магії. Одну статтю присвячено аналізу деяких українських весільних звичаїв останньої категорії.

Магічні елементи в весільному ритуалі, своєю чергою, розподіляються на три групи: а) карпогонічні обряди, себ-то такі, що мають завданням забезпечити молодим діти та плідність, б) апотропеїчні дії, себ-то такі, що одвертають злих духів, погане око й инш., і в) катартичні, себ-то ті акти, що очищують.

До першої групи належать обряди симпатичної чи контагіозної магії. Їх дуже багато, й вони, згідно з народними забобонами, викликають плідність молодих, урожай хлібу, овочів, худоби, то-що. Такий, прим., звичай танків, стрибання з діжею та ин. (Д. К. Зеленинъ, *Описание рукописей ученаго архива Р. Г. О., вып. III, Пгр. 1916, ст. 1076 [Подільська губ.], Н. Ф. Сумцовъ, О свадебныхъ обрядахъ, Харк. 1881, ст. 162 дл.*). Сучасна етнологія вбачає у ритуальному стрибанні, підкидуванні предметів вгору й т. под. один з магичних актів, що сприяє піднесенню продукційних сил природи (Frazer, *The Golden Bough I*, third edition, London 1913, p. 137 foll; E. Fehrle, *Waffentänze, Badische Heimat* 1914, № 2, стор. 161 — 180; Е. В. Аничковъ, *Весенняя обрядовая пѣсня I*, 248). Обрядові танки взагалі мають магичне значіння — вони забезпечують плідність, мають значіння оберегу (див. про ритуальний танок Jane E. Harrison, *Themis, Cambridge* 1912, 1 foll, 21 foll, 75 foll, R. Cirilli, *Les prêtres danseurs de Rome, Paris* 1913; Kees, *Opfertanz d. ägypt. Königs* 1912, K. Latte, *De saltationibus Graecorum, Religionsgesch. Versuche u. Vorarbeiten XIII, Giessen* 1913, 27 ff., J. Poerner, *De Curetibus et Corybantibus, Halle* 1913; W. Ridgeway, *The Dramas and dramatic Dances of non — european Races, Cambr.* 1915; Beth, *Magie u. Religion* 1915, 49 ff; Frazer, *The Golden Bough I*³, 1913). В Волинській губ. дружка обводить молодих декілька раз навкруги по середині хати (Зеленинъ I, 314). Обхід, бігання навкруги теж має подвійне магичне значіння: профілактичне й сприяє плідності (Е. Аничковъ I, 266 дл.; Б. Л. Богаевскій, *Земледѣльческая религія Афинъ Пг.* 1916, 178 дл., Axel Olrik, *Zeitschr. des Vereins für Volkskunde* 1910, 58 ff.; Eitrem, *Opferritus und Voropfer, Kristiania* 1915, 6 ff, 43 ff).

До тієї самої категорії належить удар нареченої нагаєм (Сумцов, 96), що викликає, як вірить народ, плідність шлюбу (пор. Mannhardt, *Wald und Feldkulte* I, Berlin 1904, 251—303, Sobotka, *Rostlinstvo v národním podání slovanském*, Praha 1879, 135; Fowler, *The Religious Experience of the Roman People*, London 1911, 34, 106, 478 foll.; Wissowa, *Religion und Kultus der Römer*, München 1912, 209 ff., 559 ff., Ant. Thomsen, *Orthia, en religionshistorisk undersøgelse*, København 1902; M. Nilsson, *Griech. Feste*, 1906, 191 ff.). Не дурно в німецькому фольклорі таке ритуальне хльостання зветься „Schlag mit Lebensrute“. Давні дослідники не вірно добачали тут символ сонячних променів або-ж рештки умикання (див., прим., Сумцов, 95).

Низку цікавих українських звичаїв того-ж магічного характеру зазначено в одному рукописі, що зберігається в архіві Р. Г. Т-ва (Зеленинъ, III, 1076 дл.); я зупинюся тут тільки на деяких. Жених бере глечика з водою й вівсом, п'є з нього й кидає назад через голову. Я з'ясовую цей звичай первісною уявою, згідно з якою духи звичайно знаходяться за спиною ліворуч людини (Eitrem, *Festskrift til Prof. Alf Torp* раа hans 60 Aars fødselsdag 27/IX 1913, Kristiania 1913, 80 д.; його-таки *Opferritus und Voropfer* 1915, 293 ff., 316). В певні моменти гільце рвуть на частини й розхоплюють весільні гості (Зеленинъ, III, 1079), в чому я добачаю напівзабутий акт символічного єднання з рослинним духом, що його втілено в гільці. Мало не в усіх народів трапляється звичай розривати опудало або-ж дерево, що являє собою якусь мітичну істоту (Кострубонько, *Купало, Ярило й т. д.*, див. мою статтю: „Заметки по русской мифологии“ в Изв. 2 Отд. Росс. Акад. Наук XXIII, 1918, кн. 1). Це розривання на шматки гільця знаменує собою, як мені здається, засвоєння частини життєвої сили, відображення духа, що його періодично вбивають, причастя його плоти й крові. Той самий рукопис повідомляє, що весільний вінок молода віддає своїй матері, яка зашиває його, як амулет, в подушку молодих (Зеленинъ III, 1079). Я рівняю цей ужиток з новогрецьким звичаєм підвішувати весільні вінки до ліжка з тим, щоб бути прикрашеними ними після смерті (Köchling, *De coronarum vi atque usu*. Giessen 1914, 69, прим. 2; Lawson, *Modern Greek Folklore* 1910, 558). Взагалі, вінок має значіння катартичне (Кагаровъ. *Культь фетишей, растений и животных* Пг. 1913, стор. 189).

До карпогонічних (за моєю термінологією) обрядів належать такі елементи „весільної драми“, як ритуальне купання нареченої (Сумцовъ 100 дл., 104), осипання молодих горіхами, хмелем, зерном (Сумцовъ, 97 дл., Зеленинъ III, 1077), куштування гуся, півня й курки (Сумцовъ, 116 дл.; пор. Зеленинъ I, 71, 164, III, 1035, 1079 та ин.). Про деякі з них я писав раніш (Изв. Рос. Акад. Наук 1917, ст. 645—652). Гусь у багатьох народів уважається за еротичного птаха, символ кохання й плідности, м'ясо його викликає хіть (Кагаровъ, *Культь фетишей, растений и животных*, 282, прим. 8). В посипанні зерном, горіхами й т. д. більшість дослідників бачить благальну офіру душам предків (Samter, *Fa-*

milienfeste 1 ff., почасти і в Geburt, Hochzeit, Tod 172 ff.; Eitrem 262). Проте, правильніш й тут добачати акт символічної магії, що забезпечує молодим плідність і багатство. На грані між карпогонічними і апотропеїчними обрядами стоїть звичай в урочистій процесії виносити окривавлену сорочку молодої (Сумцовъ 196, Зеленинъ III, 1081). Див. про це в моїй замітці, Изв. Рос. Акад. Наук, 1917, 650.

Звернімось тепер до другої групи магичних звичаїв у весільній драмі, групи апотропеїчних, себ-то звичаїв, що одвертають лихі сили актив. Більшість цих звичаїв витолковують звичайно, як рештки первісного умикання нареченої, в супроводі збройної боротьби. В дійсності, в основі всього цього ритуального циклу лежить бажання захистити молодих од усяких чар, зглазу, лихих духів, що намагаються за народньою уявою саме в ці важливі для людини моменти (народження, шлюб, смерть) пошкодити людям. Справжня мета цієї обрядовості часто дуже рельєфно виявляється в народній свідомості (Г. Чурсинъ, Очерки по этнологии Кавказа, Тифлисъ, 1913, 123 дл.). Особливо яскраво довів такий профілактичний характер родинної обрядовості Samter. Не зупиняючись на питанні про значіння стрілянини, озброєного оберегання жениха й нареченої, покривання голови нареченої, переодягання, вінчання з деревом (про що я вже казав у другому місці, див. Изв. Рос. Акад. Наук, 1917, стор. 645, 652), я торкнувся тут тільки тих обрядових актив, що їх витолковувати мені не доводилося в друкові.

В багатьох місцевостях забороняється проголошувати ім'я жениха (Сумцовъ 102). Це табу має на меті, сховавши од лихих демонів справжнє ім'я, захистити осіб, котрі беруть шлюб, од небезпеки. Мовчання молодої (Сумцовъ 203) з'ясовується, як я гадаю, упевненістю, що нечиста сила саме в цей тривожний час намагається ввійти в тіло нареченої. Дзвоники (Сумцовъ 96) — могутній філактерій, що одвертає лихі сили, зглаз та чари. На Борнео дзвоники привішуються з апотропеїчними цілями до одягу нареченої (Scheffelowitz, Das Schlingen- und Netzmotiv im Glauben und Brauch der Völker, Giessen 1912, 55). Про зазначену функцію дзвоника в народніх забобонах див Abt, Die Apologie des Apuleus von Madaura und die antike Zauberei 190, прим. 2; A. Jirku, Die Dämonen und ihre Abwehr im A. T. Leipz, 1915, 85 f.; S. Seligmann, Der böse Blick II, 1900, 274 дл.; Кагаровъ, Культъ фетишей й т. д., 83, прим. 2; тут і інша література.

Третю групу весільних звичаїв магичного характеру складають т. зв. катартичні, себ-то акти, як напр., вогнище, що через нього мусять переїхати молоді (Зеленинъ, I 315 — Волинск. губ.), вінки, то-що.

Проф. Євген Кагаров.

Prof. Dr. Eugen Kagarow.

Ueber die Bedeutung von einigen ukrainischen Hochzeitsgebräuchen.

Die Hochzeitsgebräuche zerfallen in 3. Gruppen: 1) karpogonische, 2) apotropäische u, 3) kathartische Handlungen. Zur ersten Gruppe gehören rituelle Tänze, Umgang, Schlag mit der Peitsche, Wurf über den Kopf, das Zerreißen einer „Hilze“ u. a., zur zweiten — Verbot des Aussprechens des Namens vom Bräutigam, das Schweigen der Neuvermählten, die Schellen u s. w., zur dritten — das Feuer, das Wasser, der Kranz und andere Abwehrmittel.

З НОВОГО ПОБУТУ.

Умови поліської природи, ліси й болота, сприяли тому, що на Поліссі¹⁾, більш, ніж в де інших місцях України, збереглися найдавніші й найпримітивніші господарчі форми, погляди й вірування. Не кажучи про те, що на полях нерідко знаходять кам'яне знаряддя (молотки, долота, ножі) та предмети кераміки кам'яного віку (прясельця, череп'я), що в багатьох місцях стрівають жужель (залишки колишніх рудень)²⁾, але тут найбільше кидається в-вічі своя поліська особливість — дерево, дерево й дерево. Тут на нього ніколи не бідували. Будівлі, огорожа, хліборобське знаряддя, хатне приладдя — скрізь дерево й скрізь незграбне. Спинишся біля стовпа, що в огорожі, і дивиєшся: скільки-то людей поралося коло нього, щоб установити, закопати... Хочеться сказати, що тут найдавніший і найдовший з усіх віків — дерев'яний вік. Це Деревлянина!

Мало не кожна хата має лампу. Але разом з тим мало не в кожній хаті висить на стелі посвіт³⁾. Людність більше любить свої „светила“ з лучиною, ніж лампу. Вона так мотивує це: — „При лампі добре тільки зернята длубати, святкуючи, а працювати погано. Светило і тепло дає

¹⁾ Теперішня Коростенська округа, найглухіші місця в окрузі то — Словечанський та Олевський райони.

²⁾ Старий коваль Медвецький з с. Гнатполя, Овруцького району, пригадує й розповідає, як він з батьком виплавляв з руди залізо, як робив не лемеші до плугу, а сошники до старих незграбних сох. У нього ще зберегається в хліві старе ковадло, на якому він кував з десятків років і яке йому був зробив колись батько. Це простий грубий залізний кавалок, вбитий у продобану в пні дірку. Зветься „кòванка“. Цей пень з кованкою (півкругляк) плоским боком кладеться на товсту стоячу колоду.

Тепер орють плугами, але часто трапляються сохи, хоч вони вже вийшли з ужитку. Волочать (боронять) дерев'яними боронами з залізними зубами, але можна ще натрапити цілком дерев'яну борону, без жадного цвяха, без жадного кавалка заліза (і зуби дерев'яні). Дід Микитюн з с. Гнатполя пам'ятає ще, як його сусіда навіть дерев'яної борони не мав, а зрубував березину, обрубував гілляки так, що лишалися „зуби“, запрагав до неї волів і так волочив. Копають залізними заступами, але легко натрапити дерев'яного, тяжкого і незручного тільки з наконечником залізним. Накидають гній залізними вилами, але скрізь ще є т. зв. мачі — дерев'яні лопати вузькі і довгі і т. д. Таким чином, поруч нового, технічно-удосконаленішого ще живе мало не все старе. (Власні спостереження).

³⁾ Посвіт — круглий комин з радовини, або із сплєтених дубців, привішений до стелі, з причепленою знизу залізною решіткою, на якій горить лучина. Він мав різні назви по різних селах — „посвьіт“, „светило“, „лушни'к“, „по'свьітка“, „грамофон“ (по-жартиливому) та инш.

і світу багато. Чи прями, чи кросна ткати.., присунувся до світила і робиш, як по дню“¹⁾).

Поняття „українець“ у поліщука цілком своєрідне. Україна, на його погляд, це — Київщина, Полтавщина, південна Волинь, а то ще загальніш — степ. Селянин Іван Кислюк із с. Гнатполя казав з цього приводу так:

— „А хіба наші ґрунта можна назвати Україною? То Україна, де степ широкий, поле; вийдеш з села і на сто верст видко все. Отό Україна! А у нас — то ліс, то камінь, то лоза, то дребеза — це не Україна, а Полісся, поліщуки“.

Щоб викликати дощ, поліщуки вживають тих самих засобів, що їх уживають всі народи, котрі не вийшли з умов первісного натурального господарства. „Як допече, що нема дощу, то дві бабі запрагають в плуг, а една поганяє, а друга бере, сіє свячений мак за їмі. Це там, де висохла вода в річці. Падають в ту воду, качаюча в йой, пообмашуюча... Потом поберут в'їдра, то деякі є криниці, то повиливають водою їдно другого. Раз якісь дядько з Лугін, здаеця, їхав з дитиною, то його гет обіляли. Йому нічого, а дитину чуть не втопили. То гет порозбігалися. Хотів бити“. (С. Кожухівка, Ушомирськ. р., Корост. окр., від Демичукової).

В селі Могильному, Ушомирськ. р., Корост. окр., щоб викликати дощ, уживають таких заходів: 1) сколочують воду в живій криниці, щоб каламутна була; 2) несуть відрами воду з річки і ллють на могилу утопленика²⁾; 3) йдуть до того, що городив до Радовиці³⁾, виривають весь забор (огорожу) і колки — геть-усе... Цікаву виписку подаємо з стінної газети села Христинівки, Народицьк. р., Корост. окр., де занотовано своєрідний звичай: „Весною у 1925 році не було довго дощу. Самі найстарші з христинівських баб поскликали найкращих та наймолодших дівчат, запрягли їх у плуг і ну орати на вулиці величезного хреста, бо коли виоруть, то піде дощ. Потомились, аж попотіли дівчата, поки виорали того хреста, а дощу не було. Тільки через два тижні пішов“.

Але життя прогресує; побут революціонізується; все старе, непотрібне, незграбне нищиться і на його місце приходять нові форми, новий побут, нове життя. Не без боротьби прищеплюються нові побутові форми й поволі odchодять у непам'ять давні поки-що, правда, міцні традиції. До революції в поліському селі мало відчувався антагонізм між окремими соціальними верствами; відносини між окремими групами людности не

¹⁾ С. Гнатпіль, від Микитьонихи.

²⁾ „Років 4 тому ще так робили в Могильні. То вже й священик кричав на людей, що нічого не поможесться. Що-ж тут топлення винний?“ казав дід Тодос Жмаченко з с. Могильного. Од нього записано всі наведені (ч. 1, 2 і 3) звичаї з с. Могильного.

³⁾ Радовиця — вівторок зараз після провід (того-ж тижня). До благовіщення взагалі не можна чіпати землі („бог не одпечатував ще“), а городити не можна до Радовиці, бо

мали характеру різких суперечностей. Тепер-же, коли зворушене революцією життя поділило суспільство на два табори й викликало боротьбу нового з старим, глибоке соціальне розшарування села обумовило загостреність не тільки класово-господарчих, але й побутових та інтелектуальних взаємовідносин. В побутовому житті села останніми роками накреслилися явища, що лишають вражіння яскравих контрастів і різких протилежностей. З одного боку — намагання одстояти, затримати старе, а з другого — втілення в народні селянські маси нових поглядів, звичаїв, переконань.

Той побутовий матеріал, що ми його подаємо далі, свідчить про цю загостреність побутових взаємовідносин у сучасному селі, про глибоку боротьбу, що відбувається на селі. Подані нариси, що освітлюють окремі моменти в процесі революціонізації побуту, зв'язано з головною дійовою особою цих нарисів, од якої ці записи в-осени минулого 1925-го року й було зроблено. Це — Ївга Гл—ка з с. Кожухівки на Коростенщині, 32-х років. Вона змалку служила в наймах, тинялась по людях, робила з чоловіком на півдесятині землі, поралась і бідувала. Та прийшла революція, захопила її, втягла в свій рух і зробила з неписьменної Гл—кої активну передову селянку.

КОРОТЕНЬКА АВТОБІОГРАФІЯ І. ГЛ—КОЇ.

На селі мене звуть Євгання Гл—ка. Вже мені 32 роки. Уродилась в Кожуховці, а з десяти років пошла на службу—батьки були бідні. В десять літ служила в Овручі; там німець був, булошну держав, то там дитя нянчила. Там год була. Після того товар пасла помнєщикам в Клочках (там єсть Віговський Віктор Ксаверович) за Кожуховкою. Літом товар пасла, а зимою посуду мила, хату замітала, покої прибирала. Після того з батьком ходила на бураки за Житомир до Терещенків (там Котельня єсть)—дві літі. Після того поїхали в Суріцький край—на переселеніє тоді виїжджали. Побули через літо на том участку. Там Кідріцев є город, тепер Ново-Николаївськ, коло Владівостока. Батьком мій од посту були там аж до осені глибокої. Потом батьки додому поїхали—через літо побули, а на зиму нема чого їсти. То додому не було грошей на все семейство, то вони нас удвоіх с сестрою оставили. Служила я в касіра на залізній дорозі нянькою, а сестра була в полковника, тоже за няньку й за вборщицю. Прослужили сьем місяців. Вже больше не могли бути, бо нам видали документа по дешевому таріхту, те й то стояло 14¹/₂ рублів. Ми вже заплакали перед начальником переселенським, поки видав нам документи і ми приїхали додому. Після того я вже знов пошла служити собі в Коросцінь до Лозинського (мирового посередника). Служила повроку за наймичку. Пусля перейшла на вугольний склад до Головачова і стуль (звідти) замож пошла тоже за рабочего. І вже більш не служила. Побули тут у Коростені штири годи, а в тринадцятом году купили хату там, де ми сидимо, і пув десятини землі. В п'ятнадцятом році забрали чоловіка на позицію.

В двадцять першом році (чи 22-м) вибирали делегаток у нас. Вибрали мене делігаткой. На Паску була в нас бумажка, щоб ділігатки йшли на конференцію, то нас селяни не пустили. А то на Труйцю на третій день потребували. То я делігаток з церкви забрала і повела їх. Там об'ясняли, шо товариш Ленін був больноі і вже виздоровів і газети читає... Після того я черес три дні йшла селом в неділю; то там була толпа таких дядьков, шо стали з мене насмешку строїт. Іван Коржук—мой дядько—сказав:

— Ти сяка да така! Шо ти понимаеш?

Обругав мене поганими словами.

В четвер я вигнала корови і через його землю (через траву) пройшли мої корови, то вон приб'г да начав палкою бить мене—два рази по голові, а третій раз за голову

да в живот ногою і пхнув через канаву. Я лежала без пам'яті. Заболіла тоді і дитину скинула. А мій чоловік нічого їй не сказав нікому. Тільки через два дні передсідатіль завіз у больницю.

Як біографія Гл—кої, так і ті побутові оповідання, що від неї записано, не є індивідуальна історія Гл—ої. Це типові випадки, що трапляються тепер скрізь і завжди. Оповідання Гл—кої, приміром, про те, як їй довелося організовувати ясла в с. Кожухівці, повторює події, що їх можна було-б записати в кожному селі України: спочатку селяни відмовляються віддавати дітей до ясел, бо певні, що дітей попишуть у партію; згодом через деякий час, при звичайших до нового явища, придивившись, побачивши, оскільки це зручно в скрутну літню добу не почувати себе звязаними малими дітьми, всі сунуться з дітьми. „І середняки кажуть: — Ми тож продналог платим, приймайте наших дітей!“ Оповідання Гл—кої, як вона витримала боротьбу з чоловіком і не хрестила, а звільнила дитину, це не тільки цікавий приклад етнографічного запису на одну з тем сучасного соціального фольклору, але також новий матеріал для мітологічних дослідів про нехрещену дитину. Уява нехрещеної дитини в селянському світогляді—уява певної магічної категорії, й ми дозволимо собі звернути увагу збирачів фольклору на цю галузь фольклористики: рецепція давніх вірувань в умовах нового соціального побуту.

ЯК ЗВІЗДИЛИ ДИТИНУ.

Чоловік хтів до попа нести. Як ше не вродилось, то казав:

— Я баби не покличу; як покличу, то хрестить буду.

А я кажу:

— Як ти не будеш баби кликати, давай мені коні да вези в больницу¹⁾.

Їхали свої люди в больницу і взяли мене. А там, в больниці, родила. Потом пришла з больниці, через місяць подала заявленіє в женотдел в Округ, щоб охрестили. Ну, вдома, як я прийшла з больниці, начала спорити з чоловіком. Вон хоче хрестить, а я—ні. Пошла в женотдел і питаю:

— Що робит?

Вона сказала:

— Напишіт заявленіє, то ми охрестим без попа.

То через две неділі виїхали. Приїхала заведуюча Хмадета, Жог, Представітіль з округ паркома прийшов, консомольці; шехи з Юго-Западної, з Коростень-Подольської в Кожуховку прийшли з красним знамням да й охрестили. На дворі пуд школою. Багато людей, настоящий сход був. Поставили стола, винесли на дворе красное знаменіє. Коло стени стул (стіл) стояв Дитина перш у мене була, потом взяв Жог (голова сельради). Казав, шо

— От у вас, хрищений батько приходить наїстись да напитися, да подарка взять, а ми хочемо виростьті, щоб вона була у нас юною піонеркою.

І так едне другому передавали на руки і поздоровляли. Потом приподнесли консомольський значок. Надавали подарків. Як ше брали на руки, то красним платком огорнули. Посля передали мене дитя і давали подарки: мило, матерія, одіяльце, конвертик дитя обергать, казали, що дитині це в помоч, щоб вона росла, щоб лекше матері було воспитувать.

¹⁾ Тут чоловік додав від себе: — Ет, про мене. Я не брався хрестить. Для мене мало важно.

Там баби старіє стояли та плакали по-пуд забором, що шкода їм було вельми так
Казали:

— Як це так? Це-ж воно вже пропаде. Як воно нещасне. То треба, щоб вона
поступила в це нещастє та ше й дитя перевела.

Як звїздили, то сьпївали раньше тернаціонал.

* * *

Сам-же В—к, що тепер председательом, то казав:

— Вона сама свою душу анцихристу продала та ше й дитя продала.

* * *

Ше як вона вродилась, то дали справку, то я сказала, щоб записали Лена, а як
звїздили, то назвали Ленїніна. А тепер називають Лена, Ленїна, Олеся й Оленка—всяк.

* * *

Казали, що за те, що не христила в попа, то лякає коло хати б'єли баран. Перей-
має людей да лякає на дорозі вночі. Потом друге: що колише хтось вночі колиску—
дитя—мені колише хтось.

Третє—що на потилиці гочи і ззаду голова; а ше казали: двї голові, і спереду
очи і ззаду—таке вродилось.

НА ЦЕРКОВНОМУ СХОДІ.

Недавно був церковний сход. Так у нас самообложеніє назначали по три пуди на
церкву. А ми не дали. На легїстрацію дам, а того—ні. Так ше як я входила в положеніє,
то вони сказали:

— Як ві такіє, то ми тоб'є не будемо ни дитяти хрестити, ни ховати.

То я їм вже тодє сказала, що я до них не прийду.

Казали на сході:

— Вона вмере. Хїба вона буде жить?! Або вмере, або їє хтось уб'є. А те дитя не-
щасне. Нашіє дьети не будут його до гурту приймать.

ДИТЯЧІ ЯСЛА.

На женському з'єзді 8-го марта я була делегаткой і почула — заведуща Охмадета ¹⁾
говорила, що будут ясла одкриваця на селі, то туди дьетей будут брать, що ослободят
матер од польових работ. Я спросила — на чийє средства будут, чи на селянські, чи на
государственні? Вона сказала, що на государственні. Як я попросила, щоб у нас були
ясла, так як ми близько города, пострадали од войны, то другі женщины говорили мне:

— Шо це ти видумняєш? Ми-ж будем пропащи; це вони відумают комуна. Це
вони перш детей заберут, а потом і нас будут кормит с котла.

Я сказала:

— Як буде кумуна, то буде в нас, а ви, як не хочє, то в вас не буде.

Пришла в село і розказала — об'явила всем женщинам, що в нас будут такі ясла
одкриват, що будут годовать детей і гледіт будут і вмиват, чїстїє будут там, і одьєват будут.

Як я розказала, що так і так буде, буде добре, то согласилися зразу, казали:

— Ну, це-ж добре.

Потом сказала мені заведуща Охмадета, щоб я посписувала з учительницю всіх
членов комнезама, скілько в них детей, скілько їм роков — от п'яти до году.

Потом приїхала ета сама Охмадета подивица, чи селянки согласни і скілько напи-
сано на списку детей. То селянки стали свариця — та хоче, а та не хоче, боятця вроді.
Ну, все такі ми їх ще як-небудь вговорили, зогласились як-небудь. То було кріку,
але мало.

¹⁾ Охорона материнства й дитинства.

Потом, на другій раз, приїхала докторша з Охмадета і женотдел — утрощ, і зобрали обшій сход і вже наче (інакше) повернули селяни, вже сказали, шо нам не треба ясел, — роздумалися. Хто то їм сказав, шо це будут яйця от курей забирати і ділігатки будуть корови доїть, сало по коморах брати будут і наших детей не будут прімат, а будут жідовських з Іскоросьці¹⁾. Начали скандали. Кулацькі женщины наривались несколько раз шоб біть тих, шо з округа приїхали, а председатель і міліція не допускали (це торуок так було). Мужчини подмувляли їх, шоб биали.

Тие делегати поїхали на оконченіе сходу. То віходить ш школи наша комсомолка (бо в школі був сход) і вони стали йе бит, ту консомолку, штовхат.

— Шо ти, — кажут, — комуна хоч нам устроїть?!

Потом побачила вчителька, шо вони йе б'ють да вискочила соби боронит йе.

Та як начали вони її.. Покинули ту да цю начали за коси сірпат. Потом я побачила, шо учительку б'ють да й собі вискочила ш школи. Так вони начали кричат:

— Давай ту ше сюди!..

Я тоди входила в положеніе; до вони кажут:

— Давайте ше ту сюди, то ми єї черево роздавим да в річку намочим.

То я начала кричат, гукат председателя, шо

— Нащо ві мене покинули? Проведіт мене.

Предсідатіль пров'їв і так воно кончилось.

* * *

Потом заведуща Охмадета сказала, шо не буде ясел, не нужно таким вредним людям в селі. Я начала просить:

— Коли ми не встроїм ясель, то вони будут казат:

— Таки по нашому вийшло. Були-б устроїли комуна, а так вігнали.

І встроїли. Значала записалось тилько п'ятеро детей, а потом, як побачили, шо добре дітям, то всі стали сунутися з дітьми. І середнякі кажут:

— Ми тоже продналог платим, тримайте і наших детей.

А як було закритіе ясель, до плакали, просили, шоб на сто детей відкрили ясла.

А в цьому році, як очинялися ясла, до чи його дитяти не хотіли примати, до плакали, шоб хоч по одному с хати прийняли.

А тепер ясла ни к чорту ни годяця, перисонал паршивий. Больш средства одпустили, а безхозяйственна заведуща — жинка жельзнодорожника — большд вома сидит, як в яслах; чи вона нездужає, чи так і звикла?

ЧОЛОВІК Б'Є ЖІНКУ ЗА ТЕ, ЩО НА ЖІНОЧИХ ЗБОРАХ БУЛА.

У нас є ділігатка Палажка — ниграмотна. Треба було женський сход провести у дивевні Жабчє. До вона прийшла до мене, і ще одна женщина, і пошли разом с Кожуховською сельрадою. То засяданє! сельради було і женський сход. Сход пройшов нічого. Женщини довольні остались. Мужчини тільки недовольні були, казали, шо при соведькі власьці то вже ви тепер старші за нас стали...

До я їм роз'яснила все, та й добре.

Ми йшли додому. До ця делегатка дуже боялася свого чолов'їка, шо буде бит. Все-таки пошла додому. Її чоловік кає:

— Де ти шлялася?!

Вона каже:

— Де? На сході була.

Так ун каже:

— Ось я тобі покажу сход.

¹⁾ Назва „Коростень“ для багатьох селян сливе невідома. Вони звуть його Іскоростю. „Куди їдеш?“ — „На базар, у Іскорець“, себ-то в Коростень. Іскорость — село за річкою, біля Коростеня“.

То вон схопився с постелі, схопив с стола дошку і кінув на їє доску с столу. Потом — ослоном. Поперекадав усе, де що єсть у хаті. Потом схопив ножа і кинувся до їє з ножем. До вона за свою дівочку сховалася. Дівочка начала кричать дуже. Вона віскочила по-за дівчинкою с хати і дьєучіна з єю. Так вон за їмі погнавсь. То дівчину догнав, схопив за-коси і втягнув у хату, а жонка втекла до учителькі, кає:

— Йдіт, ратуйте, бо вже повбиває.

Учителька пошла с своїм чоловіком і там вже приспокоїли.

Ше як прийшов учитель з учителькою, до почали сваритися дуже. Вона каже:

— Ти служив Мікосьці шість лет за чоботи да за мундір, а я буду служить народу за землю, що дали кристьянам.

Тепер І. Гл—ка — передова жінка на селі. Неписьменна (недавно, правда, вона почала вчитися в школі лікнепу), вона бере участь у роботі багатьох організацій та установ. Вона кандидат у члени партії, член охматдиту, ревізійної комісії, редакційної колегії КНС, член райКВД, делегатка. Бере участь у різних пленумах, нарадах, зборах.

Никанор Дмитрук.

З СТУДІЙ НАД СУЧАСНИМИ ПІСНЯМИ.

(До історії походження й розвитку однієї пісні р. 1923-го).

Влітку 1923 р. в Харкові поширилась пісня з приспівом „чум-чара-чу-рара“, що став назвою пісні. В-осени вона особливо увійшла в моду, всюди: на вулицях, на базарах, казармах та Б. П. С'ях¹⁾ її з захопленням співали або насвистували школярі, комсомольці, студенти, вуличні торговці, то-що.

Найбільше-ж кохавсь у цій пісні Благбаз²⁾, як дорослі так і дітвора, безпритульні хлопчачки, торговці дрібним крамом, чистильники чобіт та інші. Одного разу мені довелося записати цю пісню від безпритульного хлопця років десятих, що виконував її пританцьовуючи й додаючи різних жестів.

Хлопець користувався успіхом і завсіди збирав круг себе аудиторію, що висловлювала задоволення з його співу. Найбільше-ж вражіння справляв приспів „ку-ку“, що чергувався з „чум-чара-чу-рара“ й вимовлявся з особливим задержувато-лукавим жестом.

„Чум-чара-чу-рара“, як пісня, не являє собою чогось цільного що-до змісту, — це збірка окремих уривків, спаяних між собою єдністю мелодії та приспівом суто механічно, як це часто можна спостережати при виконанні сучасних коротких пісень, що співаються, нанизуючись одна за одною.

Найбільш стала частина цієї пісні, що трапляється в багатьох варіантах³⁾, розповідає про крадіжку коней та прохання конокрада, звернене до матери, батька й нарешті жінки, визволити його з в'язниці. Решта не має ніякого звязку з цією частиною пісні й являє собою цілком випадкові уривки.

Ось варіанти сталої частини пісні:

До'брий ве'чир, ді'вки, вам! ⁴⁾
1 Я вже с ки'чі сплі'товал ⁵⁾.
чу'м-ча'ра-чу'-рара' ку-ку' ⁶⁾

2 Я' вже с ки'чі сплітова'л,
Вчора жі'нку похова'л.

1) Будинок пролетарського студентства.

2) Благовіщенський базар, нині комунальний ринок у Харкові.

3) Власні записи й матеріяли проф. Д. К. Зеленина та В. О. Щепотьева.

4) Записано в лютому 1924 р. з виконання харківського візника Віктора Кобцева 30 років. Наголоси поставлено за співом.

5) Утік з в'язниці. Пояснення „блатних“ слів з власного словника, зібраного в Харкові 1924 р.

6) Приспів „чум-чара“ повторюється після кожного куплету.

- 3 Вчо'ра жі'нку по'хова'л,
Коренно'го ¹⁾ себе' взя'л.
4 Ко'ренно'го себе' взя'л,
Пару ко'ней я' укра'л.
5 Па'ру ко'ней я' укра'л,
На Благба'зе ї'х загна'л,
6 На Благба'зе ї'х загна'л.
Деньгі в сто'с ²⁾ я промета'л.
7 Де'ньгі в стос я про'мета'л,
На Холо'дную ³⁾ попа'л.
8 На' Холо'дную попа'л,
За рішо'ткою сіжу'.

- 9 За' рішо'ткою сіжу',
Жінке жи'во я пішу'.
10 Про'дай, жінко, спідницю',
Ви'зволь ме'не с те'мниці'.
11 Я спідні'ци не прод'ам,
Ви'зволь'яйся с ки'чі са'м.
12 Про'дай, жінко, жирибца',
Ви'зволь ме'не, молодца'.
13 Жи'рибца' я ни' прода'м,
Ви'зволь'яйся с ки'чі сам.

Куплети 1, 4 мають варіанти:

1. Добрий ве'чир, дівки, ва'м,	або:	1. Добрий вечір, ку'ме Кли'м,
Вас де'сять, а я са'м.		З поля ві'тер, з пе'чи ди'м.
4. Циган лошадь ворував ⁴⁾ ,		4. Ванька з Криму прискавав,
Коренному передав.		Пару коней він украв.

Місце, де злодій збував коні, за окремими варіантами визначається різно: тут можна спостерегати спеціально харківські назви, як Конбаз ⁵⁾ Благбаз; полтавську „Губтучу“ ⁶⁾, — „На Губтучі їх загнав“, — або: „у Прилуках їх продав“ (куплет 7). Місце ув'язнення, куди потрапив злодій, у харківських варіантах зветься „Холодна“, „Допр“, „Кича“; в інших — тюрма, темниця, холодна (в розумінні сільська розправа).

II варіант.

За'пер ха'ту на замо'к,
А сам пішо'в до діво'к:
— Добрий ве'чир, дівки вам,
Вчо'ра жі'нку похова'в.

Па'ру ко'ней я' укра'в,
На Благба'зі їх загнав,
На' Благба'зі їх загна'в,
У темни'цю я попа'в.

Кінець, подібний до першого варіанту, повторюється мотив визволення.

III Полтавський варіант ⁷⁾.

Крав я коні, крав воли,
Чум-чу-ра чу-ра-ра,
Драв я доски і поли ⁸⁾.
Ку-ку!
На база'рі коні крав,
І в губро'зиск я попав;
Я в губро'зиску сіжу
І в око'шечко гляжу'.
Продай, жінко, сапоги,
Виручай мене з біди.

Продай, жінко, свою кохту,
Добувай мені діко'фту ⁹⁾.
Продай, жінко, чорні брюки,
Бери мене на поруки.
Продай, жінко, ти воли,
Виручай мене з біди.
— Ой воли я не продам,
Коли попавсь, сиди там.
Продай, жінко, ти теля,
Вируч мене звідтіля.

¹⁾ Ватажок злодійської зграї.

²⁾ Газардова гра в карти на зразок гарби.

³⁾ ДОПР на Холодній Горі в Харкові.

⁴⁾ Після кожного рядка чергуються приспиви „чум-ча-ра-чу-ра“ та „ку-ку“ у всіх нижче наведених куплетах.

⁵⁾ Кінний базар у Харкові.

⁶⁾ „Губтуча“ — Полтавська назва чорної біржі, в широкому значінні: толчок.

⁷⁾ З матеріалів В. О. Щепотьева.

⁸⁾ Зривання на паливо.

⁹⁾ Гроші. Сидіти на дікофті — сидіти без грошей.

Пісня закінчується, подібно до того, як і в інших варіантах, проханням, щоб жінка продала ще дещо з худоби або одєжі. Наведені варіанти характеризують „Чум-чара-чу-рара“, як злодійську пісню. В інших варіантах часто трапляються „блатні“ слова злодійського жаргону, наприклад:

На холодную попов,
Робу в буру проиграл ¹⁾

або: Мент за мною плітовал
А я менту лапу дав ²⁾.
або: Менту очі заплював.

Подібних варіантів пісні вживав здебільшого харківський люмпен-пролетаріат; тимчасом як студентство, комсомольці й інші співають на цю мелодію й з цими самими приспіваними іншими куплетів російською мовою, на різні, здебільшого політичні та антирелігійні теми.

Цікавий варіант, що являє собою спробу реабілітувати улюблену пісню з боку якого-небудь свідомого співця:

Я у хозяина служил ³⁾,
Хозяин денег не платил.

Я у него коней украл,
На Конбазе их продал.

А далі так само, як і в інших варіантах. Тут герой босяцької пісні виступає покривдженим наймитом, пісня пристосовується до заробітчанських.

Куплети на політичні теми виникли в зв'язку з Керзоновою нотою року 1923. Тоді влітку з особливим захопленням співали:

Керзон ноту нам прислал,
А Чичерин отвечал:

Чум-чара-чу-рара.
Ку-ку! ⁴⁾.

Пісня часто являє собою низку куплетів на політичні теми в формі запитань та відповідей:

О чем толкует Г. П. У?
Соблюдайте тишину.
О чем толкует нам буржуй?
На революцию наплюй.
О чем толкует нам эс-эр?
Не признавать С. С. С. Р.

О чем толкует меньшевик?
Я к диктатуре не привык.
О чем толкует Милюков?
Не признавать большевиков.
О чем толкует нам раввин?
Синагоги не дадим.

Відомі мені куплети на антирелігійні теми відбивають чутку про оновлення хреста на Вознесенській церкві в Харкові.

На Вознесенской шум и гам:
Обновился божий храм.
Бабы бегают, кричат,
На обновление глядят.

Кумпол ярче все сияет,
Батя радостно вдыхает.
або: Как по Лопани - реке
Едет поп на сундуке.

¹⁾ Програв одєжу в якусь газардову гру.

²⁾ Міліціонер за мною стежив, а я йому дав хабара.

³⁾ З матеріалів проф. Д. К. Зелєніна. Записав студент Хоменко на Петінській вул. в Харкові в лютому 1924 р.

⁴⁾ Подаємо Київські варіанти, що їх записав у Київськ. Окрколекторі Вас. Тим. Борейко.

Керзон ноту нам прислал
А Чичерин дулю дал.

По С. С. Р. слышен клич:
Рано умер наш Ильич!

Перетворення синагоги в клуб:

У раввина болит зуб;
В синагоге там же клуб.

Іноді вищенаведені куплети співаються, як продовження пісні про крадіжку коней та викуп, часто зовсім окремо, нанизуючись один за одним.

Взимку 1924 р. в Харкові намітились кілька куплетів „чум-чара-чу-рара“, пристосованих до певних місцевостей; напр. Шатилівська студентська лікарня:

Мы в Шатиловке лежим,	Доктора, как на подбор,
Кашу целый день едим.	Носят все косой прибор.

Собурська „чум-чара — чу-рара“:

На Собурку я попал
И окутку¹⁾ испытал.

В будинках пролетарського студентства утворювались свої куплети:

Есть у нас студент один:
Всех он девушек пленил.

Захоплення мелодією сприяло тому, що чум-чара — чу-рара співали на всякі випадки: так, наприклад, дитяча пісенька-скоромовка „Баба сеяла муку, говорила мужику“ й т. и. вбралася в шати модної пісні й стала в такому вигляді:

Баба сеяла муку
И попала в Г. П. У.

Про те, що текст не відігравав великої ролі, може свідчити й такого рода імпровізація:

Від машини ключ украл, ²⁾	Трохим Хведора впіймав,
На насіння проміняв.	На вер'овку прив'язав.

На-весні р. 1924 інтерес до „чум-чара-чу-рара“ в Харкові зник, вона стала забуватись, витискуючись новими піснями. Влітку та в-осени 1923 р. вона відома була не тільки в Харкові; очевидно і в Харків вона занесена звідкільсь, але звідкіль саме — невідомо.

Так, тоді-ж пісня була відома у Кам'янці-Подільському; зміст — крадіжка коней: передача в місцевих околицях „блатним“ ватажкам; співається в злочинських колах. Тоді-ж-таки пісня була відома і в Донбасі. По весні 23-го року політичні куплети „чум-чара-чу-рара“ Свердловці привезли з Москви. В збірникові „Старый и новый быт“, Ленінград 1924,³⁾ що є наслідком експедиційної роботи студентів Ленінградського Географічного Інституту, також згадується за цю пісню.

Сталу частину пісні, де говориться про крадіжку коней та викуп, можна вважати за модну, але не нову. Очевидячки, це одна з коно-

¹⁾ Обгортання психічно-хорих мокрими простирадлами.

²⁾ З матеріалів проф. Д. К. Зеленіна. Записано в Рижову поблизу Харкова.

³⁾ Е. Орлова. Три місяця на Кольском полуострове, ст. 36.

крадських пісень, що зринула на верх в звязку з поширеним за ті роки конокрадством. Отож у Грінченка¹⁾ маємо маленький розділ: „Злодії крадуть воли та коні“, де героями являються конокради Сухоцький та Заруцький, а також Іван Байло та його кум:

Сухоцький та Заруцький
Добре собі жили:

Що вкрали то продали,
Грішми ся ділили.

В пісні описується крадіжка коней та волів, прихід до корчми, випивка на radoшах, що допоміг бог на сиву кобилу. Ці пісні як змістом, так особливо формою, досить далекі од чум-чара-чу-рара, але треба думати, що були й інші конокрадські пісні, характером близькі до сучасної.

Дальша частина пісні, прохання визволити з темниці, продавши що-небудь з худоби, — також не нова. Мотив визволення зустрічаємо в думках, весільних, рекрутських та інших піснях, мало не в кожному циклі побутових пісень. В думках, а також у рекрутських піснях цей мотив позначається особливою патетичністю, в піснях п'яницьких та вуличних навпаки, як і в „чум-чара-чу-рара“, має бравурний, жартовливий характер.

У Грінченка²⁾ маємо близьку змістом, але далеку тоном та ритмічною будовою пісню, в якій розповідається про удалого молодчика, що сидить у темній темниці. До цього молодчика приїздить мати й він її прохає:

„Ой продай, продай, моя мати родна,
Та рябії корови;
Визволь мене, парня молодого,
З тяжкої неволі.
Ой продай, продай, моя мати родна,
Рябії телиці;
Визволь мене, парня молодого,
З темної темниці.
„Не раз, не два, дитя родне моє,

Я худобу продавала,
Та тебе, дитя родне моє,
З неволі визволяла.
Та все, дитя родне моє,
Мені одна шана.
А тепер уже не буду нічого продавати
І тебе з неволі визволяти:
Було-б тобі, дитя родне моє,
Так не заробляти“.

Подібний до цього — мотив викупу в рекрутських піснях³⁾, де рекрут прохає сестру, а потім миленьку визволити його од рекрутчини. Мотив викупу зустрічається і в піснях жартівливого характеру, вуличних та п'яницьких.

Цікава для порівняння з „чум-чара-чу-рара“ пісня, що її зустрічаємо у збірникові В. В. Іванова:⁴⁾

Нам Прокопівці не в моду;
Солопівці ні по чом;
Ми полюбим, ми полюбим
Бокаївців молодцов.

Бокаївці молодці,
Вони ходять, як купці;
Вони ходять шором-бором,
Деся ночують під забором,

¹⁾ Б. Грінченко. Етнографіческіє матеріали III.

²⁾ Б. Грінченко. Етнографіческіє матеріали т. III ст. 690.

³⁾ Чубинський т. V ст. 500, № 113, а також Київская Старина 1897, VII, стор. 2.

⁴⁾ В. В. Ивановъ. Жизнь и творчество крестьян Харьковск. губ., стор. 150.

Вони ходять по ночам,
Не вважають багачам.
— Продай, батенька, корову,
Видай денег на дорогу;
Продай, батенька, вівцю,

Видай деніг молодцю.
Продай батенька кобилу,
Видай денег на машину.
Продай, батенька, лоша,
Нехай воно не міша.

Звертання до жінки, щоб продала дещо з худоби, маємо в п'яницькій пісні: ¹⁾

Продай, жінко, хоть намітку,
Треба грошей на горілку;

Продай, жінко, красну хустку,
Треба грошей на закуску.

Вищенаведена пісня й уривок тоном і розміром наближаються до „чум-чара-чу-рара“.

Що-до приспіву, то він теж не однаковий по різних варіантах:

Чум-чара-чу-рара, чук-чук-чі-ра-ра ²⁾, чічора-ора-ра. ³⁾ Інший приспів часто співається: ку-ку-а-га.

Подібні до цього приспіву маємо в деяких українських піснях. У Закревського. ⁴⁾

А хто любить гарбуз, гарбуз, а я люблю диню;
А хто любить господара, а я господиню.
Би, чук, чумандра, чумандрика молода.

П'яницька пісня: ⁵⁾

Чар-чира-ра
Чарка мала,
Пляшка велика, горілки нема.

Пісня з матеріалів Гнедича: ⁶⁾

На Тетяну поговір, що Тетяна вмерла.
Гоп чадра, гоп чадра, гоп чадриця молода.

Подібні приспіву треба розглядати, як мелодійні звукосполучення, й годі шукати філологічних роз'яснень.

Чум-чара-чу-рара захоплювало в певний час, коли в багатьох відчувалась потреба його співати; в приспіві, власне, був центр ваги пісні, а не в змістові, що часто бував випадковий, без певного зв'язку.

Замилування мелодійними звукосполученнями постерегаємо й у окремих поетів; головна їхня мета — досягнути звукових емоцій. Це ті слова, що потрібні людям по-за змістом, тільки ради їх звукового образу ⁷⁾ подібно до того, як їх утворював Сатін („На дні“ Горького), якому набридли всі людські слова.

В. Білецька.

¹⁾ Гнѣдичъ. Матеріали по народной слов. Полт. губ. т. II вып. I, стор. 169 № 815.

²⁾ Плуг, збірник І. Іван Капустянський. Соціальна пісня на українському ґрунті, ст. 206.

³⁾ З матеріалів проф. Д. К. Зеленина.

⁴⁾ Закревскій. Старосвітскій бандуриста, стор. 87.

⁵⁾ Б. Гринченко. Етнографические матеріали т. III, стор. 292.

⁶⁾ Гнѣдичъ. Названий збірник вип. II. ч. I, стор. 160.

⁷⁾ Поэтика. Птгрр. 1919. Викторъ Шкловскій. О поэзии и заумномъ языкѣ ст. 17—21.

Згадка за повальне захоплення беззмістовними пісеньками в Парижі 1913 р., ст. 18.

З ФОЛЬКЛОРУ ПРАВОПОРУШНИКІВ.

Фольклор правопорушників, пісенний репертуар в'язниць та окр-колекторів, зібрано в наслідок роботи, що її перевели кореспонденти Етнографічної Комісії УАН на місцях року 1925—1926 ¹⁾. В цій роботі брали найближчу участь такі особи: М. П. Афанасьїв (Запорозький Окрколектор), В. Т. Борейко (Київський Окрколектор), Г. Мартинюк (Житомирський Окрколектор), В. Ф. Покальчук (Черкаський Окрколектор) та Г. Стельмах (Дит. Основ. Буд. для неповнолітніх правопорушників, ч. 64. Київ). До цієї збірки увійшли також матеріали, що їх минулого 1925-го року М. П. Гайдай та Н. Дмитрук зібрали в Київському Бупрі № 1 за дорученням од Етнографічного відділу Музичного Товариства ім. Леонтовича з ініціативи й під доглядом керівника цього відділу Т-ва Кл. В. Квітки, члена Етнографічної Комісії й керівника Муз.-етногр. Кабінету Укр. Академії Наук.

Інтерес до фольклору правопорушників стимулюється для нас не тільки тим, що в'язничні та розбійницькі пісні завсіди складали певну й значну частину народнього пісенного репертуару, але також і тим, що в даний момент „блатний“ „блатнацький“ фольклор і „блатна“ (злодійська) мова чималою впливають мірою на мову й фольклор і міста і села. Сучасну мову міста й містечка, а почасти й села переобтяжено словами, що їх тлумачення треба шукати в спеціальних словниках, а саме в словниках блатного жаргону. Взагалі, можна говорити про помітний і визначений процес зміни лексичного складу сучасної мови в напрямку жаргонізації мови.

Ми дозволимо собі навести декілька прикладів, щоб схарактеризувати цей поступінний процес. І. Х. Луньов, кореспондент Комісії, що переводить свої досліді на Конотіщині в районі ст. Бахмач, подає цілу низку записів, де занотовує окремі зразки мови, що нею говорять мешканці посьолка Бахмач ²⁾. „Серед молоді та й дорослої людности, не

¹⁾ Етнографічна Комісія Укр. Ак. Наук сподівається, що співробітники інших окрколекторів та Будинків для примусових робіт звернуть увагу на фольклор правопорушників і допоможуть Комісії в її дослідях.

²⁾ „Станція Бахмач — чималенький залізничний вузол на лівобережній Україні... Село Бахмач являє собою велике степове село до 3000 дворів, ні культурно, ні економічно не розвинене. За останнє десятиліття навколо станції розвинувся посьолок з невеликою кількістю робітників майстерень, службовців та крамарів, що має вигляд провінційного містечка“. „Залізничний вузол Бахмача і три його станції за останні роки стягли до себе силу блатняцького (босняцько-злочинного) елементу. Цілі роки ці представники

виключаючи навіть і жінок, в селянському лексиконі спостерегаються, — пише т. Луньов, — неологізми, що їх запозичено з блатняцького (злочинного) загалу й пристосовано до власного вжитку. Вони, ці неологізми, остільки міцно тримаються в околиці й остільки набули громадянських прав, що їх можна почути й від учня залізничної семилітки й від п'ятирічного хлопчика. Їх вживають і в селянській родині, і в родині робітничій, і в родині службовця інтелігента, вживають, як питоме слово, на якому не спиняється увага, яке не є щось особливе, нове, або нечемне й негречне“. Подаємо декілька зразків розмови, що їх записав І. Луньов.

I. В селянській родині. Син їде на оранку з ранку, але чомусь не хоче снідати. Мати. Ти-б, синку, поїв, а тоді-б і лагодивсь їхати. Як його не ївши їхать? Світ не близенький, та й за плугом походить... Син. Я сидора ¹, мамо, беру з балябасом ² — голодний не буду. Старий. Так чого-ж іще? Хліб із салом — найкраща шамовка ³... А з ранку не їсця!.. [¹ Мішок, ² сало, ³ їжа].

II. На вечорницях (1924 рік). I хлопець. Чули, хлопці, Лященко ворону скамейку ¹ продав! II хлопець. То жлоб ² такий, що тіко на риже ³ продає. III хлопець. Хай продає! Всьодно братва з центральної спулить ⁴. I хлопець. Чортового батька. Не такі звонки ⁵ у нього, та й шпалер ⁶ є, та й малина ⁷ у нього, не твоєї брат хати. [¹ Кінь, ² мужик, ³ золото, ⁴ вкрати, ⁵ собаки, ⁶ револьвер, ⁷ хата].

III. В робітничій родині. Старий. Дивись, стара, що я на тучі ¹ купив, карбованця віддав. Дивлюсь пацан ² скрипуху ³ носити, мабуть, думаю, десь спулив; а скрипуха, бачу добра, та й віддав дешево. Син (жонатий, в ремонті служить). Дивіться, тату щоб не зашухеровались ⁴, ще до мирошки ⁵ попадете. [¹ Базар, ² хлопець, ³ корзина, ⁴ засипатись, ⁵ нарсуддя].

IV. В родині службовця (конторщика). Господар. Давай, жінко, чепу¹, а то вже час на службу йти. А то щось наші бочки ², мабуть, чи не спізняються. А ти, Васю, поглядай за отим уркою ³, а то знов махорку повитягує. [¹ Картуз, ² годинник, ³ злодій].

V. В кооперативній крамничці. Селянин (обурений). Під свічками він мене поведе ¹!! Я не уркаган ², щоб мене під свічками водить. А кича ³ не на мене одного построєна. А що я правду сказав, так правда. На декохті ⁴ седівши — так не таке іноді кажеш. II-й селянин. Покиньте, дядьку, з ним гомоніть. Хіба не бачите, що він в доску заходить*). Міліціонер (що з ним проваджувано розмову). Я в бу-

злочинного світу проживали в Бахмачі на станціях та навколо їх, перезимовували, приїздили на гастролі, сплавляли крадені речі на базарі, який останніми роками прийняв величезні розміри, так що в базарні дні (тричі на тиждень) з'їжджаються селяни не тільки за 30 — 50 в., але навіть з Гомеля, Полтавщини й Росії. Перебуваючи на території Бахмача, блатні залишили йому в подяку свою фразеологію й лексику, яку тут засвоювано, перероблювано й розшифровувано й набувала вона певних громадянських прав“.

Примітка І. Х. Луньова.

*) Селянин, не досвідчений у блатній мові, помиливсь; треба було сказати „в бутилку заходить“, себ-то сердиться.

тилку не захожу,⁵ а що це брехня, що в міліції ширмачі⁶ служили, так брехня. У нас сейчас чистка суцшесть. Службовець (техник). Так в чім діло, товаришу? Була чистка — ширмачів⁶ викинули, а кого слід покощали⁷. [1 Під гвинтовкою, заарештованого,² злодій³ в'язниця,⁴ без грошей, голодний,⁵ сердитись, нервуватись,⁶ карманщик,⁷ розстріляти].

Слово „пацан“, що вже років зо два як витіснило в місті слово „хлопець“, починає проходити й у селянські маси, і в деяких місцях воно пристосовується тільки до осіб, що наїзять з міста, а в деяких взагалі стає назвою для хлопчиків¹⁾.

Наведені приклади з сучасної мови, ілюструючи процес своєрідних змін, що тепер відбуваються в лексичному складі сільської й міської мови, одночасно освітлюють відповідний процес в галузі фольклору. Як мова підлітків скидається на мову безпритульних²⁾, так і їхній фольклор. Блатні пісні збирач фольклорних матеріалів зможе записати і од безпритульного або-ж у Бупрі (Буд. примус. роб.), і од підлітка, школяра, то-що. Пісенний репертуар перших і других в загальному той-же самий³⁾.

¹⁾ Наводимо запис Михайла Перебийноса (станція Веселиново, Вознесенськ. рай., Миколаїв. о.). „Влітку 1925-го року я їздив до свого діда в деревню Дворянку на Одещині Миколаївськ. окр. Варварівського рай. Ця деревня, може, має всього 60 дворів... Неділя... Дехто з селян пішли до сельради, посідали проти сонця й про щось балакають. А коло однієї хати зібрались жінки, теж щось балакають. Підходе один селянин (на найменування Олекса) і сідає коло жінок. Другий селянин, що сидів з жінками, спитав Олексу: чи напував він на обід коні. Олекса каже: „Мій пацан повів уже“. Одна з селянок питає: „А що це, кум Олекса, паціян? чорт чи що?“ „Та ні, це мій хлопець Левко“. „От, божи мій, — каже вона, — пішли такі названія, що й сам чорт не розбере!“...

З блатних слів, що відомі на селі, Г. Стельмах одзначає такі: „Сидор — клунок з речами, особливо той, що беруть на плечі як ідуть куди. Сидором звуть також клумак з пашнею, коли парубок його краде в батька. Топать — іти помаленьку; звичайно кажуть на старих. Ці два слова були розповсюджені ще до революції. З слів, що прийшли за останні роки, наведемо: укоцать — вбити; на декохті сидіти — бути без грошей (програвшись або-ж після невдалого діла); пацан — лайка на підпарубка; шпаяр — револьвер; буза — ніщо; жлоб — дурний“. (Село Війтівці на Переяславщині).

²⁾ В моєму розпорядженні єсть зошит з творами одного учня (16 р.), що року 1925-го скінчив одну з шкіл Київської Солом'янки. Мова дієвих осіб його творів лучно відбиває типову мову Солом'янської молоді з її: — шамать, шамовка, грубо' — гарно (груба'я вода, груба'я погода), буза, слабо', буцо'й, волінить, волинка, з частим вживанням слова блатной. „Петька. А ты знаешь, Степка, что наша шпана покалечила (побила) на днях мильтона. И грубо' (добре). Степка. Вот форменно. Ну, эти мильтоны все дрефуны и им слабительно дать кладу (побить) нашей шпане. Петька. Да мильтонов мы будем калечить. А ты знаешь, Степка, что тот пацан (хлопець), как его там, хотел меня опять калечить. Ты ему там форменно духу дай, чтобы он меня не трогал“.

³⁾ Ол. Дем'яновський записав був р. 1926-го од учнів 18 Трудшколи на Подолі в Києві такі, приміром, пісні: „Майдан уж мчится быстрым ходом, все урки спят спокойным сном“; „Ламчик. Отец, купец он был известный, имел наличный капитал...“; „Раз пришел в Чека малютка“; „Чум-чара“, „За тюремной кирпичной стеной“, „В селі Обухові“, „Гоп со смиком“.

Етнографічний Гурток 6 гр. Київ. 4 Зал. Трудшколи (Голова: Рудюк, секретар: Кондратіук) надіслав, окрім низки коротеньких пісень („яблuchок“), низку таких довгих блатних пісень: „Эх шарабан мой, мой шарабанчик, идешь на дело — бери наганчик“;

В сучасному пісенному репертуарі правопорушників, і дорослих в'язнів Бупру, і безпритульних дітей, можна накреслити декілька нашарувань і градацій. Передусім зберігаються деякі обережні пісні, що були популярні ще в передвоєнний і передреволюційний час, що складають, мовляв, фундамент, підвалину даного репертуару. В цих піснях згадується „Тюрма Бутирська большая“, дається опис пересильної каторги, оповідається за Сибір. Деякі пісні збереглися цілком, сливе без помітних змін. До таких пісень треба зарахувати пісню: „Ех ти, доля-злая доля, доля горькая моя! Ах за что ты, злая доля до Сибиру до, віла? Ні за п'янство, ні за кражу, ні за ночной-днiвноi разбой; страни радной лішилсЯ за крисцьянскiй мiр чiстной...“ і т. д. (Зап. Дмитрук). Цю пісню про вбивство на селі урядника за стягання податків співають і досі: „Не сцerpело майо серце, я урядника убiл і за ето преступленье я попался к вам в Сибiр“¹⁾. Але здебільшого ці давні довгі пісні не утримуються в пам'яті і існують в скороченому вигляді. Так, з довгої пісні на тему: „бродягу одсилають на каторгу“, з мотивом „розлуки з коханою дівчиною“, пісні сентиментальної й в другій половині елегійно-романсної зберігається й співається досі тільки перша частина (12 рядків).

Зачем я мальчик уродился,
Зачем я полюбил тебя;
Ведь мне назначено судьбою
Ити в Сибирские края.
Пройдет весна, настанет лето,
В саду цветочки расцветут

А мне, несчастному бродяге,
Железом ноги закуют.
Придьот цiрульник с бритвой острой,
Обреет правый мой висок,
Я буду від iмeть несчастный
От головы до самых ног.

(Зап. В. Борейко. Київ).

Не зважаючи на деталі цілком анахроністичні для нашого часу, цього уривка співають ще й досі. Другу половину пісні (34 рядки) співають дуже рідко: її знають тільки досвідчені знавці пісенного блатного репертуару²⁾.

Так само забувається й друга довга пісня, що її знають безпритульні під назвою „Петроградские тpущобы“: історія одного уркагана, що народивсь „за Кристовскім“ (вар. „на Хрестовске“), „по тpущобам долго шлЯлся“ й одного разу „сломал премножество замков, одну старушку там укоцал і вот громiло бил таков! Но угадавшi шecсот тысяч, купил огромный большой дом і рисаков орловских пару і проституток целый дом“.

„Свадьба Шнаерсона“; „Когда я был пацанчик“... з приспівом „Эх масло, ведь это жизнь моя“; „Обидно, ох досадно, что не везет в лотто“; три варіанти „Чум-чара“; „Гоп со смиком“; „Уркан. Раз залез в карман буржуя, зблатовал одну косую“... (Подав Ів. Лютий. Київ. Солом'янка).

¹⁾ Цю строфу в збірці Гартевельда пропущено.

²⁾ У цій другій половині маємо епізод „розлуки бродяги з коханою“. На Курському вокзалі перед одсилкою до Сибиру „бравий і красівий Богданов“ зустрічає свою кохану. „Красотка стоїт і плачет в стороне“. „Богданов взглянул і заплакал, і слезы брызнули ручьом. І їх красотка утірала своїм кісєйним рукавом“. Пісня кінчається елегічним мотивом. Вона його забуде, а він житиме споминами за її коханням. „І буду жiть середi страданiй одной любвию твоей“.

З ранку до вечора він їздив на рисаках, а вночі гуляв у карт. „Кто приходіл ко мне з деньгами, тот уходіл домой пустой“. Але улетіло щастя, програвсь герой пісні в карти, почав пиячити, „пошол по но'ву воровать; в одном деле завалілся, пришлось арестную знать“. Цей варіант, що його записав од Павла Шалегіна М. Афанасьїв (Запоріжжя), не має кінця й взагалі, як завважив Шалегін: пісню мало хто знає всю. В тексті В. Борейка (Київ) пісня кінчається так:

І он на карти опустілся
І внов с Сибірю спознался.

Ну, а потом пошло всьо с авкціона:

Столи, шкафи і бронза,
І рисаков орловських пара,
І все персідські коври“.

З цих пісень, що, як і дві наведені вище, мають побутовий характер і певний сюжет, сюжет новелістично-оповідального типу, треба відзначити давню сентиментальну пісню, дуже поширену між блатними: „Станціонний смотрітель“. Тема пісні — самогубство дівчини, дочки станціонного доглядача, що кінчає життя своє під поїздом, як її кинув її коханець нальотчик. В пісні: „Однажды я стоял в артеі на Ленінградської стороні, все фонарі мої горелі, но что-то грустно било мне“ введено шофера, що „под кольосами мотора человека задавіл“, і його сум в чеканні арешту й зсилки до Сибіру. Важко з'ясувати, чому саме так популярна між безпритульними пісня („В Петрограде за Нарвської заставой“), присвячена Путилівському заводу. В пісні немає нічого від блатного світу: описується „генерал заслужоний“, „от бога умом награждьоний“ Путилов, що, „бил на свете научен всему“, як він „раз задумал великое дело, чтоб достать бариші“ — „завод начал строїть“. Пісня кінчається описом страйку „9-го году“ і смерті Путилова.

Суто-каторжанські пісні, як-от такі поширені на початку століття пісні: „Славное море, священный Байкал“ або-ж такі пісні, як „Солнце сходит і-заходить“, вони вийшли з моди. Їх забуто. Зате міцно зберігаються старі пісні на тему: смерть молодого арештанта в в'язниці, з мотивом суму: не прийде мати на невідому закинута могилу.

Пісням з цього циклу не можна відмовити в певній художній образності й витриманій поетичності. Кидалося в-вічі, що якимось не в'яжеться органічно в одне ціле з одного боку злочинний, дикий і вульгарно-дегенеративний блатний жаргон, а з другого боку в'язничні пісні з їх лірично-елегіїм сумним тоном. Дехто з дослідників, під вражінням такого контрасту, ладен припустити, що ці пісні утворилися цілком в іншому оточенні, ніж те, що в ньому розвинувся блатний жаргон ¹⁾, але з цим ледві чи можна погодитись.

¹⁾ „Тут зовсім инший дух, инше джерело ідей, як у словникові... В піснях цілком инші люди. Напр. „Милосердная“ — це старовинна російська пісня: її склад, її благання, її сум про розлуку „с отцом, с матерью, со всем родом, со всем племенем“, має всі прикмети иншого соціального оточення, як знавці блатної мови. 17 дальших „осторожних пісень“ всі вони теж народнього пісенного характеру й їх складено, безперечно, під иншими впливами й в иншому середовищі, а не в блатному“. Рец. Вл. Б. на книжку В. Трахтенберга.

Деякі з цих старих, так-би мовити, побутових блатних новелістичного змісту пісень зберігаються й на селі. Ось, приміром, пісня, що її записав був Дмитро Чепурний у Броварах (Чернігівщина) од свого батька:

Окончил курс своей науки,
Я в дом родительский попал.
В сестру родимую влюбился,
Всегда к любви ей склонялся.
Раз зашел к сестре я в спальню,
Пред нею на колени впал.
Сестра из жалости сказала:
— Люблю, люблю я брат тебя!
В момент тот двери растворились,
У комнату вошел отец.
— Ой, что ты делаешь, распутник,
Ой, что ты делаешь, подлец!
Подайте черную карету,
Я сына в каторгу сошлю.

Тебе, дочка моя, прощаю,
А тебя, сын мой, я не прощу.
Сіжу в тюрме я трі годочки,
А на четвѳортый бил расстрел.
Меня спросил старѳой священник:
— Сколько душ згубил ти с свету?
— Згубил я двести православных.
Згубил пятьсот я магомет.
Когда тут выстрели раздались
І пролетели пулѳ в свет.
Ой, двадцать пулѳ-то не попало,
А двадцать первая — змія.
Ой, полілася кров горяча,
Ой, покатилася голова.

Ця пісня являє собою певну контамінацію, й ті мотиви, що їх зустрічаємо в другій половині, повторюються в інших піснях. Так трафаретну підхідку перераховувати жертви маємо в пісні: „Жил я в городе Одесѳ“. Картина розстрілу входить у зміст пісні: „По Житомирской сашѳ там стоѳт огромный дом. Из решеток там окошки, а у будкѳ часовой“. В'язневі, що сидить у цѳй в'язниці, присуджено „двадцать выстрелов прѳнять“. „Девятнадцать пролетело, а двадцатый прямо в грудь! Прощай Киев, новый город, прощай Киевская тюрьма. Прощай девѳца, Дуняша, чрез тебя я помѳрал“. (Запис В. Борейка. Київ).

Взагалі можна говорити про певну статичну тематику, що властива як давній, так і новій блатній пісні. Низка окремих образів, що ввійшли в зміст давно відомих пісень, складають матеріал для новіших пісенних контамінацій. Наведімо декілька прикладів. Запитання: „Ти скажѳ, скажѳ, бродяга, сколько душ ти погубил?“ і відповідь: „Я двенадцать душ зарезал, на тринадцатой попал“, — маємо в пісні „На путѳ села родного“, що її записав р. 1908 в Тобольську В. Н. Гартевельд ¹⁾. Опис в'язниці в сучасній пісні „Жил я в городе Одесѳ“ знаходимо в тому-ж збірникові: „Нѳ в Москве, нѳ за Москвою, меж Бутирской і Тверской, там стоят четыре башни, а в средине дом большой“ ²⁾. Традиційне й прощання з Київською в'язницею: „Прощай Киев, до свиданья, прощай, Киевская тюрьма! Скоро, скоро, глаз увидѳт все сибѳрские края“ ³⁾. Не новий і цей початок: „Я в Петербурге родился і воспитался у родных, а воровать я научился там у прѳтелей своих“ ⁴⁾.

„Блатная музыка; жаргонъ тюремъ. (По матеріаламъ собраннымъ въ пересыльныхъ тюрьмахъ). Подъ ред. и съ пред. проф. И. А. Бодуэна-де-Куртенѳ. С.П.Б. 1908. Этногр. Обзор. 1908, кн. 1—2, т. XXXVI—VII, стор. 182—183.

¹⁾ Пісни каторги. Пісни сибѳрскихъ каторжанъ, бѳглыхъ и бродягъ. Собралъ В. Н. Гартевельдъ. Москва. Книгоиздательство „Польза“, стор. 35.

²⁾ ib. стор. 28. Пор. у Соболевського. „Влѳ. нр. пѳсни,“ т. VI. ³⁾ ib. стор. 23.
⁴⁾ ib. стор. 16.

Ми тут торкнулися питання про обережні пісні в селянському фольклорі. Традиція в'язничного циклу в пісенному репертуарі села досить міцна. Чимало відповідних записів є в друкованих збірниках українських пісень. З дуже популярних здавна злодійських пісень на селі можна вказати такі, як „Звенел звонок ночной перевірки“, „Сад зельоненький шумить“ (так починається на селі пісня, де співається про Одеську в'язницю й заарештованого, що його ведуть на розстріл, не прощаючи за побитих ним православних. Див. далі пісню: „В городе Адесі, по улиці, по Сомської“), „Кончил, кончил курс науки“ (дуже її скорочено), „Пройдють весна, настанет лето, в полях цветочки разцветут“, „У Полтаві я родився, в розпроклятий Крим попав“ (вар: „У Полтаві я родився, в Симферополі возрос“), що її зміст дуже подібний до „В Петрограді я роділся, воспитался средь блатных“*). Сами безпритульні відрізняють блатний фольклор міста од злодійського фольклору села. М. Афанасьїв (Запоріжжя) записав од безпритульного Івана Довгаля 13-ти років, українця селянина пісню: „Як бил я багатой, лавкой торговал“... На запитання: чи співають цю пісню блатні? другий хлопець Ол. Костін (14 р., великорос, робітник) відповів: „Ето такая не уркаганская. Ето в деревне: „А матір убив“. Ето там всігда пойдется і в дедком доме“. Ми маємо запис цієї пісні, що його зробив М. І. Коваль в с. Зарудді, Засуль. рай. на Роменщині. Пісню співають хлопці й дівчата.

Як був я багатой,
Лавкой торгував,
Товари распродал,
Деньги прогуляв.
Вийшов за ворота:
Стоїть мать родная.
Вона сльозно плаче,
Сина вговоряє:
— „Ой, ти, сину мой,
Шо-ж ти наробив?
Большу досаду
К сердцю приложив:

Шо батька зарізав,
А матір убив,
Систрицю родную
В морі й утопив.
Шо батько на столі,
А мати на лавці,
Сестриця родная
У морі на дні.
Шо батька везуть,
А матір несуть,
Сестрицю родную
Із моря тягнуть.

В варіанті, що його записав М. Афанасьїв од безпритульного Івана Довгаля, маємо таке закінчення:

Дадуть мне лопату
Ще й гострий топор.
Роботай, мальчишка,
Роботай, не стой! 2 р.

Роботай, мальчишка,
Работа мала.
Роботай, мальчишка,
Що трі годі.

Ця пісня цілком увіходить у пісню, що її надруковано нижче: „Вечор вечерее, покойника несут, а меня бедняжку в кандалах ведут“.

Останнє питання: про пісні з сучасною тематикою.

Револуція й революційний побут одбилися, як у деяких варіаціях раніш відомих пісень, так і в піснях на певні сучасні сюжети.

*) Ці в'язничні пісні торкаються с. Війтовець на Переяславщині. Подав Г. Є. Стельмах.

З таких пісень ми нижче публікуємо дуже цікаву пісню, що її записав був В. Борейко від хлопця, який підчас громадянської війни тинявся на півдні України з Махнівськими бандами. Ця пісня ціла епопея Махнівщини. Другу пісню Борейко записав од хлопця, що потрапив до Київського Окрколектору з Ленінграду. Там він мешкав з матросами й вивіз звідтіля пісню куплетного характеру, своєрідну блатну переробку на новий сюжет відомого танго: „Под знойным небом Аргентины“. Моряк з Балтфлота з початку „по уліцам с вінтовкой шлялся, лепешкам, пишкам обжірался, которие он отбірал“. Потім йому це обридло. Він рішив організувати „нальот“.

Друзей вооруживши, смело
Пошел он на нальот.
В чужую хазу он забрался,
На каммунара он нарвался;
Как кур во щі, наш друг попался
І на Гороховую два.
Не долго там его томилі,

Чрез трі деньочка осудилі,
І на суде пріговорилі:
Немедлений растрел.
Вот кльошник с крейсера „Аврора“,
Не знав ні страха, ні позора,
Перед расстрелом у забора
Пропел последнее танго...

В пісні „Неожіданой облавой аристований я бил“ відбилися ті часи, коли з бандитами не церемонилися й одразу виносили присуд: до розстрілу. Пісня „Штимп проходіл“ малює картину арешту підчас облави п'яного бандита, що з ножем у руці грабував на Степанівському мості. Пісня дає опис грабунку:

Штимп¹ прохаділ, —
Он їво застопоріл:
— „А стой, ні с места!“ —
Скрічал Гарбач
— „А я сухой²!“ —

Просился грач,³
— „Как деніг нет,
Так будіт так,
Скідай ка, міленький,
Піджак!“

а також опис облави:

„В губерскій розиск
Паступілі тіліграми:
Ачісцїть город,
Піріполнений ворамі,
Ізалірувать
Пріступний ілімент!
Ворам настал
Крітічскій мамент.
Ударная група
Работать началі.

Ночной обход
Па всем углам;
Аблава йдют
Па всем дварам,
В каво ні справни
Документи
Тюрмой ріскуїт
В тот мамент.
(Зап. Н. Дмитрук).

Поруч цих пісень, мовляв, героїчного циклу треба відзначити ще цілу низку пісень, котрі теж одбивають сучасність, тільки-ж мають характер пісень, що ми їх назвали-б куплетними. Серед таких широко розповсюджених куплетних пісень слід одзначити в першу чергу дуже популярну пісню, про „Клавочку“, де розповідається про історію кохання „спеца молодого,

¹ Обкрадений, вільний громадянин; ² без грошей; ³ гава, людина, що не розуміє, в чім справа.

спеца із губпродкома, в чіне економа“, що закохавсь у Клавочку, „барішню совєцкую“ і ладен був „за Клавочку отдать весь губпродком“. „Спец проворовался, на чеку нарвался, прямо за решоточку вгоділ“. (Запис В. К. Покальчука. Чернігів). Пісня має заспів, що часто його використовують хлопці-куплетисти, як інтродукцію:

Я гражданін Ресесере,
Разрешіте песню спеть вам мне,
Песенку про Клавочку;

Про большую славочку,
Что заслужила Клавочка
В Ресефесере.

(Зап. Афанасьєва. Запоріжжя).

До відділу куплетних пісень ми зарахували-б також і пісню „Гоп со смиком“, пісню, що користується великою популярністю як у блатному світі, так і взагалі серед молоді. Пісня ця, хоч яка вона популярна, надто вже довга й складна, так що важенько дати незіпсований текст пісні. З усіх багатьох записів, що ми маємо в своєму розпорядженні, тільки текст, якого записав у Київському Бупрі Н. Дмитрук од в'язня, що його інші в'язні рекомендували як знавця цієї пісні, можна вважати за текст найменше зіпсований, хоч і в цьому записі є місця, що лишаються не зовсім ясні й виразні. „Гоп со смиком“, герой пісні, — апотеоза блатного героя, це образ блатака, яким, як уявляють блатні, повинен бути справжній блатак. Ось, приміром, те, що розповідали про цього героя безпритульні: 1) „Гопца смиком в допре сідел, написал песню на бумажку, а реб'ята безпрізорніє подобрали і поют. Он живьот в Подоле. (У Київі?) Нет, на Подоле і січас жив, а Гопца смиком ето его клічка“ (Панько Шардубов 13 л., укр. сел.). 2) „Гопца смиком недавно начало петься; в етом году весною (1915), а видумал ёйо одін уркаган, самий главный в Подоле“ Ол. Костів, вкр. роб. 14 л. (записав М. Афанасьїв. Запоріжжя). Друга половина пісні, де малюється перебування Гоп со смиком на небі, — цікавий зразок блатнацької есхатології.

Збірка пісень, що тут подається, охоплює в головних рисах найпоширеніші й найголовніші цикли блатних пісень, але, певне, не можна було охопити всіх моментів і, сподіваючись в дальших книжках подати окремі цикли, ми повинні будемо одну з перших дати збірку, мовляв, жіночих блатних пісень з її особливою тематикою, окремими сюжетами й образами. Нещасливе кохання — головна тема цього циклу що його не можна було подати в 2-ій книжці „Етногр. Вісника“, бо не стало місця.

1. 1. Голова-ль ти моя удалая,
Долго-ль буду тебя я носить?
А судьба-ль ти моя роковая,
Долго-ль буду с тобою я жить?
 2. Ах! зачем я на свет народился,
Для чего родила меня мать?
Для того-ль, чтоб весь век волочился
Фарматорії, допри считать?*)
- В а р. Для того, чтоб с приютом познаться
І приютскую жизнь испитать?

3. Я умру в форматорской постелі,
На чужбіне, вдалі от родних;
І родніє о том не узнают,
Не прійдють, не расплатется мать.
 4. Только буйниє ветри задуют
І земля загрохочет грозой;
Только пташкі весной запорхают
Над несчастной могілою мой.
- (Зап. В. Борейко).

- II. 1. За кірпічної тюремної стіною
Маладой арестант умірал.
Он, скланівшись на груди галавою,
Тіхо, тіхо молитву читал: 2
2. — „О, всевишній господь, дай мне сілу
Подишать йшо несколько дней;
Прежді чем отойті мне в могілу,
Дай увідіть радних і друзей; 2
3. Дай увідіть жіну маладую
І обнять прістаревшую мать;
Піріт смертю тяжолия цепі
Памагіте ви с ног маїх снять. 2
4. Міня рано с сімйой разлучілі,
Посаділі в глухую тюрьму,
Міня су'дья нівінно суділі.
Можіт скоро я, бедний, умру! 2
5. Атваріте акно, атваріте,
Дайте свежаго воздуха мне:
Я забуду все тяжкі невзгоди
І вернуся к радімой сім'е. 2
6. На гаре у родімой ізбушкі
Міня ждьогь престарелый отец;

- Я упал би в об'яття старушкі.
Скоро, скоро мне будет конец“. 2
7. І упал галавой на подушку,
Патіхонько трі раза вздохнул;
Ні увіділ родного очага
І навікі, бедняга, уснул. 2
8. Вот прішол кузнец-назиратіль
С молотком і зубілом в руках:
— „Падавай скорей ногі, приятель,
Зна, довольно ходіл в кандалах“. 2
9. І жілезния цепі слітелі
От удара тяжолой руки;
Ето жертви па тюрьмам не нови,
Так пагібнуть усе беднякі. 2
10. Павізьогь йво тощая кляча,
А за гробом канвойний пайдьогь;
Пахаронянь йво пат забором,
На магілу ніхто не прійдьогь. 2
11. І ніхто ні прійдьогь на магілу,
І ніхто ні прійдьогь праважать,
Только ліш аристанти в аковах
Долго будут о ньом спомінать. 2

(Н. Дмитрук).

Варіант останніх куплетів:

В етіх мрачних і тьомних палатах
Мне прійдьогься навікі уснуть;
Беднякі в арістанскіх халатах
Маіо тело в магілу несуть.

Будіть тіхо асеннее утро,
Будіть дождік слігка марасіть;
Будіть слишно протяжния песні,
Кагда будут меня харанігь.

(Зап. Н. Дмитрук).

- III. 1. Раз я в карти проігрался
І не імел чем заплатіть.
До родной я маменькі добрался
І порешил ейо убіть.
2. Одін я юнош одінокій,
Одін у бога сірота.
Пойду, пойду я на кладбіще,
Где там зарита мать моя.
3. Прості, прості мне, мать родная,
Зачем не слушался тебя!
До етіх пор я думал шутка,
Но шуткой погубіл себя.
4. Ах, ти тюрьма! Такая слава,
Для всех позорна і страшна,
Но для меня тюрьма не страшна.
Я с нею свикся на всігда.
5. Сіжу я в камере с рішоткой
І проз рішоточку гляжу.
Судьбу-злодейку проклінаю:
За што, за што я здесь сіжу?
6. А на столе кушін з водою,
Железна коючка в стіне,
А то, что видіте со мною,
Что полагается в тюрьме.
7. Зачем мне било торопіться,
Родную маму убівать.

- Теперь я скован кандаламі
І не смогу вже утікать.
8. Занакцают вдруг часовіе,
За мною следом побегут.
Оні сведут куркі стальніе,
Меня бедняжку, враз уб'ют.

(Зап. В. Борейко).

- В а р. 7. В акно відать в село дорожку.
Відать в радімоє село...
Ах ви, суддя, жальтесь надо мною,
Мне здесь ужасна тяжело.
8. Готов я голімі рукамі
В акне решотку ізламать,
Но жаль, что скован кандаламі,
Мне будет трудно убежать.
9. А вдруг заметят часовіе
І вслед за мною побегут?
Ані свідуть куркі стальніе
І, как бродягу, мня уб'ють.
10. Зачем напрасно торопіща,
В окне решоточку ламать?
Не лучше будіть потоміца
І день свободы даждать?

(Зап. Н. Дмитрук).

IV. Как в саду прі долине
Громко пел соловей,
А я, мальчік, на чужбіне
Позабит от людей.
Позабит я, позаброшен
С молодих юних лет.
Я остался сіротою,
Щастя-долі мне нет.
Вот і голод і холод,
Он меня ізморіл,
Ну, а я ещо молод,
Ето всьо пережіл.
Пріходілось мне порою
Под открытим небом спать.
Чорствий хлеб с водою,
Со слезамі я глотал.

V. Средь густого леса
Там тюрьма стоїт;
В ней сідят за кражу
І за взлом замка *).
Камера шестая
Под большім замком;
В ней сідіт мальчішка,
Горько плачет он.
Ключнік в дверь стучітся:
— „Здесь лі ти, злодей?
Вийді на свіданье
К матері своєї!“
Вишел за ворота,
Мать его стоїт;
Она горько плачет,
Сину говоріт:

VI. 1. Вечер вечереет,
Покойніка несут;
А меня, бедняжку,
В кандалах відут.
Приспів: Сгубіла ти, Одеса,
Сгубіла ти меня,
Погіб я мальчішка,
Погіб я навсєгда.
2. Бил я мальчішка,
Стал я торговать,
Попробовал я счастья,
Начал воровать. Приспів.
3. Отца я зарезал,
Мать я убіл,
Младшу сестрьонку
В море утопіл. Приспів.

А другіх сожалеют,
Пріласкают порой;
А меня все обіжают
І для всех я чужой.
Я чужой на чужбіне
І без роду живу;
Надовло мне скітаться,
Уголочек не найду.
Вот умру я, умру я,
Похоронят меня;
І ніхто-же не заплачїть
Над могїлою моею.
На мою, на могїлу
І ніхто не прїйдеют;
Только раньюю весною
Соловей пропойот.
(Зап. М. Афанасьїв. Запоріжжя).

— „Син ти мой, синочек.
Син ти дорогой;
Что же ти наделал
Сам перед собой?!“
— „Не хотел я, мама,
Честно работать,
Захотел я, мальчік,
По шірмам¹⁾ гулять.
Не плач ти, мамаша,
Горкіх слъоз не лей,
Своего ти сына
Больше не жалей.
Куда ветер дует,
Туда я пойду.
Солнишко прїгрееет,
Там прїют найду.

(Зап. В. Борейко. Київ).

4. Мать на скамейке,
Отец на столе,
Младшая сестрічка
У море на дне. Приспів.
5. Колокольчік звонїт,
Грустно все поют;
А меня с конвоем
В каторгу ведут. Приспів.
6. Две пари портянок
І пара сапог,
Кандалы на ногі
І в Сїбір готов. Приспів.
7. Чорное море,
Белый пароход,
Куда не поедешь,
Всьо чужой народ. Приспів.
(Зап. В. Борейко. Київ).

*) В ар. Там сідіт не мало шкетов
За фальшивую монету;

¹⁾ Шірма — кешеня.

За подделку векселей
Много разных штукарей.
(В. Борейко).

VII. Жил я в городі Одесі
 На улиці, на Сомської;
 Там стоїть чотири башні,
 Посередіне дом большой.
 То не дом і не больніца —
 Настоящая тюрма.
 В той тюрме сидел мальчішка,
 Лет двінадцаті дітя.
 І не слышно, і не відно
 Когда ключники ідуть;
 Отворяют оні двері
 І такую речь відуть:
 — „Ти скажі, скажі мальчішка
 Скоко душ ти погубіл?“

— „Восімнадцать православних,
 Двести двадцать пять жідов“.
 — „За жідов тебя прощаю,
 Но за рускіх нікогда.
 Вийді, вийді ти, мальчішка,
 Посмотрі на белий свет,
 Скоко там стоїть народа,
 По срідіні мать, отец.
 — „Не плачте папа, не плач мама,
 Не плач родная сестра.
 Завтра на рассвете
 На свободу вийду я“.

(Зап. М. Афанасьїв. Запоріжжя).

В а р. В той тюрме сидел мальчішка, Д о д а т о к: Но как вийду на свободу,
 Лет пятнадцаті дітя. Отомщу всему народу.

— „Сколько ти убіл народу,

(Зап. Г. Стельмах. Київ).

В вольной волюшке ходя?

В а р. „Двадцать восемь душ рабочих,

— „Двадцать восемь душ евреев.

Двести двадцать буржуйов!“

Православных трі душ!“

(Зап. В. Борейко. Київ).

В деяких записах ця пісня має інший початок, спільний з вище наведеною:

Среді густого леса

Лет двенадцаті дітя.

Там стоїт тюрма.

І не слышно і не відно,

В той тюрме сидел мальчішка,

Когда ключники ідуть, і т. д.

Подав М. Афанасьїв (Запоріжжя) за матеріялами Д. А. Позняка.

- VIII. 1. В камері тьомной, сирой і угрюмой
 Спіт на соломе сирой
 Прігаворьоний к растрелу і казні —
 Это бандіт маладой.
 2. Бил он бандіт на всь руки способний,
 Смело нальоти творіл,
 Мавзери, кольти, ручніе гранати
 Вечна с сабой он носіл.
 3. П'ять лет тюрми і пять лет в заключеньї,
 П'ять лет не відівши рідную мать;
 Виніслі прігавар строгій — к растрелу,
 А он не хотел умірать.
 4. Щолкнул затвор і тімніца відкрилась,
 Слышен бил голос: — „Вставай;
 Батюшка ждьот тебя пріобщать;
 На от, бельо одевай“...
 5. Взял он бельо, от попа отказался;
 Поп прішол душу спасать,—

- Он же, подлец, перед тем росписался,
 Чтоби ево растрелять.
 6. І виводють беднягу зімою...
 Он спокойно шол уперьод;
 Наголо шашкі, с ползвода вінтовок,—
 Строгий конвой провожал.
 7. І прівілі к тьомной яме,
 Где і щолкнул зловецій затвор,
 Тело согнулось, упало у яму,
 Точно как скошенный сноп.
 8. Сльози лілісь по ліцу,
 Только спокоен бил поп;
 Он же, бродяга, ехал на санях,
 Крест он на груді держал.
 9. Іс песней весьолой глазами он воділ,
 С улыбкой, когда расстреляют его.

(Зап. Н. Дмитрук. Київ).

- IX. Ворота, железные пута,
 Да стена в тюрме крепка!
 Двері заперти, замкнути
 В два чугунные замка.
 А внізу на коридоре
 Тіхо огоніок горіл.
 Только слышно часового,

Как он шпорами греміт.
 Час двенадцатий настанет,
 Часовой обед несють.
 Міску щей, восьмушку хлеба
 За решотку подайот.
 А в борще капуста бела
 Точно черная смола,

А под етою капустой
Пливйот стадо червяков.
Бросишь ложку, сам заплачеш,

Лучше хлеб с водою есть!
Арестант ведь не собака,
А такой же человек!

(Зап. М. Афанасьїв. Запоріжжя).

- X. Когда ідыош по Офіцерской,
Направо есть большой там дом;
Там по углам четыре башні
І два архангела с крестом.
А на тех больших воротах
Преогромная доска.
А на той доске трі слова:
„Здесь находится тюрьма“.
Пробіло на часах двенадцать
І часовой несъот обед:

Чашку щей і пайку хлеба,—
Вот арестантскій весь обед.
Когда заглянеш в ету чашку,
Там черві стаямі кішат.
І чашку бросів, сам заплачеш,
Начньош хлеб с солью только ешь.
А арестант ведь не собака,
А такой же человек!

(Зап. В. Борейко. Київ).

- XI. 1. Іграй, іграй моя гітара,
Іграй, іграй моя струна.
У нас била с тобой маліна
І та засипалась вчера *).
2. Горіт свеча дрожащим светом,
Уркани ¹⁾ спят спокойним сном;
Майдан ²⁾ несъются полным ходом,
Машіны слышни стукі там.
3. Одін уркан із всех моложе,
Склонівші голову на грудь,
В тоске по родіне далекою
Не может, бедный, он уснуть.
4. Ах! ах! ти мать моя родная!
Зачем на свет ти роділа,

- Судьбой несчастной наградила,
Костюм уркана мне дала.
5. Костюм уркана презірают,
І в ньом прохода не дают,
І намі тюрьмы наполняют,
Свінцовой пулей нас там б'ют.
6. І бопка ³⁾ грудь мою сжимает,
Шіпель на плечі налегла!
Отмичка, фомка і машина ⁴⁾
Мою свободу отняла.
7. Ах! ах! ви, суды-кровопійци!
Зачем суділі ви меня?
А я же, мальчік невіновний,
В колектор я попал сюда.

(Зап. В. Борейко. Київ).

Подаємо також варіант, де фігурує замість „уркана“ „матрос“.

Горіт свеча дрожащим светом,
Вокруг нійо матроси спят;
Кораб нісьюда полным ходом,
Машіны слышно стук і так.
Одін матрос за всех моложе...
...
...Костюм матроса мне дала...

...Отмичка, хомка і кокарда ⁵⁾
Мою свободу одняла.

Ах, ви суднікі мої,
Зачем ви судіте меня.
Ех, я мальчік невіновний
Зачем, зачем попал сюда.

(Зап. В. Борейко).

- XII. Неожіданой облавой
Аріст ваний я бил.
Кругом цеп'ю окружоний
Я попал в район з шпаной.
Прівелі, арістовалі,
А я думал, что шутя;
Но на утро мне сказали:
— „Расстреляем, подлеца!“
Когда мамінька узнала,

Все райони ізошла
Всьо іскала і іскала;
Но такого не нашла.
А на утро, как печально!
Ми в газеті все прочлі,
Что в Лукьяновском проулке
(В а р. Гнездяковском, Куліковском)
Там убітого нашілі.
Он бил в кожаной тужурке

*) В записі Дмитрука є ще одна строфа:

Там нарот весь собірался,
Народ бил увесь блатной,

Грабіжі оні свершалі
І убійства в час ночной.

¹⁾ Злодії. ²⁾ Поїзд. ³⁾ Сорочка. ⁴⁾ Револьвер. ⁵⁾ Дамський револьвер.

С большой раной на груди.
Раз поймали ви уркана,
Не стреляйте ви в него;
Коль есть право і закони,

То судіте ви его.
Єсліж урка не віновен,
Отпустіте ви его.

(Зап. В. Борейко. Київ).

XIII. Все гудкі прогуделі
І робочіє ідуть,
А на Кловском переулке.
Там облаву відуть.
І не в жданой аблаве
Арістован я бил,
І окружоний чекою,
Бедний мальчік, ходіл.
Меня взяли, посаділі
І, как будто би шутя,
Все чекісти заявілі:
— „Расстреляем ми тебя!“
— „Ах ви, суд'ї-чекісти,
Дайте матері знать,

Что любімого синочка
Поведуть расстрелять!“
А на утро в газетке
Со вниманьем прочтут,
Что на Кловском переулке,
Там убітаво нашлі;
Он бил в кожаной тужуркі
І две рани на груді.
Но оказался тот парнішка —
Он бил не простой.
За его все блатния
Постоялі головою.

(Зап. Н. Дмитрук).

XIV. Шлі два уркана
С Одеського кічмана ¹⁾
І шлі оні прямо домой.
Но только вступілі
В Армянскую (в. Циганскую,
в. Вапнярскую) маліну,
Іх там поразіла чека.
Одін крічіт:
—Товаріщ, мой верний,
Снесі мое тело на бан.

Пускай малохолньіе
Легавіе ²⁾ смеются,
Что я бил геройскій уркан!
Товаріщ, мой верний,
Закрой мої рани,
Зарой мое тело на бану.
Пускай все мільтошкі ³⁾,
Легавіе смеются,
Что я бил хорошіій уркан.

(Зап. В. Борейко. Київ).

XV. Жил-бил на Подоле Гоп со смиком,
Он славілся своїм басістим криком;
Глотку ймел он пріздорову
І рівел он как корова;
А врагов імел он сто со смиком ³⁾.
Гоп со смиком — ето буду я;
Ви послушайте, друзья, міня.
Римісло я избрал — кражу,
Іс тюрми я ні вилажу,
Первий Допр скучайт без міня.
А сколько би в тюрме я ні сідел,
Ну, нет мінути, чтобы я ні пел.
Заложівші рукі в брукі
І под нос пою от скукі;
Что-ш тужіть, когда уже засел?
По виході іс тюрми дурніцу удіш,
А что сідел в тюрме, то всьо забудіш.
Бистро хватайш карти в рукі,
Двух часов не носіш брукі;
Єслі ні везьот, что делают будіш?
Астался голий, босий, — нужно піть,
В бутілкі свое горе утопіть.

Наліваєш бистро стопку,
Запіхаеть чем-то глотку,
Тут-же начінайш піть і піть.
І так беспереривно пйош і пйош,
І гражданам покоя ні дайош.
По травваим всьо скакаеш,
Рисаков переганяеш,
А бис фонарей дамой не йдьош.
Фанар ношу, а он міне ні страшен,
Такой бальшой, как будто разукрашен.
Ні достойн ти бандіта,
Єслі морда ні разбіта,—
Так заведено в районе нашем.
Гоп со смиком я роділся, ім і здохну,
А буду умірать, так і ні охну.
Дай мне, боже, ні забица,
Пірід смертю похмеліца,
А потом, как мумія, засохну.
А єслі не похмелють черті міне,
Не дам покою даже сатане.
Дріна ⁵⁾ де-нібудь достану,
Чиртінят дубасіть стану —

¹⁾ В'язниця. ²⁻³⁾ Міліціонер. ⁴⁾ Всього досять. ⁵⁾ Кілок.

Почіму нет водкі на лунє?
 В котле я буду кіпєть та как гусьонок,
 І жаріца в агне как поросьонок.
 Жаріть буду сковородкі,
 Чтоб ні піл по много водкі,
 Пікою колоть буду чертьонок.
 А так как я іграю і пою,
 Наверно буду жіть я в раю,
 Где живуть одне святія,
 П'ють бокали налітія.
 Я такой, что випіть не люблю;
 В раю я ночью на гастролі вийду.
 Возьму я шаляр¹⁾, шпалір²⁾,
 Фомку³⁾, видру⁴⁾ — і до бога на сліпу,
 Акалечу⁵⁾ на тіхую⁶⁾;
 Я на много бога не обіжу:
 Ой, дай нам бог іметь,
 Что бог імеїт,—
 І смертнік так нажица не сумеїт.
 Сліткі золота — Карпати,
 Где ні взглянь — вісят карати.
 Єслі я кальну⁷⁾, не обіднеїт;

Я бога акалечу акуратно;
 На землю к вам вернуса я абратно.
 Деньгі преврашу в карати,
 Буду человек багатий;
 На ігру буду сматрєть халатно.
 Но, єслі проїграюсь, варовать
 Ні буду, а буду умірать.
 На том свете вигоднее
 Набивать карман полнее;
 Кто не веріт можіт іспитать.
 Кодексов там савсем не сущєствуйт;
 А кто захочіт, тот ідьот — воруйт:
 Магазины, банкі, лавкі
 Ліш стоят там для пріманкі,
 О ворах нікто і не толкуєт.
 Іуда Скаріотскій там живьот,
 Умєсці со святимі, скрягою сливьоть.
 А бог дасть, я мьортвим буду,
 Акалечу я Йуду.
 Знаю, где мешок червонцамі кладьот.

(Зап. Н. Дмитрук. Київ).

XVI. Вечер вечереєт,
 Часнок ідьоть домой,
 А Васинскіє парні
 Крічать: „Часнок, постой!“
 Часнок остановілся,
 А парні говорят:
 — „Тіпер от нас ти не уйдьош,
 Сегодня ми порежім,
 А завтра ти умрьош!“
 — „Ой бейті, чем хотіте,
 Но только ні ножом!“
 Два парні подскочілі
 І збілі его з ног,
 Два острие кінжала
 Вонзілі в левий бок.
 — „Ромашка, ти Ромашка,
 (Вар. Ромашка, друг-пріятель)
 Вступіся за меня!“
 Ромашка отвічаєт:

— „Погібну, брат, і я! *).
 (Вар. „Порезан, брат, і я!“)
 — „Ізвоцник на полтіннік
 Візі мінія скорей;
 Я кров'ю істікаю
 От Васинских ножей!“
 Ізвоцнік тіхо єдіт
 І сам сібе бурчіт:
 — „Досталось тібе ліхо
 От парней удалих!“
 Прівізілі в больніцу,
 Поклалі на кровать,
 Два доктора, сістріца
 Старалісь жизнь спасать.
 — „Спасайте, не спасайте,
 Мне жизнь не дорога;
 Счітался атаманом,
 А дрался без ножа!“
 Вот сем часов пробіло,

¹⁾ Інструмент одчиняти замки. ²⁾ Револьвер. ³⁾ Лом. ⁴⁾ Ключ № 2, що бере всі внутрішні замки, видрою також називають одмичку з грубого дроту. ⁵⁾ Красти. ⁶⁾ Крадіжка вночі. ⁷⁾ Укравду.

*) В варіанті М. Афанасьєва є додаткова строфа:

Вот Васка подбегает,	Он рану зажимает,
Он Часнока берёт,	А кров ещё тикёт.

М. Афанасьєв подав деякі відповіді безпритульних про походження пісні. На питання: „Давно співається“ О. Кістін, 14 р., влкр., відповів: „Давно! Єщо, як націналася совєдская власть. Ромашку забивають — его давно видумали. Старая і уже почті не по-ійотся, только в децьком доме. (А що то „Васенскіє“?) Атаман: его фамілія — Васенскій і прозвали его шайку „васенскіє“.

Все с фабрікі ідут,
А Чіснока с Ромашкой
На кладбіще несут.
Первий гроб дубовий
(Вар. У Чіснока ведь белий гробік)
Священнік впереді;

А Васінськіє парні
Крічат: „Часнок, прости!“
— „Ето чья могила
Так пишно убрана?“
А сторож відповідає:
„Ромашкі, Часнока!“

(Зап. Г. Стельмах. Київ).

XVII. В Петрограді я роділся,
Воспітался средь блатних;
Воровать я научілся
У товарищей своїх¹⁾.
Когда мне било лет 12,
Тогда скончался мой отец;
Не стал я матері бояться,
Я стал большой руки подлец.
Стал по трактірам я шататься
І стал я водочку любити,
І воровать я научілся;
В тюрме прішлося мне побить.
(Вар. І пошол по тюрмам жить.)
Срок первый я сідел не много:
Четире месяца всего;
Когда я вишол на свободу,
То не боялся нікого.
Імел ключі, імел отмички
Імел я фінское перо;
І не боялся ні с кем стичкі:
Убіть, зарезать хоть кого.
А старший брат мой бил лягавий,

Хотел за мною проследить.
Но, как узнал, с кем я вожуся,
Боялся близко подходить.
Когда мне стало лет под 20,
Меня в салдати отдалі,
Шинель казённую оделі
І во казарму отвелі.
Мне первый год казалось трудно,
А на второй решил уйти.
(Вар. Нашол дорожку, как уйти).
Вот пріежжаю я в Одесу,
Кругом товарищи свої.
Шинель казённую я продал,
Купил на смену сюртучок
Вот ночка тёмная настала,
Беру я в руки долото;
В чужую хазу²⁾ я забрался,
І мігом виломил окно.
Сідор³⁾ упал, весь дом проснулся,
Закрились мігом ворота.
Откуда взяліся два друга
Меня связали молодца.

(Зап. В. Борейко. Київ).

Вар. В чужую хазу я забрался
І с треском виломил окно.
Тут Шнир⁴⁾ с Павлушкой⁵⁾ догадався
Мігом запер ворота.
Откуда взяліся два лягавих⁶⁾,
Меня скрутілі молодца.
Вот прівели меня в лягаву⁷⁾

Лягавий дело разобрал.
Когда узнал, что я фартовый⁸⁾
Меня отправил в трибунал.
А в трибунале жить не плохо:
Пол-фунта хлеба й кіпятюк.
Ах, там пріслуга дармовая,
Прі каждой камере звонок.

(Зап. В. Борейко).

XVIII. Я парень фартовый,
Роділся на Подоле;
Меня все знали,
Проходімцем звалі.
Хоть бедним роділся,
Но скоро нажілся.
К буржую в хавіру
Не раз вломілся я,
Грабіл я каси
І других вещей маси;

Загонял блатному
Янкею портному,
Проживал, ей-богу,
На шіроку ногу.
Ні в чом не нуждался..
Но раз я засипался,
Мільтони поймали,
І двадцать лет каторгі
Суд'ї пріпаялі.
Просідел в Сібіре

¹⁾ Вар. М. Афанасьєва: „Все родниє мої сьостри сожалелі надо мной, в школу од-
далі учітця, чтобы вийшов мальчик неблатной“. ²⁾ Квартира. ³⁾ Мішок. ⁴⁾ Сторож. ⁵⁾ Двірник.
⁶⁾ Агенти каррозшука. ⁷⁾ Каррозшук. ⁸⁾ Одчайний.

Я четири года;
Нас освободілі
В дні переворота.
Прієхал с Сібірі
Прямо в Гуляй-Поле;
Убіл отца с братом,
А Маньку і надо.
Такіє ребята!
Єзділ на тачанке,
Всегда с пулемьотом,
Пріставлял всех к стѣнке,
Гребіл всех с охотой.
Раз ми порешілі

К Дону пробраться,
Чтоби там немножко
С донцями подратъся.
Перешлі ми Калиму,
Дошлі до станіці
І к нам в плен попали
Казачьї дѣвці.
Сталі наслаждатъся,
Аж некому дратъся
Прішлося обратно
Махну убиратъся
Прогнали махновцев,
Не стало фатовцев.

(Зап. В. Борейко. Київ).

Урка топаєт ¹⁾ на бан ²⁾
Чум-ча-ра, чу-ра-ра.
Контролюють майдан ³⁾
Ку-ку!
Скантраліровал майдан,
Акалечіл ⁴⁾ чімодан.
Акалечіл чімодан,
Купіл стірки ⁵⁾ і на бан.

Урка фраєра ⁶⁾ споймал,
І чмеля ⁷⁾ с нево содрал.
Урка, урка, урка я,
Где блатниє, там і я.
Раз з блатними будеш жіть,
Будеш в золотѣ ходіть.

(Н. Дмитрук. Київ).

1. Корешок мой заболел ⁸⁾,
Ноет і сутулітсѣ;
Распроклятая маліна ⁹⁾
На Басейной уліце.
2. Ей ви урки, ¹⁰⁾ шірмачі ¹¹⁾
Стройтєся в колони;
Шухір, шухір на бану ¹²⁾;
Трохнулїсь мільтони.
3. Не верю я в бога,
Плюю на царя,

- І штимпов безрогіх ¹³⁾
Луплю почом зря.
4. Ой, пропіл, проїграл
І тужіть не стану,
Завтра вийду на бан
І с кушем достану.
5. Как прішол я на бан
По первому разу,
Заревела шпана:
— „Петька одноглазий“.

(Зап. В. Борейко. Київ).

Віктор Петров.

¹⁾ Йде. ²⁾ Вокзал. ³⁾ Поїзд. ⁴⁾ Вкрав. ⁵⁾ Карти. ⁶⁾ Звичайна людина, незлочинець.
⁷⁾ Гаманець. ⁸⁾ Приятель, товариш. ⁹⁾ „Ночлежка“ для безпритульних, де легко було за-
студитись і заслабнути. ¹⁰⁾ злодії. ¹¹⁾ Карманщики. ¹²⁾ Стережись, бо стежуть. ¹³⁾ Не-злодії.

МЕЛОДІЇ БЛАТНИХ ПІСЕНЬ.

До цього часу не було опубліковано збірки мелодій так званих „блатних“ (злочинських) пісень з в'язниць на Україні; як відокремлений зразок, зазначу дві „острожні“ пісні, вміщені у А. Бігдая „Пѣсни Кубанскихъ и Терскихъ казаковъ“, вып. XIV, 1898 г. №№ 540—541 і одну у П. Демущького, „Нар. укр. пісні“ I № 40.

Що-до Росії, то там за часів передреволюційних були популярні пісні сибірської каторги, що їх записав і гармонізував В. Гартевельд 1889 року. Пісні ці виконувано на концертах хорів (між иншим, капела Завадського співала: „Славное 'море, священный Байкал“) і квартетів (так званий квартет сибірських „бродяг“). Коли до цього додати всім відому мелодію до пієси М. Горького „На днѣ“: „Солнце всходитъ и заходитъ“, що надрукована при тексті самої пієси в збірці товариства „Знаніє“, то це й усе, що занотовано було з російських в'язничних пісень в ті часи.

Отже було цікаво заглянути за ґрати в'язниці і простежити, що саме співають в'язні.

За дорученням од етнографічного відділу при Товаристві ім. М. Леонтовича мені, озброєному необхідними папірцями, за допомогою від тюремної адміністрації Бупру (Будинок примусових робіт) в Києві на Лук'янівці, довелося записувати в минулому 1925 році в цьому Бупрові, протягом 2-х днів, блатні пісні разом з Н. Дмитруком, що записував одночасно тексти пісень.

Щоб використати хоча-б малу частину того величезного фольклорного матеріалу, який, взагалі, заховано в в'язниці, треба увійти в довір'я в'язнів, а цього не легко досягнути сторонній людині, до якої вони — і це зрозуміло — ставляться спочатку вороже, маючи її за шпигуна чи що; тим більш, що записувачеві доводиться при своїй роботі знайомитися на кожному кроці з спеціальною „блатною“ термінологією, а розшифровувати її стороннім в'язні не люблять.

Через те може бути, що ті 42 блатні пісні, що я записав тоді в Бупрі — це тільки невеличка і не вповні типова частина тих пісень, що їх творить в'язниця. А творить вона щоденно, відгукуючись на всі моменти й політичного і буденного сучасного життя.

Всі блатні пісні віршовані і мають куплетну форму. Римування строф пісні иноді вражає своєю милозвучністю і наводить на думку, що в'язень запозичив ці рими з книжок; але той різноманітний контингент в'язнів, серед яких иноді сидять і справжні „куплетисти“, ба навіть

„поети“ — дає змогу в'язням складати тут-таки, на місці, серед однамнітного сірого життя, не тільки тексти пісень, але й самі мелодії.

Своєрідна романтика і солодкий присмак сентименталізму з нальотом міських циганських романсів і танців з запозиченими мелодіями типу „Пупсіка“, а також куплети та „злободенні“ коротенькі пісні, так звані, „частушки“ — ось у чому милується почуття мало не всіх співаків Бупру.

Ритм у блатних піснях завжди загострений. Значна частина пісень (15) відзначається синкопуванням, не обходиться й без тріолів. В більшості пісень виступає стиль *rubato — parlando*. Мелодії цього типу вкладаються переважно в мішані такти; не рідкі переходи з $\frac{2}{4}$, $\frac{3}{4}$, і $\frac{4}{4}$ на $\frac{6}{8}$ та $\frac{9}{8}$. Сталий ритм $\frac{4}{4}$ несподівано змінюється в одному такті на $\frac{3}{4}$, а далі йде знов на $\frac{4}{4}$ (пісня „Урка топаїть на жбан“). В варіанті цієї пісні (№ X) також постійна міра $\frac{4}{4}$ на кінці пісні переходить в $\frac{2}{4}$. Такі зміни розміру в піснях в'язнів з їх нервовою ритмікою дуже характерні для в'язнів і їхнього „блатного“ темпераменту.

Щодо тонального боку мелодій, то яскраво помічається перевага мінорних мелодій над мажорними, яких записано тільки 5. Ця перевага мінорних мелодій відповідає такому-ж сумному мінорному змісту в'язничних пісень, що в них знайшла собі відгук душевна пригноблена психіка в'язнів. В цьому відношенні заслуговують на увагу ті характерні збільшені секунди ($1\frac{1}{2}$ тони), що появляються в деяких піснях (№ III, VI та ин.).

В найпопулярнішій пісні „В губерській розиск поступілі телеграми“, що її співає усенький Бупр і вона відома, як мені казали, і по інших в'язницях*), є характерні збільшені кварта.

За браком місця тут подаються не всі, а тільки найтиповіші мелодії. При цьому необхідно зазначити, що мало не всі пісні, як згадано вище, типові саме для міста, їх породила міська вулиця і народніх селянських мелодій мені не довелося чути в Бупрі, крім 3-х українських пісень з Київщини**) (село Жидовці). Ці мелодії співалися з попсованим текстом, з додатком російських слів, а то й у салдатському стилі, як, наприклад, в баладі про вдову — і почувалася, що вільній, широкій українській пісні тісно за тюремними ґратами; тут вона вбога.

Взагалі треба констатувати, що в'язні не охоче, а то й зовсім не співають народніх мелодій і коли я, здивований, запитав одного з в'язнів, чому це так, — відповідь була характеристична: такі пісні нагадують про волю та хатній затишок, якого бракує в'язням і, можливо, що вони (тоді, коли я записував мелодії, чимало сиділо селян в Бупрі) заховують десь глибоко в серці рідні мелодії, а „отводят душу“, під чужим впливом постійних мешканців — в'язнів Бупру, у вуличних піснях сьогочасного міста, далеких своїм укладом від тої народньої пісні, що розвилася на Україні органічно.

М. Гайдай.

*) Мені довелося чути в вагоні Київського трамваю близький варіант цієї пісні, — його співав маленький хлопчик-жебрак“.

**) 1. „Дозволь мені мати явора зрубати. 2. „Ой, боже-ж мій боже (на мелодію: „Де Крим (гім) за горами“) і 3. „Що то в лісі за верба“ (балада про вдову).

„АВТОБІОГРАФІЯ ЧИ СПОМИНИ РЕВОЛЮЦІЇ“.

В краєзнавчій описовій літературі останніми часами не аби-яку увагу звернуто на спеціальну галузь в етнографічних записях, на селянські автобіографії, на життєписи, що їх писали селяни, низові діячі, скромні представники громадського активу села або-ж містечка. В російській етнографічній літературі ми знайдемо зразок такої автобіографії в другій книжці збірника „Револуция в деревне“, що виходить за редакцією проф. В. Г. Тана-Богораза. Публікація таких автобіографічних матеріалів має певну рацію й науковий інтерес. Вони цікаві не тільки тим, що подають часто-густо спомини з епохи імперіялістичної війни, революції, громадянської війни і т. д., не тільки самою, мовляв, сучасною тематикою, але найперше своїм етнографізмом. Мемуари селянина або-ж робітника являють собою певний етнографічний, фольклорний документ. Вони цікаві й цінні як етнографічний факт, що свідчить про переживання людини з маси, причому ці свідчення зафіксувала людина з маси.

Далі ми подаємо витяги з життєпису, що належить одному з кореспондентів Етнографічної Комісії Української Академії Наук. Автор назвав свою роботу „автобіографія чи спомини революції“. Він—селянин з Херсонщини, 32 років, тепер член сільради й земельної комісії Райвиконкому. Його автобіографія охоплює час од 1914-го року, коли він попав у салдати, і до року 1919-го, коли він, нарешті, повернувся додому. Ці спомини—приклад фольклорного запису на соціальну тему, зразок соціального фольклору.

Дослідники-етнографи, що їх цікавлять окремі етнографічні епізоди цих бурхливих років у житті українського селянства, в цій автобіографії знайдуть чимало характеристичних подробиць, своєрідних рис, тонких етнографічних спостережень. Надзвичайно типова схвильованість матері авторової при звістці про зречення Миколи, що для неї уява царя—уява бога, і обережність батька, що пам'ятає 19-е лютого. „Мати цілу ніч не спала, думала, що цар—то й бог (це істинна правда!), а батько мені суворо наказав про це не казати, доки у церкві не прочитають, бо про 19 февраля читали..“ Це побіжні етнографічні дрібниці, але в них розкриваються й теократичні підвалини поглядів старих бабусь на владу, і той обмежений політичний досвід, що його мало селянство, яке, пам'ятаючи обставини оголошення волі 1861-го року, з недовіркою обережністю поставилося до перших чуток про волю року 1917-го.

Для самого автора спомини накреслюють процес розвитку його політичної свідомості: од пораженьських настроїв села підчас війни, що найшли собі вираз у сутичці автора з сербами, од нерозуміння революції в лютому, коли, як зазначає автор, він „у політиці не кумекав“, до іронічно-скептичного й яскраво-вираженого негативного відношення, з яким стріли в жовтні на фронті агітацію російських есерів за установчі збори. В дальших рядках автор описує історію українізації військових частин, де промова, проголошена українською мовою, викликала подив і де з різкою загостреністю відчувалася ворожнеча до офіцерства..

Документ часу — й історія з „паспортами“ у нотаря й магічне значіння великої печатки з російським текстом. Історія повернення з фронту додому — один із найцікавіших епізодів цієї автобіографії, на чому вона й закінчується

Публікуючи цей матеріал, ми виправили тільки правописа, залишивши композицію й стиль автора такі, які вони є.

Вол. Білий.

... За п'ять днів до лютневої революції через хворобу прийшлося мені мати відпуск додому на 3 місяці. Приїхав додому — й дома у кожній хаті страшенне незадоволення війною. Якось одного вечора — другого чи що — зібрались до сусіда в хату й стали балакати про війну. Згадали, за що вона почалася — за Сербію. А у той час у нас по хатах стояли серби й були при розмові. І мені прийшло у голову сказати: „Скільки тої Сербії, скільки у нас мільйонів людю — то по карбованцю дали-б охотно, щоб не воювать через неї“. З тим і розійшлися.

Тільки я до хати — приходять три сербських салдати і забирають мене до їхнього капітана. Батько й мати злякались, а я замітив, у чім річ — кажу: „не бійтесь, я зараз прийду; це вони думають, що у мене документів немає“. Пішли до капітана. Вибрався я, ще й на їх набрехав, що капітан їх лаяв...

Через днів три була неділя. Пішов до міста, зайшов на станцію. Як-раз приходе бахмачський потяг. Тільки став — вискакують салдати — і до жандарів! Поздирали з них зброю, де якого знайшли. Я не розумів у чім річ, бо у політиці не кумекав. Здибав одного знайомого, що приїхав з Петрограду, і той мені сказав, що Микола зрікся трону. З тим пішов додому, розказав батькові й матері. Вони поперелякувались. Мати цілу ніч не спала, думала, що цар — то й бог (це істинна правда!), а батько мені суворо наказав нікому про це не казати, доки у церкві не прочитають, бо про 19 лютого читали...

У серпні місяці я знову поїхав до Одеси, у свою частину, котрої не застав. Намітили мене у 49 запасний полк, звідкіль і пішла моя українізація: біля штабу полка нас построїли і стали викликати: „хто українець, виходь уперед“. Вийшов і я, намітили у 8 укроту, хоч у тій роті ніяких признаков не було українців. Начальство саме кацапи, як їх тоді звали. Недовго прийшлося бути в Одесі. Через два тижні нас відправили на Румфронт у 9 армію, 40 корпус, 2 стр. див., 5 стр. полк 12 рота. В той час із Київа прийшло теж дві роти, там уже українці не наших Одеських, бо їх зате й на фронт відправляли, що вони багато знали; розбили і їх по тих ротах, що й нас, і отут почалась моя українізація. А спору, а лайки, що там тільки не бувало! На передовій лінії нам недовго прийшлося стояти — усього з місяць. Пішли на одих на місяць. Я вже став у київлян підручником, а далі дав 50 к., записався до партії У. С.-Р., а тут вибори до всеросійських установчих зборів. Ворота у руминів я пообліплював об'явами, що всі повинні голосувати за партію У. С.-Р. Що-ж, у нашому полку більше половини було

голосів за У. П. С.-Р. Газети читаємо, що в Петрограді більшовики 25 жовтня мають забрати владу, і це читаємо, що вони нам, українцям, дають велику автономію, хоч відокремлюйся. Нарешті прийшло 25 жовтня. Одержуємо звістку, що установчі збори розігнані, влада забрата більшовиками, забито два депутати — Шингарьов і Кокошкін. Начальство заметушилось. Давай скликати мітинги по-батальйонно. Російські соц.-революціонери давай проповідувати й виносити резолюції проти й за установчі збори. І в 2 батальйони їм удалось залазяти на свій лад і винести постанову, яку їм хотілось, а коло нашого 3-го батальйону пищали чоловік з п'ять і нічого їм не допомогло. З обіду до самої ночі, пам'ятаю, якийсь лікар до того з нами змагався, що вже нікого коло нас не було. Коли ми оглянулись — тільки він один і нас три — дід Ковтун, так ми звали одного ратника з Київщини, Загарулько і я; з тим і розійшлися. А тимчасом і наші українці не помирились з більшовиками. Центральна Рада з універсалами не скупилась, а ми, щирі, їх мали за бога, а ворожнеча йде далі. Давай відокремлюватися. Перше почали організувати свої Ради. У полку та дивізії позаймали всі кращі діячі наші посади, а тут ще скликається корпусний з'їзд Рад і мене послали туди, де й обрали за члена Ради. З тих пор я мав адресу вже не аби-яку — член Українради 40 корпусу. Посаду займав книгяр. [По тому автора споминів послали організовувати українців в армії. А тимчасом сталося замирення на Румунському фронті. Організовувати українські частини в армії стало тяжко. Насувалися стихійні події — розклад армії].

Більшовизація чим далі ширилась більш по всіх частинах і дійшла до того, що нам не було що робити. Одного разу хотіли нас заарештувати, прийшов комісар Заремба і декілька салдат з рушницями і бомбами, але нам вдалося одбрехатися і тим ми збігли арешту. Після цього ми вирішили якомога скоріше звідси утікати, бо нас зможуть тут покоцати. Із штабу корпусу повтікали всі офіцери, залишилось не більше одного-двох. Запитали Армаду 9; та нам дозволила залишити 40 корпус і приїхати до неї. Одного разу удосвіта, раніше підготувавши свої речі, ми виїхали. У нас було двоє коней, руминський віз і телефон. Все забрали — і драла! По дорозі мали собі багато прихильників не через те, що вони були українці, а того, що ми не більшовики. Скрізь нам давали гостинець, а особливо на питательних пунктах задовольняли нас провізією, котру ми приймали з подякою й всім обіцяли потурбуватися при нашій владі за добрі посади. Ідучи далі ми згадали, що в нас є ще знайомий корпусний інтендант. „Давайте, хлопці, й до нього завітаємо, може що одержимо“. Заїхали на станцію біля міста; Сичев (голова Ради) залишився біля коней, а я з товаришем зайшли до голівного інтенданта, передали листа від Голови. Пухла бочка (інтендант) дуже нам дякувала. Хвилин скільки побалакали, вилаiali добрі всі, ну, а потім підсунули заяву, щоб нам дали одіж. Бочка з охотою наклала резолюцію і через півгодини ми вже на своїй фурманці реготались: „До першого села приїдемо, свої латані штани поскидаємо й надінемо те все, що ми і не ждали, а получили“. [З усікими пригодами дісталися вони до 9 армади й їх зарековано було до складу членів Ради. Автора призначено на комісара в справах вивозу військового майна з Румунії на Україну. Надійшли вибори до Українських Установчих Зборів].

Центральна Рада з універсалами не скупилась: ми не успівали їх перечитувати. Той прочитаєш, коли тут новий. І до того ми начитались, що румуни й нас зарахували до списку більшовиків. Може-б ми й досі там сиділи-б, як-би одного разу румуни не відогнали нашу варту від усіх склепів, а їх там було чимало, було що їсти й пити й у що вдягатися. Поставили питання: „гай, хлопці, додому!“ Всі наші Наливайки й Гонти залишилися в Румунії. Революційні старшини пішли з нами. [Втікачі мусіли кинути все військове майно, взявши тільки дещо. Переїхавши кордон, взяли напрямом на Кам'янець-Подільський, де вперше побачили окупаційне військо. Не знайшовши собі тут можливості для політичної або громадської праці, автор їде до Одеси].

Приїхав, зареєструвався, вчитав у газеті, що всім депутатам приїжджаючим там і там є помешкання. Почимчикував я туди, там мене запитали — хто я. Узнали, що я не офіцер — нема мені місця. Мусів я поміститися на Новорибній у одного жида в невірній коморці по 20 коп. у сутки. Там було чоловік 4, видно більшовиків, конспі-

ративно жили там, бо частенько ми полемізували й вони мене забивали, хоч вони днів через кілька здиміли: мабуть, боялися мене, хоч я нічого й не думав їх видавати. В той час мені не можна було їхати у Вознесенськ *), бо там були ще більшовики, й я шлявся по Одесі, не маючи знайомих ні українців — нікого, був як приبلуда. Одного разу вчитав у газеті, що в штабі округи скликаються всі старші начальники частин, а також зави держустанов. Скликав їх особоуповноважений Херсонщини і Таврії Комірний і уповноважений по ліквідації майна Прочухан. Прийшов я туди, балакали про що балакали, потім заплакала офіцерія, про кошти, що їм нема з чого жити. Хоч у той час ще можна було жити, а ганьбили нашу у той час владу, завдали навіть образи. Я не стерпів і, бачучи свого начальника, котрий мене лупив разів сім (капітан Федоров), підкинув і собі словечко. Поганьбив їх, що вони наносять образу нашому урядові, дав їм вказівки на те, що нас прийшло цілий корпус і ніхто не одержував жалувания, ні старшини, ні козаки, і не ремствуємо. Рішуче запротестував проти такої образи нашому урядові. Вони всі були російської орієнтації, најжачились, а наші посміхувались, підкликали мене ближче на м'які стільці, бо я-ж виступив з промовою по-українському, уявіть собі у 1918 році! Хоча по селянському я й тоді вмів, то для них це було дивним. [Зрештою автор вирішив дістатись додому, де й перебував у рідному селі деякий час]. В-осени, після зречення Скоропадського, почало у місті (Вознесенську) твориться щось неуявнє: від центрів далеко, директорії не корилися; був Ревком із кількох партій, організовували революційну армію, потім з'явилися українські частини... Мене хтось порекомендував у бюро від армії, і я зайшов туди, й мені пропонували вступити у бюро. Голова Бюра був Кузьменко поштовик, уже вмер. Зо мною вступив і мій брат. Скоро нас послали на села і ми поїхали, то більш вже не повертались. Поїхали ми на станцію Врадївку, а звідти на Бірзулу. Там знайшли наше губерніяльне бюро від директорії [Діставшись до Бірзули, автор повертає назад, додому].

Я вирішив пробиратися додому. До того повна апатія в тім, що багато було осіб, що тільки прикривались різними національними демократизмами, які багато казали: „нам треба України, яка-б вона не була, аби не більшовицька“. Над цим словом ми багато думали і не один зробився більшовиком. Нарешті треба їхати, а документів немає. Пішли до нотаря, знайшли колишнього голову нашої ради, а він був поштовий механік, у нього було посвідчення, що він працює по лінії, а ми буцім-то його робітники і нас туди завезли, а ми не маємо документів. Той узяв з нас по 40 карб., що завірив нам наші посвідчення й здоровенну приложив печатку. Хлопці уже з паспортами. На потяг — гайда додому. Доїхали до Проскурова, а тут потяг за потягом утікають наші й далі потяги не йдуть. Поснідали, попрощались, хто був знайомий і пішли пішки додому. Пройшли по колії верстов 15, стало чути гарматні вибухи. Валім далі; під вечір підходимо до фронту. Зайшли в одне село ночувати, забув його назву, не доходячи верстов 10 до станції Деражня, переночували у знайомого дядька. Гайда далі. Взяли трохи ліворуч від колії. Гармати ревуть. Кулемети цокотять. Нас на кожному кроці перевіряють — глянуть печатка є й по-російському написано, пускають. Дійшли до Деражні; тут содом і гомора, з бронепотягу б'ють по Деражні, убитих носять, хати горять, а нам на кожному шагу ногана ставлять до лоба, але не візьмеш: печатка є й по-російському друковано. Пройшли Деражню, здихнули; коли тут тобі різні обози йдуть, теж ногани — теж печатка визволяє. Підходимо до одного села; отут, кажу, будемо обідати. Заходимо, а там чоловік десять лежать забитих, порубаних. Тут уже не до їжі. Гайда далі. Пройшли до вечора ще верстов 20. Стало пізно. Попросились ночувати до путевого сторожа. Той відібрав документи з печаткою й пустив. Взнали, що ще до Жмеринки 40 верстов. Ранком подякували за ночівлю й дуй! Сонце заходило — ми були біля семафора ст. Жмеринка й стали переступати через забитих, а їх там було не десятками, а сотнями: і у вагонах, і по колії, і по канавах — де хочеш. Зайшли у станцію, — так повно набито, кого хоч: і полонених,

*) Рідні місця автора спогадів.

і так різної братви. Повечеряли, заснули один на одному і рано—дуй пішки на Вінницю,— і дуй ще 40 верстов пішки. Прийшли вночі й звідти вже вночі вскочили у якийсь вагон і поїхали у Козягин. Тут уже ніякий біс не перевіряв документів: де у якому вуглі якої співають і ми тої. Потяги йдуть з трофеями, часто. На полудень ми були у Фастові й не встигли перейти перону, думали попити чаю, коли тут біжить т. Гайда: йде резервний на Білу Церкву. Сіли й поїхали, і на ранок у добрий сніданок опинилися у Бобринську. Тут пересиділи одні сутки, поки дочекалися потягу по бахмацькій колії, і на другі сутки ми стали у Вознесенську...

ОПОВІДАННЯ СЕЛЯН ЗА ЧАСИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ НА УКРАЇНІ.

Оповідання селян за часи громадянської війни мають для нас безперечний науковий інтерес. Не кажучи вже за їхнє фольклорно-етнографічне та філологічне значіння, вони можуть дуже прислужитися дослідникам ще й як незамінний історично-допомічний матеріал, а деякі з них мають навіть всі дані, щоб стати за сюжет для літературної творчості. Знайомлючи нас з різними цікавими подіями та з окремими епізодами революційної боротьби, ці оповідання допомагають розібратися в складних селянських настроях, дають можливість встановити криву зміни симпатій селянства.

Записувати такі матеріали необхідно як найшвидше, бо що далі це буде вже важче робити й записи далші не матимуть такого правдивого характеру, як теперішні. Вже скінчилася боротьба й події минулого все більше одходять в забуття. Про них навіть і тепер найчастіш згадують тільки на дозвіллі, переказують як казку, як щось цікаве для слухача. Більшість оповідань, що тут подаються до друку, я записав ще тоді, як не забулася гострість минулих подій, записував од людей, які ще переживали оповідаючи. Записи роблено під свіжим вражінням, вони мають характер споминів, мають цінність документальну. В них нема ані крихти історичної непевності, жадного елементу суб'єктивної фантастичності, вони не викликають ніяких сумнівів; їх легко перевірити з інших джерел. Записи, роблені пізніш (р. 25-26-го) вже втрачають цей характер історичної документальності, і наближаються до казки й легенди (див. нижче стор. 74, записи Кривоконя та Ковтуна).

Намагаюся точно додержуватися і фразеології і вимови самих оповідачів, навіть знаки розділові розставляю ідучи за оповідачами. Подаю тут оповідання тільки за два окремі етапи: німецько-гетьманський період та денікінську навалу,—якщо дозволить час та обставини в дальших числах „Етнографічного Вісника“ подам матеріал і для інших.

Дуже яскраво промовляє до нас журливе оповідання-згадка селянина с. Барахти (на Київщині, 8 верстов од м. Василькова) за події, що відбувалися на Україні р. 1918—1919. Оповідання це було записано року 1922-го і хоч чимало часу зминуло, одколи пережив був оповідач теє страшне лихоліття, а ще не забувсь він за свої великі кривди, і не може, щоб не вставити в своє оповідання якусь лайку, або прокльон.

— „І не кажіть!.. Такого вже лиха натерпілись, що як згадаєш, то волосся на голові наче догори лізе. Всяк бив, всяк зобижав, хто хотів, той брав. То білі, то чорні, то червоні, то німець, то бандіти, то чорти, дияволи — а ти, дядьку, всякому їсти дай і під воду дай та ще й сам бере. Він в тебе останнє тягне, а ти йому с... с... бодай його за печінки брало, спасибі кажи, бо як що, то ще наб'є, як ти господи бачиш. Звісно, як беззахисний чоловік... Та вже ніхто такого по-за шкуру сала не залляв, як ті прокляті охвіщери. От уже намучили народ! От нагубили!.. І хто їх зна, що воно за звірі були?.. Сказати-б, який чечен чи татар—тож таки звір-чоловік, а то-ж наш руський... Вскочить, знаєте, в хату, як вовк який. Ти йому й те, ти йому й се, годиш уже, годиш: поїсть, поп'є, що попав тягне і слова не кажи, або ще зіб'є, як собаку останню, і хату догори переверне: і горшки поб'є, і шибки повиносить. Скільки народу спортили! Все, знаєте, кричать: „Ві проті порадаків ійдюте! Ах ві марзавці! дак вам усьо буржуйов резать, помешіков грабят! Землі вам нада! А ві зароботали тую землю? Ми вам... (неприст. лайка) дадім землі! Шкуру познімаїм, марзавці!“ да шомполами, да шомполами. В нас, хвалить бога, хоч тих поміщиків не вельми було, а то, як де поміщика, бува, порозбивали, дак то й хати попадали, і народ перебили, і що де було заграбили. А як у кого яке оружжя, чи що, знайдуть, — то беззастережно на смерть заб'ють, і не говори нічого. Ще-ж і народ був: посвариться з чоловіком, дак зараз біжить і, тіки скаже, що той в камуні був, „Ага! балшовік-камуна!“ бац-бац та й кришка“... (Записано в Києві 1922 року, від селянина с. Барахт).

Недобрі, дуже недобрі спомини на Україні лишили по собі й німці з гетьманськими загонами. Грабунки, насильства, езекуції й, нарешті, повстання, ось найулюбленіші сюжети селянських споминів за ті часи. Двоє оповідань, що їх мені пощастило з тих часів записати, навіч показують справжнє обличчя тих оборонців „полнаго порядка“, та виявляють їхню визвольчу політику для нашої землі.

— „Плюньте ви, паничу, в морду, хто скаже, що за німця порадок був. Безголів'я, а не поради. Самі-ж подумайте: який то в біса порадок, як чоловіка худш за скотину держуть. Он хоч і в нас у Ђрках, дак до того зобидили, — що хто мав, забрали дочиста. Та хоч-би й так сказати: що ми тому німцю? Він розумний чоловік, за своє діло думає: у нього голод, а в нас все є — звісне діло, як допавсь, то нема вже куди стіснитись — брав що хотів, що душі завгодно. Та коли-б вже тіки брав, то ще біс з ним — не один він брав, а то-ж таке виробляли!.. Як де—то нічого, а ось, коли за те безголів'я поміщика порозбивали, там уже така парка була, що держися, аж шкура з с...и злазила. У одному селі антилерія все поб'є, а там, диви, хати поपालять дочиста ще й скотину заженуть, хліб заберуть, а дядькам штани спустять та шомполами чешуть по с...х, аж шкура трісне. А найгірше, як з наших руських охвіщери та гайдамаки допадуться, і пальці порубають, і б'ють б'ють, послухають, що живий, оділлють та знов за своє... А скільки народу німець до себе на катаргу в Сибір ¹⁾ заслав, так що й не вернулися!..

Ну, дак уже-ж і їм було. Допекли таки с... с... народ, що й страх всі позабували: — де в кого оружжя яке було, дак в одряді пішов, а тут ще й Петлюра оружжя цілий вагон та усяюк всячини на станцію привіз... Знаєте, як сказивсь народ: що запонав, бере-хапав, біжить, щоб тіки німця бити. А як де, то цілі села як один на проклятих басурман знялися. Ой-же-ж і били! З Лисянки та Медвина, як заняли, то не знав німець, куди й тікати, дарма що лігулярна армія, а геть все кинули, без штанів утікали... Опісля вже до Лисянки і близько було не підходять, десятою дорогою обминають, а як дав їхній старший гінірал, чи як у них там називають, розпораженіє, щоб Лисянку забрати, дак аж плакали, так боялися йти, наче на смерть їх посилають... А в Лисянці люди такі бідові всі, такий здоровий шарод, а оружжя такого мали, що й на десять літ хватало-б: тут тобі і ружжя, тут тобі й пулемети і, що ви собі думаете? — аж шестеро пушок у сіні ховали... (Ну що-ж

¹⁾ Тут очевидна плутанина. Німці на Сибір засилати не могли, а коли висилали, то тільки до Німеччини. Очевидячки, в народній уяві всяке заслання асоціюється з страшними сибірськими каторгами.

Німці Лисянку таки забрали?). Та де там в біса? Там їх тисячами лягло, а такі не діп'яли. Як у яр зайдуть, так їм і амба — вже й капут, хиба який рачки вилізе... (Ну а у вас у Ёрках з німцем не билися?). Та як-же-ж? було і в нас, тільки що в нас не той народ, — не було такої 'рганізації. Як зачули ми, що таке кругом коїться — давай і ми на це діло збиратися... Послали до Звиногородки хлопців, послали до других, зібрали хто що мав оружжя, і як чоловік з 200 набрали, то й гайда станцію брати. А там німець оружжя мав і одрад чоловік з сорок. Може й більш, не знаю вже... Я з пулеметом був, то трохи далі держався. Як наскочили ми, як ударили зразу, то німець і голову згубив, кидається на всі боки. Та куди там! Наші хлопці кругом обійшли, та знай палять, та знай палять! Не спам'ятався німець, як ми все забрали. А що там всякого припасу було, то й не сказати! Чоловік з 25 німців одразу забили, а ті поховалися у станцію, і ну на нас стріляти... Билися ми з ними аж до вечора, а далі давай шапками махать да кричать: „Здавайся! Не битимем!“, а він дурний, знати, думав, що помочи дістане, і не змекетить, що ми всі дроті, де тільки було, порізали — не слухав, б'є та й б'є.. Коли вже аж на другий день взяли ми тих німців, хоч і в нас багато народу с... с... попортили. Взяли їх, а вони ще й тоді одбиваються, не хочуть іти. Мучились наші хлопці, мучились — розсердились та й тих побили к такій матері. Ото впорались з німцем, та давай хазайнувати: порозбивали вагони, до складів добралися, — де ті й вози взялися? Заметушилися, як бджоли. А як знайшли діжок кілька горілки, чи шнапсу по німецькій, то давай її пити, аж побилися проміж себе. Коли над вечір прибігли люди — кажуть: німець з Звиногородки йде. Перелякались наші, думали, що це з-під Лисянки або з Тального німець на нас іде (а там їх багато було). Як хто, то вже й у ноги думав, а був у нас старший, дак він, як ухопив гвинтовку, да як крикне „(лайка) поб'ю, постріляю, хто тікать буде!“, а тут ще прибігли хлопці, кажуть, що того німця жменя — на конях іде — чоловік з 100 не більше, да ще пішаків з півста. А в нас вже з тища хлопців назбігалось, та ще й пушки дві од німця одбили. Вийшли з станції ми наперед верстов на дві, та й поховалися над дорогою і на полі. Тільки німець ближче надійшов — ми як вшкваримо, так чоловік з трицять і шкереберть, ми ще, а далі, як зачали трошити, то й світу божого не видко. Німець не думав, щоб ми так близько були, трохи подався назад, злякався видко, а щоб тікати дак ні — не тікають бісові діти, а з коней позскокували, та на землю й ну стріляти на нас. Ми все ближче до них ліземо, а ззаду ще хтось надумавсь, та як тарахне з пушок, раз, да ще, да ще, отоді вже не вдержали німці, на коней, та давай бог ноги, а хто пішки був, той все кинув, та тьоку, а ми за ними, і такі десятків з п'ять, к такій матері, набили. Веселі наші хлопці поробилися, аж танцюють... Вернулися ми в село, та вже й по хатах хотіли розходитись, коли чуємо, така стрілянина знялася, що страх. Збіглися ми за селом (а в нас недалеко від села лісець маленький) і чуємо, кажуть люди, що німець ще за мостом іде, да така-ж його сила, аж чорно, і всі так вряд і сунуть, наче нічого не було, а на полі пушки поставив, та по лісі жарить. Біда, думаємо собі, пропали всі к бісовій матері, куди там проти такої сили встояти? Зібрались старші, думали, думали, та й надумали, що нехай всі молодші, і хто на военній службі був, лягають в лісі, і од німця одбиваються, доки сила, а хто не може битись, хай з бабами пакується, та з села куди хоч тікав, щоб німцю ніхто не попав. Багато тоді людей втікли і все, що хто запопав, тяг, чи нужне, чи не нужне. Перелякались страх. А що тоді плачу та крику було! Я своїх теж вирядив, а далі з кулеметом в ліс. Тільки прибіг на край, аж уже німець на мості. Як зажарили ми, як зажарили, аж земля двигтить, а німець, хто міст живий перебіг, так зараз бац, у цеп лягає, да на нас, та як з пушок вдарить, то й дерева вивертає. Сила тоді німця пропало, а такі й наших хлопців купами наверхув. Бились, бились — нічого не зробимо, перейшов німець міст і в цеп ввесь розсипався, та все нас обгинає, а з пушок вже по селу б'є. Як ударить, то з хати тільки дим закурить, а далі вогонь одразу, і як свічка хата горить... Не витерпіли наші — почали тікати хто куди. Хто дак зовсім з села побіг, а як хто, дак гвинтовку кине, та в свою хату. Я й собі прибіг в хату, як дурний, вже й двинуцця не можу — що буде, думаю, хоч і смерть... А німець перве діло село обійшов, щоб нікого не пустити, а далі крайні хати запалив і давай з усіх хат чоловіків до церкви зганяти... Зібрали нас усіх, навкруги та з усіх боків кулемети наставили, а далі вийшов переводчик

полячок якийсь, та й каже: „Всім вам тут смерть буде, коли не видадїте зачинщиків!“ а ми вже хоч і перелякались, а в один голос: „Нема в нас ніяких зачинщиків, змилуйтеся! Ми не винуваті, це з других сел люди були, а з нас ні один з німцем не бився!“. Той переказує їмньому охвіцєру, а той аж почервонів та труситься, так розсердився (ми таки багато йому народу спортили), щось гергоче-гергоче до того полячка, а той, видно, нічого собі чоловік був, жалько видно йому нашого брата, чи що, стало. Почав він нас вговорювати, а ми в одну душу — ні да ні. Охвіцєр той німецький видить, що ми не признаємось, давай на нас гримати та кричати, а переводчик вже й собі розгнівався, та й каже: „Признавайтесь лүчче, бо через діятого шомполами біть будем!“, а ми: „Бийте хоч і всіх, а як невинуваті, то нічого казать не можемо!“, та знов давай просиги та божитися, що ні в чому не винуваті. Билися з нами німці, билися, і прикладами били — ніхто не виказує на старших, що у нас за охвіцєрів наче-б були, а їх у нас було аж семеро, то трьох втіхло, а четверо тут таки з нами стоять і аж трусяться — такі, як смерть, білі поробилися. Звісно, всякому видима смерть боязка. Щось погиргикали німці, а далі з десятка одного вибрали і по порядку, штани скинуть, покладуть коло церкви на східці, та й давай шомполами лупити, аж кров з с...и бризкає, так б'ють, а чоловік тільки кричить та стогне, а нікого не виказує... Всіх так перебили, кого назначили, а нічого не добились. — Ми аж плачемо, так нам людей жалько дуже, а сказати, звісно, не хочемо, бо пострілять їх накажуть, а може-ж усіх не будуть вбивати. Стоїмо ми вже й душі не маємо, коли виходять знов охвіцїр їхній старший, переводчик отой, та ще якесь начальство, та й каже нам охвіцєр, а той полячок переказує, що, як у п'ять минут не викажем, через п'ятого стрілять будуть, а як викажемо — всім помилювання вийде. Подивились ми на наших старших, а вони вже нічого не розбирають, як стовби поробилися, „ні, кажуть люди, всі винуваті, всім і пропадать треба, а виказувать не будемо!“, та й давай прощатися всі один з одним і прощення просить — як на смерть зібралися, а німці бачуть таке діло, та вже видко й самі не знають, що їм тепер робити... Старший думав-думав, а далі, як крикне, так до нас і підскачили всі їхні москалі. Що п'ять наштає, то зара і ведуть одного кудись, а як всіх вивели, то чуємо стрілянина знялася. Так ми й обомліли. Вже думаєм всіх тих постріляли (а то німці нас тільки на спуг брали), а старший ще й кричить і ногами тупає, каже, значить, що ось вже тих постріляли, а тепер, як зараз всіх не викажемо, то й нас стрілять будуть. Дивимось, а в кулемети ленти вставляють і на нас просто ставлять... Не знаю, що воно було-б, бо я й пам'ять загубив, ледві вже розібрав, що далі вийшло. Якийсь с... с... з наших написав хто в нас старші були, і вже як наші люди не божилися, як не вбивалися що ті люди не винуваті, схопили їх, мордували-мордували, все щось випитували, та нічого не добились — не виказували ті, то їх у город послали... (Що-ж їх розстріляли?). Трьох таки того-ж дня замордували, а у одного дуже гарна жінка була, ще й по німецьки трохи знала, дак вона вже його якось одходила. Кажуть, що з місяць з їхнім старшим жила, а таки чоловіка вратувала, — потім той чоловік у комунію пішов, і за велике начальство у них був, комісаром чи що... (А що-ж з вами зробили?). Та вже не знаю, як воно й вийшло, що живі zostалися. Били нас всіх вряд і прикладами, і ногами, і нагайками, як кому, то й зуби повибивали, і голови попровалювали, а далі запалили з усіх боків, вигнали, який був скот, що могли хліба забрать, вивезли, ще й чоловіка з п'ятнадцять у залог взяли, як значить, знов, шось таке, то їх стрілять будуть... Отакечки ми з німцем бились...

(Записано од селянина с. Єрки
на Звингородщині 1924 р.).

Таких оповідань, як от вищенаведене, можна записати на Україні безліч. Жахом віє від цих переказів, але-ж чи не вийде ще важчеє на вражіння оце оповідання, що його я записав од нещасливої дівчини в селі Дубовичах на Чернігівщині. Цю дівчину, ще й тепер дуже гарну на вроду, згвалтували п'яні гетьманські посіпаки та й заразили страшною венеричною хворобою.

За що мене господь наказав? Шо я винна? Якої біди витерпіла, якого стиду!.. Постріляли отих гадів, та ще мало. Коли-б моя воля на них була, на куски рвала-б, кіг-тими драпала за моє безголів'я. Всю жизнь, прокляти, спортили... (А може ви й сами були винні?). Ой, пробочку*), всі з мене гидують, то й ви ще смієтесь! Шо я винна! — шо на світі жила! Я чесного роду, мати за мною, як за оком дивилися... Та це-ж мене гайдамаки зобидили, як ще німець був. Німець сам у Шостці стояв, бо там усякий припас його був, а до нас, як наші люди проти німця колотити зачали, гайдамаки (що в шапках таких ходили) прийшли, та по всіх хатах близько школи стали, такого їх там було!.. Шо вони тільки виробляли! Хто винний, хто й ні — били, одному чоловіку дак пальці порубали. А у кого гвинтовки знайшли, або якесь добро з ікономії — то на смерть забили, ще й хати попалили й все чисто заграбили. А ввечері понापиваються, та давай людей розбивати, та стріляти, та для сміху шибки бити... А щоб дівку яку запали, то вже й край, старих бабів не минали... Я і з хати боялась виходити, дарма шо аж тут наша хата, боялась страх, щоб чого, часом, не вийшло. Та ось, бачите, не вбереглася!.. Бідна моя та нещаслива доля!.. Послали мене мати до тітки, а я, наче душа знала, все просюся та боюся, а мати розсердилась, лаяти почали: „Де там, в бісової матері, ті москалі візьмуться!.. Йди круга — то ніякий біс тебе не побачить!“ Біжу я та все городами. На левади перебігла, а як до лісу доскочила, то аж зомліла: — проти мене трое москалів іде. Та п'яні всі такі, шо аж хитаються та кричать, щось співають. Я хотіла вже тікача давати, та не встигла, бо дуже близько були. Я прожогом коло них. А один, як схопиться, та до мене: „Шо-ж ви, баришня, тікаєте — нашого брата обминаєте. — Ми тоже люди, почище ваших парубков будем!“ А другий і собі кинувся та кричить: „Тяні йго на освідетільствуваніє!“ Я так біжу, шо аж ніг під собою не чую, підбігла до городу та через варйю (загорожу) — шиб, а спідниця за кіл зачепилася — тут вже я й пам'ять загубила. Підскочили вони до мене, схопили та на землю валять, а я б'юся, аж зубами кусаю, а далі давай кричати „Пробочку! Рятуйте, хто в бога вірує!“ То один чоловік якийсь кинувся до мене рятувати, а той розбишака як стрільне, то той забіг безвісти. Я вже й кричу, я вже прошю, а вони, як показалися, аж захльобуються. „Нічаво, всьо одно замуж вийдіш“... Тільки шо живу мене додому люди принесли, бо той чоловік, шо все лиху бачив, людей привів, та вже мене тіки без пам'яті найшли, а їх і сліду не було... Опісля того я більш місяця в себе не приходила — горіла вся та кидалася; вже думали, шо й дуба дам. Та-ж бачите, жива зосталась, на своє безголів'я“... (м. Дубовичі на Чернігівщині, Глухівської округи, записано 1922 р.).

Решту оповідань подаю з тяжких для нашого селянства часів дені-кінської навали. Ось вони:

— А шо ми лиха набралися, як совет з бєлими бивсь коло нас! Красні по цей бік, а деніки по той. Та цілий божий день тіки — бух та бух, а кулі дз-дз... — Не вийти тобі, не вийхати. Того й диви, шо хату розіб'є або на смерть вб'є. Та ще насकोкують то ті, то ці; западуть кого, зловлять, та й тягають показувати. де хто стоїть, або окопи копай, а ні—то з підводою аж до чорта в зуби заженуть. Розбіглися наші люди, хто куди бачив, і хазяйствечко покидали... А я все собі думаю: — зостанусь, що буде, чи так вік старців водити чи тут пропадуть... а таки пропаду коло хати, бо цілий вік на неї стягався...

Раз якось цілу ніч гупали, та так, шо земля ходором ходила, а шибки тіки дзень-дзень та й вискокують. Та шо казати — хати хиталися!.. Я аж у льох з страху заліз, а вранці, як вдухло, чую, корова реве, аж розлягається... Виліз я скотину наглянути, аж чую щось тупоче і наче співає. Висунув я голову за тин, аж то душ сто красних їде (воно й не красні, а деніки — охвіцери ті!), тіки шо палети поскидані і червоні стрічки начепляні. Та як його взнати — надів палет — бєлий, зняв, то вже й комуна зробився!..) Як уздріли мене, то двоє й підскочили: „Где тут наші красніє стоять, дед?“ а я не змекетив, шо це деніки, та й кажу: „А бог їх святий знає. — Тут все ті с... с... деніки — бєли товчуться

*) Пробі, пробу або пробочку — вживають на Чернігівщині замість — гвалт або рятуйте!, але-ж слова ці так увійшли в мову, шо їх вживають раз-у-раз і в інших розуміннях, як ой, лишенько, або-що.

та жили з людей вимотують". А тут почали люди збиратися та й собі у разговор мішаються. „Так што, дед, не любиш белих?“ допитується мене старший, та так пильно дивиться, я й тут, дурна башка, не поняв, до чого воно йдеться, да й так до нього: „Ми люди безпартейні, нам все їдно хто царствувати буде, аби порядок був, щоб нас не займали, а то як тих білих любити — хай їх чорти люблять (лайка), як вони народ мучать!“... Допекли нам ті деніки, то добре їх чистити почав, а тут як на гріх ще й баби повиходили, а ви-ж знаєте які наші дурні баби... Як зачали, як зачали: — тут і болячки, тут і чирячки, і чорти в печінки і щоб грім побив, і лихо на чорній дорозі, а вони, падлюки, те все слухають і аж на лиці міняється. Разом як схопляться, як візьмуть нас в нагаї, як візьмуть в нагаї... Наче звірі поробилися — по чому здра б'ють; і кіньми топчуть і не дивляться. Мене як взяли вдвох в нагаї, то аж шкура порепалась і м'ясо шматками взялося — на котлет збили, так що з місяць ні сісти, ні лягти не міг, — все на печі качався. Збили всіх так, як стерво. Народ вже тікати, а вони кіньми женуть та луплять, та луплять — як звизне с... с..., то кров юшить. „От ми вам дадім камунію! Бей їх жидовських наймітов! Ми з вас шкуру живих (лайка) поспускаймо! Стреляй їх! Палі хати!“ та давай по хатах нишпорити, що запопаде тягне, а чого не бере, так трощить... Далі давай наших до-купи нагаями зганяти. Я й похолов увесь, — постріляють с... с... Давай ми їх просити, давай у ноги падати та руки цілувати, а вони тіки знай б'ють та в матір гнуть. „Постреляєм, щоб і кореня не біло!“ Глядь, аж вже й скотину з хлівів виганяють, а далі й хата Іванова занялася... Народ плаче та кричить, баби то аж волосся на собі деруть та руки ломлять та й мужики на смерть полякалися, аж руки до-гори знимають та просяться, а що діти, то аж серце рвалось на них дивитися... Що робилося, страх — світопреставленіє! Вже ніхто й живий не думав бути. Аж разом знялась стрілянина в лісі та все ближче й ближче, а далі біжать їхні на конях та кричать: „Тікай братва! Красние йдуть!“ Як вчули вони таке, то й за нас забулися — на коней та гайда! Як дим звіялися... А ми вже й не знаємо, чи живі чи мертві, вже як товариші вскочили, то аж тоді в себе прийшли. Такого лиха та страху набралися! Не іначе як бог вратував... [Село Романівка, на Київщині бл. Ірпеня. Записано 1924 р.]

— „А як до мене козак п'яний в хату вліз... Та такий п'яний, що я й зроду-віку не бачила. Лізе, за двері держиться та кричить, та лається в батька-матір, аж слухати страх. „Давай есть, старая к..а! Ми вам дадім! Ми вам покажім!“ Я до нього кланятись та просить: „сїдай, дядечку-служивий, — їж на здоров'ячко... Хіба нам жалько? Не лайтесь, дядечку, — ми-ж вам нічого не зробили!“ а він ще гірш, а він ще гірш. Довела я його до столу, на лаву посадила та на стіл молока та сметану ставлю, а він як побачив, що я йому сметану даю, як закричить! як ударить, то сметана аж до дверей розіллалася: „Ти мне што старая к...а молоком кішкі заливаш будеш? Сама пей!“ та як шпурне в мене глечиком, аж в стїну влип. „Водкі давай! Куріцу реж!“ „Ой матінко! Та де-ж у мене тая водка? Я її зроду-віку не бачила“. — „Врйош, сволоч, — сама водку делаеш! Врйош, есть водка! я тїбе докажу, што есть!“ та давай в шибки чим попав шпурлять. Я йому в ноги, а він мене як штурхне в груди, вхопив рогаца і давай по горшках та по іконах бити. Вискочила я на вулицю та давай мені своїм голосом кричати та волосся рвати. Збіглися люди, кожен кричить, а до хати ніхто не йде, — бояться... всякому життя до-рога. Чую шось гупа — я прожогом в хату, аж він скриню розбиває. Я до нього просити, а сама норовлю за руки схопити, то він мене як звизне в морду, аж свічки засвітилися, а сам все з скрині викида. Дух мені забило, останне-ж забере, не буде в чому до церкви божої вийти... Де тая й сила взялася? Як кинулась я на нього, да так він і покотивсь навзак, а я держу його й сама не знаю... Аж вскокує моя дівка в хату та кричить, та плаче, злякалась аж труситься та до мене — „Ой матінко-голубонько, не займайте! Хай бере — не займайте! він-же вас на смерть вб'є!“ А той проклятий, як побачив дівку, як кинеться, як покотилась, а він до неї: „А красотка!“, вхопив та й на лаву валить, а вона злякалась та вже й не тямить... Серце в мене кров'ю обіллалось, як я таке побачила — загубить дівку... Вхопила я коцюбу та як вдару його по руках, а моя дівка як рванеться то й спідниця розірвалася, а вона тьоку да з хати... Зробивсь він як звір. Піца з рота тече, вже не кричить, а хропе тіки. Звалив мене та й дере все... я репетую

на ввесь голос, а він дере — геть голу залишив, а я не даюся — і кусаю і драпаю. П'яний він в дошку був — зробити, нічого не зробив, а тіки геть чисто подрапав все, а я аж голос од крику втратила... Не витерпіли люди, кинулись в хату, звалили його, звязали, а він тільки рветься та лається, аж хропе, а піна з рота так і юшить... Я кинулась на нього, як була, й сором забула. Нічого вже не тямлю, тіки б'ю та кричу... — Насилу вже мене одтягли, а то-б на смерть його проклятого забила-б... [Село Жуляни бл. Київ, Записано 1923 р.]

— „Не, едять його мухи, — теперечки нікуди не піду *). Хай хоч золотом обсипають, дак не піду! Он дивіть — голова сива, а я ще всіх сорок не маю. (Що-ж з вами сталося?). Це бачите що: як у нас савет настав, дак на селі таке діло завелося — хто нічого не мав, той у комнізам пишеться. Давали комнезамам трохи земельки, а як кому то й коровчину у багатшого злуплять да дадуть. Ще-ж і до волости (теперечки сільрадою звуть) вибирати з багатчих заказано, самих неімущих, значить, требувалось. Я, знаєте, і тепер бідний чоловік, а тоді дак нічого, сказати, зовсім не мав. Тіки з німецького плена вернувся. То ото й називають мене і ще двох хлопців (нічогенькі собі були, теж розвигиті, бо на хронті були, дак уже знають що й як). Ми й не хотіли, бо знаєте, яке время було, а люди наші таки на своєму поставили. Почали ми діла ворочати. Сьогодні нас поставили, а за місяць вже й добровольці прийшли. Як прийшли, дак перве діло давай оружжа да комуніста шукать. Шукали, шукали усе дочиста перевернули, а знайшли бісового батька. Звісно, народ напуганий, то вже хто й мав, дак так заховирив, що й з чортами не найдеш, а комуніста того у нас тіки, сказати, й бачили, коли який з Київa приїде. Лупцювали народ с... с... здорово, а коли нет, дак і нет, з тим-би може й поїхали. Коли якась падлюка доказала на нас, що ми, значить, в камуні були, оружжа ховали і народу притіснення делали. Іван як зачув, що таке діло, та як чкурнув, то тіки й бачили, а нас з Остапом одразу алапали. Перве діло давай нас лупити та випитувати, де ми оружжа ховали. Ми все просимо, щоб пустили, бо ми нічого не знаємо, і в комунії не були, а тіки отечеству служили, кров свою проливали, що ми за таке діло, як на нас кажуть, і сліхом не сліхали. Я й божився й землею їв, що ми тіки у волості були, як нас народ поставив. Нічого не помагає, аж казяться: „Растреляєм, туди вашу мат! Шкуру спустім, жидовскія морди!“ І били і мучили, а ми-ж таки, як ти господи бачиш, нічого не знаєм! то, звісно, на своєму стоїмо, да тіки просимо. Не помагає, хоч умри. — Давай вони вгору стріляти, а як бачать, що ми нічого не кажемо, взяли вони вірйовку, пов'язали руки назад, за сікло мотузом зачепили і вїй! Біжу я за конем, а вже й душі не чую. Бачу вже до чого воно йдегся. Аж ноги підгинаються з переляку... Разів з п'ять я на землею падав, а Остап дак той зовсім за конем волочиться. Що я впаду, дак вони коней нагаями та як поженуть, а задні нас по чому здра періщать. Ех народ-народ! Сволочі, а не люди! нас так мучать, як босяків послідніх, а народ бачить таке, та ще й сміється. „От-де началство христят!“ Тягнуть нас та все кричать „Камунію заводілі! Думали, будеть вам царство і государство! Ми вам дадім царство!“ Притягли нас за село, повалили на землею, а старший їхній як прискочить, як закричить — „Так ві скажите, де оружжа, ілі нет? Последній раз у вас спрашиваю, сволочі!“ А я вже нічого не понімаю, — башка заморочилась, а в очах аж темно. Остап дак той вже лежить ані двинецца, як пеньок зробився, — вони його ногами в боки топчуть, а він ні телень... „Ваше вісоке превосходітельство! Отець родной, у міне жінa і діти! Не вбивайте мене — я вас повік не забуду! Я цару і отечеству служив — кров з німцем пролива! Нам нічого не звесно — це на нас вороги набрежали! Нема в нас нічого, хай мене грім поб'є, як хоч ніж який знайдеться! Не вбивайте, — заставте Христа бога молити!“ — „Врйош, скатіна! Ти міне не обманіш!“ Та вихопив шаблю наголо і замахнувся, а його унтір-охвіцер підскочив, та й задержує: „Ну его к (лайка) с ево оружієм! Пускай деньог дайоты!“ Підскочив до мене та ногою в морду. „Дадіш деніг — живой останісся, а так убйом как собаку!“ — „Батечку мій, я тіки з німецького плену прийшов, сорочки не маю!“ — „А кто у вас тут с деньгой скажіш?“ — „Не знаю! їй-богу не знаю, я ні з ким не водився — недавно

*) На виборні посади в селі (М. Л.).

вернувся... він і не дослухав „Ах ти, скатіна, такий! Дак 'ми-ж тібе!..“ Як підскочив до мене знову охвіщер — я на ноги схопився, а він шашкою мене вдарити цілить. Як воно було, не знаю, тіки знаю, що я його за ногу вхопив, цілую, а сам до коня тулюся: що він шашкою хвисне — я до коня, кінь злякається та й одскочне, так що ніяк він мене не попаде. Далі як вхопив рівольвера, та мене по голові зверху ручкою, а унітір ще й прикладом зверху... Так я й покотився як сніп...

Кажуть люди, що мене без пам'яті знайшли, вже ховати хотіли. Тіки бабка наша як побачила, то сказала, що я ще не мертвий і од смерті мене виходила, бо ті, окаянні, ще й постріляли мене в двох містах. І ото ви думаєте їм оружжя було нужне? Їм тіки придратись нада, щоб народ грабить! Казали люди, що як з нами впорались, то на десять возів добра і продохту натаскали з нашого села... От сволочі... це, єдять його мухи, добра „добра армія“!..

(Записано від селянина з села Скиток, близько Боярки, у Києві 1923 року).

Микола Левченко.

Фольклорні оповідання з часів громадянської війни, що їх наведено (записи М. Левченка), не мають прикмети певного жанру. Це оповідання, як оповідання. Вони з формального боку стоять далеко од стилістичних форм, що властиві визначеному фольклорному жанру: чи то новелі або-ж фавльїо, легенді чи казці. В них нема ані елементів новелі, ані елементів казки. Павло Попов у своїй статті (див. вище) навів декілька прикладів, як те чи инше життєве оповідання (спомини за часи кріпацтва, за втечу з німецького полону) набувають з часом особливостей певного жанрового стилю. Оповідання про махнівщину, що записав В. Ковтун, подане нижче, править за приклад такої жанрово-стилістичної еволюції звичайних побутових переказів. Переказ за Махна обертається в легенду, в новелістичну казку. Риси реальних споминів одходять на задній план, і переказ за воєнні хитрощі отамана, як він перейшов кільце, що ним його оточили, наближається до циклу казок про хитрого салдата, що завсіді були популярні в селянському фольклорі. Подібні легенди про хитрощі отамана й переодягання ходили року 1906—7-го про розбійника Савицького на Чернігівщині. Тема „переодягання“ в усній фольклорній традиції легко зв'язується з аналогічною й близькою темою „обертання“. Од переказу про хитрощі, про те, як ватажок, переодягшись сам і переодягши своїх товаришів, обдурює своїх ворогів в останній момент, коли йому й усім співучасникам загрожує загибель, послідовний перехід до суто-казкових мотивів, до думки про чари й чарування: герой переказу може обернутися в кожную особу, у кожную річ. О. Кривокінь (село Вільховий Ріг на Полтавщині) подає низку подібних переказів, що в них оповідається, як Махно „перетворюється“ в бабу, являється на базар у Київ року 1919-го у вигляді качанів капусти, ховається в діжці сиру, шклянці чаю, мундштуці цигарки. Махно — чарівник, і коли йому треба допомоги, він звертається до чортів, і вони виконують його накази. З переказів, що їх ми тут наводимо, видно, як спомини за часи громадянської війни протягом короткого часу набули певних казкових форм, убралися в шати казкової тематики й сюжетології, уклалися в звичайні, типові для села літературно-фольклорні рамці: рамці легенди й казки. Оповідання, що подав кореспондент комісії К. Маслівець, ще зберегає риси „історизму“.

Наш час з його прискореним темпом життя сприяє дослідженню еволюції фольклорних жанрів, і ми звертаємо увагу збирачів на цей цікавий предмет фольклорних дослідів.

Вол. В.

Попавсь-таки раз Махно до червоних у руки: оточили його — не втече наших рук! А він, чортяка, сукин син, прирозумів-таки: взяв та й нарядив всю свою братву — того дяком, того тим, того сим. Йдуть — наче похорон іде, мертвяка ховають. Пропустили їх

наші, бо так і думали, що то мертвяка на гробки несуть. Вийшли вони та й показали хвоста. Ще й не те творив той Махно.

(Зап. В. Ковтун у с. Петрівці, Лубенськ. окр.,
ХІ-25р. од К'рилуча, р. 38, сел. кравця, осв. нижча).

Була в мене болна жінка і жінчина систра болна була. Я з ними клопотався ни гидко. Діло було вечиром. Гримить щось до нашого хутора. Коли ось заявляються кавалерія, за кавалерією тачанки — сотня кавалерії і десять тачанок. Утжають по дворах, Ніхто їх не пита, що воно таке за москалі, а вони сами кажуть: „Бирижіця, бо ми — махновці. І давай коням їсти. Давай полову, давай овес, солому, муку, що єсть — давай коням їсти“.

А ми бігаємо та трусимось, ни знаєм, за що хватиться: чи за полову, чи за сіно, чи за борошно, а його нема. Ну, кой-як коні накормили, тоді вони загадують: „Давай тьотка, і нам їсти“.

— А що-ж, вам, люди добрі, їсти?

— Давай, що попало. Давай сало. Ріж курицю. Пичи яйішніцю. Давай мед — он єсть бжолі.

Ето всьо дано було їм. Нагодували коней, нагодували й людей; то вони сами лягають спать, а нас заставляють стерегти коні і приказують нам: „Єслі получиця де-нибудь вистріл з винтовки, — так ви нас будіть і будіть смело — бей прямо по мордам, щоб ми повставали“.

До утра ні оказалось вистріла нікогого. Вони спали, а ми стиригли. Утром рано начались — сюрр... — свистки: первий свисток як появилсь, то кавалерія як один з дворів вискочила; другий свисток як появилсь — то тачанки всі в ряду стали. Ну, некоторые іще ходили і просили хліба. Другі ходили і міняли коней. Та міняли так: ни то що насидьно — ну, проміняй. Треті виганяли подвод для ранених москалів. Потом, як собралися з усім етим і двинули вихром. В тиченії дваццати минут і за вісім верст — то вже відкрили стрільбу у Бірках на містку. Це перед Тройцею. А як завирнули їх із Бірок, то вони поїхали в Дейкалівку. У Дейкалівці розбили волость і лавку. В лавці забрали товар який ни був. У волості забрали бумаги усі чисто, які ни були і двинулись на Уласовку. З Уласівки, на Соколовщину, з Соколовщини на Павлівку, з Павлівки — розділилися: часть заїхала в Зіньків та розбили тюрму, випустили арестованих, тоді двинули у Веприк, у Веприку переночували, нічого ни тронули, з Веприка рушили на Гадяч. У Гадячі їх потрипали на греблі. Тоді вони завернули із Гадяча на Вильбівку, з Вильбівки на Сари, з Сар на Хомутець — і там зчез, як слина. Ото дальши я не знаю про Махна нічого.

(Яків Марченко Безкровний, 56 р, неписьм.
хут. Цвітовий, Зіньківськ. р-ну, Полтавськ. окр.
Подав К. Маслівець).

1. Одного разу Махно заїхав сам додому, в Гуляй-Поле. Побачили це червоні, та туди. Входять у хату, коли біля столу стоїть стара баба й крише капусту. Вони й питають: — „Не було Махна?“ Баба й відповідає: — „Не було!“ Червоні й поїхали. Кажуть, що то Махно перетворивсь у бабу; а коли червоні поїхали, він тоді на коня та й поїхав, куди йому треба було.

2. Одного разу в Гуляй-Полі Махно з своїми махновцями гуляв. Гуляли вони в одній хаті. Всі були п'яні. На їх наскочили червоні; всі махновці полякались і кричать: — „Батьку, ми пропали!“ — „Нічого, каже, нам чорт поможе!“... Та як вискочить надвір, як закричить: — „Ей, Гришка, Ванька, Мікітка, дай помічі!“ Червоні всі й попадали на місці; коли махновців не стало видко, вони всі попркидались.

3. Посідали одного разу махновці пить чай; між ними був і Махно. Пили, пили, Махно й каже: — „Дивіця, хлопці, я в чаю втоплюся!“... І сам плигнув у стакан з чаєм. Усі

полякалися. Вилили з стакану чай, а Махна немає. Коли трохи згодом він ухоче з-надвору й гука: „А ну, хлопці, запрягай та будемо їхати. Всі знов зраділи... А бувало таке, що в папіросу, в муштук полізе.

4. У Карлівці, на Червоноградщині, одного разу в 1920 році на базарі одна стара баба продавала сир, у бочоночку. Один дядько й купив; приніс додому, повикладав сир—коли на дні написано: „Хто сир купував, той Махна видав!“

(№ 1—4 записав О. Кривокінь, член етнографічного гуртка с. Вільховий Ріг на Полтавщині).

УКРАЇНСЬКІ ПІСНІ ПРО ДІВЧИНУ, ЩО ПОМАНДРУВАЛА З ЗВОДИТЕЛЕМ.

(Систематизація, уваги та нові матеріали з Кабінету Музичної Етнографії
при Українській Академії Наук).

Українські пісні про дівчину, що потай покинула родичів і подалася в світ з чужинцем (в деяких версіях на його місці можна припустити й добре знайомого односільця *), або з двома-трьома чужинцями мають здебільшого трагічну розвязку і притикають до міжнародньої теми. Американський філолог Чайльд (Fr. J. Child) в знакомитій праці про англійські та шотландські народні балади (The English and Scottish Popular Ballads, I, Boston, 1882) з приводу англійської балади на цю тему (Lady Isabel and the Elf-Knight) зауважив, що „з усіх балад ця, мабуть, досягла найбільшого розповсюдження. Вона сливе так само добре відома південним, як і північним народам Європи. Надзвичайно великий обіг має вона в Польщі“ (стор. 22). Чайльдове попередження що-до Польщі було слушне; але його величезна обізнаність не сягала у слов'янський світ далі на схід од поляків і сербів. На Україні, особливо західній, ця тема люблена як і в Польщі, до того-ж розроблена в розмаїтіших версіях, і тільки вже в росіян обіг пісень на цю тему значно менший і, в противність до українського розгалуження, обмежується одною з сюжетових схем.

Побіжну спробу пояснити дотичні українські пісні (тільки типу, визначеного нижче в розд. II) зробив ще М. Костомаров у розправі „Историческое значение южно-русского нар. пѣсеннаго творчества“ (Бесѣда, 1872, VIII, стор. 68-9), далі порівняльні уваги зробили: І. Франко в книжці „Жѣноча неволя въ русскихъ пѣсняхъ народныхъ“ (Львів, 1883, стор. 14), С. Neyman в Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej wydawany staraniem Komisji antropologicznej Akademii Umiejętności w Krakowie, t. VIII, 174. Ширшу студію вмістив А. Потебня в „Объясненіяхъ малорусскихъ и сродныхъ нар. пѣсень“ (відбитка з „Русского Филологического Вѣстника“), т. II, Варшава, 1887, стор. 512-524. Дальшого дослідку треба, мабуть, шукати в паперах І. Франка, бо він обіцяв його опублікувати, — д. його „Пробу систематики укр. пісень XVI в.“ в „Сту-

*) Бо називається його ім'я, іноді навіть прізвище: Чернецький, Тарновський, Терляцький; та приточення прізвища свідчить про нав'язання пізнішої події до прастарої традиції.

діях над укр. нар. піснями“ (відбитка з Записок Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, тт. LXXV-CXII), 154 і 156. Варіанти зводили М. Сумцов: Разборъ этнографическихъ трудовъ Е. Р. Романова (Отчетъ о пятомъ присужденіи преміи Макарія, митрополита Московскаго, 1894), стор. 164 та М. Довнар-Запольскій: Пѣсни пинчуковъ (Университетскія Извѣстія, 1896, № 9, стор. 164-5).

Тему формулювали: „o dziewczynie uwiedzonej“, „увоз девицы“, та справді в піснях момент насильства, коли дівчина кидає хату, відсутній. Формула, яку я поставив у заголовку, теж не зовсім точна, бо не обіймає тих, правда, нечисленних версій, де дівчина сама накидається і підмовляє мандрувати. Адекватного визначення я не знайшов.

Докладніше, ніж нариси, написані з приводу українських пісень на цю тему, орієнтує в матеріалі праця Яна Карловича *Systematyka pieśni ludu polskiego* (Wisła, t. III, 1889 r., 535, t. IV, 1890 r., 393, t. IX, 1895 r., 645), де переглянуто коло 130 польських варіантів, також і кілька українських. Карлович виходив з Чайльдових дослідів і виловив їх у такій мірі, в якій було потрібно для пояснення польських пісень.

Пізніше зачепив цю тему Е. Карскій: Бѣлорусы, т. III, Москва, 1916, стор. 335-6 (його вказівки треба доповнити невикористаними вказівками на білоруські варіанти, що давніше зазначив Довнар-Запольскій).

Музичної сторони жаден із згаданих авторів не торкався за винятком Карловича, що подав кілька нових польських мелодій, та аналізу й музичних порівнянь не робив.

В українському пісенному інвентарі зазначеною темою об'єднується кілька відмінних типів.

I. Зводитель укинув дівчину в воду. Історія, що кінчиться топленням дівчини, характеристична найбільше для поляків (взагалі існують три версії: а) дівчина втонула, в) не втонула, с) кінець неясний). З двох моравських паралелів, що знаходяться в зб. Fr. Sušil, *Moravské Nár. Písne*, 777, другу, гадав Карлович (Wisła IV, 415), живцем узято від поляків, і з цим можна згодитися. Пісні такого змісту українською мовою існують у північно-західній частині України, але й там вони рідші, ніж пісні, що кінчаються спаленням дівчини; як далеко вони відомі на схід та на південь, треба ще дослідити. В поданих нижче українських варіантах зводитель (-лі) заїхав (-ли) „з Україноньки“, отже з иншого краю, бо там, де співалися ті пісні, Україною звали сторону, що лежить на схід і південь *).

Єдина досі опублікована українська мелодія — це та, яку записав я в двох варіантах: перший — з Миропілля д. Звягельського повіту (Волинь) — співала Леся Українка, а другий співав у кінці XIX віку в селі Пенязевичах коло Малина (нині Коростенської округи) 70-літній непись-

*) Більшість польських варіантів, як постеріг Карлович (W. IV. 413), не відповідає на питання, відки прибуває зводитель; в меншій частині говориться: „z dalekiej krainy“, „z cudzej ukrainy“, „z cudzej krainy“.

менний селянин Максим Микитенко. Подаю тексти й мелодії обох варіантів для порівняння ¹⁾).

А (мелодія в додатку під № 1).

1. Ой заїхав козак та з Україноньки,
одмовив дівчину та й од родиноньки. (2)
3. — Ой поїдь, дівчино, ой поїдь із нами,
ліпше-ж тобі буде, як у твеї мами. (2)
5. У мами ходила в подраній свитині,
в нас будеш ходити в чорній кармазині. (2)
7. Ой дурна дівчина, дурна послухала,
сіла з козаченьком, сіла, поїхала. (2)
9. Ой завіз дівчину під густий лісочок,
„Ой скидай, дівчино з головки віночок!“ (2)
11. Ой плаче дівчина, плаче-умліває,
З головки віночок, з головки скидає. (2)
13. Ой завіз дівчину на жовті пісочки
— „Ой скидай, дівко, з головки биндочки!“ (2)
15. Ой плаче дівчина, плаче-умліває,
з головки биндочки, з головки скидає. (2)
17. Ой узяв дівчину під білі боки,
та й кинув дівчину у Дунай глибокий. (2)
19. Ой плаче дівчина, плаче-умліває,
за берег ручками, за берег хватає. (2)
21. Ой то козаченько шабельку виймає,
тай по лікоть ручки дівчині втинає. (2)
23. Як забачив братік з високого муру,
спустився до сестри на шовковім шнурі. (2)
25. — Ой десь ти, сестро, роскоші не мала,
що ти гайдамаці на підмогу стала! (2)
27. — Ой мала-ж бо я роскоші доволі,
тільки-ж я не знала, що то в світі горе. (2)

В (мелодія в додатку під № 2).

- Ой ішли козаки да з Україноньки,
одбили дівчину да й од родиноньки. (2)
Вивели дівчину за гору крутую:
— А скидай, дівчино, сукню дорогую. (2)
Вивели дівчину за жовтия піски;
— Скидай, дівчино, з головоньки стрічки. (2)
Вивели дівчину за густия лози, —
облили дівчину дробненькия сльози. (2)
А взяли **) дівчину пуд білих боки,
вкинули дівчину да в Дунай глибоки. (2)

*) Мелодія другого варіанту була вже публікована в виданні „Укр. нар. мелодії Зібрав К. Квітка“ = Етнограф. Збірник Укр. Наукового Товариства в Києві, т. II, К. 1922, під № 205, та з тексту там було вміщено тільки 2 вірші. Перший варіант був опублікований вповні у виданні: „Народні мелодії. З голосу Лесі Українки списав і упорядив К. Квітка“, ч. I, проте я вважаю за потрібне той варіант тут передрукувати, бо зазначене видання, випущене в Києві в кінці 1917 року, розійшлося в три місяці, коли зв'язок між українськими землями був тяжко перешкоджений, і в багатьох містах його нема в жаднім примірнику.

**) Вар. Узяли... (без „А“).

Ой дівчина пливе, руками махає,
козак шабелюкою ручки одтинає. (2)
Обозвався братік з високого муру,
пустився додолу по шовковому шнурі: (2)
— Ой десь-же ти, сестро, розкошув не мала,
що ти с козаками на розмови стала? (2)
— Коли-б же я, братко, розкошув не знала,
до-б я с козаками говорить не стала. (2)

І так, більш західній — волинський варіант літературною стороною багатший. Між польськими варіантами є ще повніше розроблені. Не вважаючи на поетичну близькість деяких українських і польських варіантів, я не знайшов між численними і розмаїтими польськими мелодіями до цієї пісні¹⁾ жадної, яку можна було-б поставити в генетичний зв'язок з українською.

Проте, остання належить до того роду українських мелодій, на яких вплив старинної західньо-європейської музики ясно позначається. В додатку під № 3 подаю, щоб порівняти, уривок з італійського твору, що досить близько відповідає двом останнім фразам української мелодії № 2, — саме тої, що її співав неписьменний селянин, персонально і безпосередньо не зачеплений впливом міської чи панської культури. Це — уривок з арії: „Sebben crudele“ пасторальної драми „La constanza in amor vince l'inganno“ венеціянця Antonio Caldara, що жив у першій половині XVIII віку в Відні і писав опери для Відня. Подібний уривок з иншої укр. пісні, що співав мені той самий селянин, подано в додаткові під № 4. Повний її запис також уміщено в Етн. Зб. Укр. Наук. Тов. т. II, № 209. В обох піснях співак робив варіації, вичерпані в записі і подані в зазначеному виданні; тут я вибрав тільки ті з них, що являють найбільшу близькість до цитованого місця італійської арії. Поясненням тут може бути не міграція саме цього фрагменту з італійського твору на схід, а давня досить значна загальна музична європеїзація українців, при якій для подібних мелодичних загальних місць нема потреби припускати ремінісценції з якогось визначеного західнього взірця.

В мінорних українських мелодіях спадання на долішню домінанту (що в піснях поважних часто править за пункт відпочинку) з зупинкою на її терції (субсекунді від тоніки) та з пропуском її секунди, тоб-то, напр., в а moll послідовність (d') c' h a g (gis) e, є спосіб може любленіший у українців, ніж у якого иншого народу, та його здибаємо також і в арії *Selve amiche* в тому самому творі А. Caldara (д. тут у додатку № 5) і в одній румунській пісні²⁾ (в додатку № 6). Простежити, в якій мірі ця характеристична фігура властива різним народам було-б темою для окремої праці, до якої я не маю змоги взятися. В межах мого

¹⁾ О. Kolberg. *Pieśni Ludu Polskiego*, Warszawa 1857, № 5 (кількадесят мелодій); є ще мелодії в різних серіях його *Lud'y*; J. Roger. *Pieśni Ludu Polskiego w Górnym Szląsku*. Wrocław 1863 № 138; Z. Gloger. *Pieśni Ludu*. Kraków, 1892; № 102, стор. 212; кілька мелодій, як згадано, в студії Карловича.

²⁾ Надрукований в *Revue des traditions populaires* за 1890 р., стор. 114.

знання, без заглиблення в спеціальні розшукування, можу провізорно поділитися оцими постереженнями. У росіян мені трапили такі приклади: — „веселая хороводная нар. п. Пензенской губ.“ в „Сборн. пѣс. исп. въ нар. концертахъ Д. А. Агренева-Славянскаго. Москва, 1896, стор. 71, на слова „Чернобровый, черноокий молодец удалый, вложил мысли в мое сердце, не могу забыть“. Літературна сторона показує, мені здається, що ця пісня зложена не давніше кінця XVIII віку, отже тоді коли російська пісенна творчість цвіла по панських дворах і була під сильним музичним впливом Заходу й України. В подібній мелодії № 116 в зб. Прача 4 вид. є слова „издалече из Украины едет младой школьник“. В тому самому зб. йдуть до порівняння істор. пісня № 100, зложена спільно з українцями (д. Драгоманов, Політ. пісні), № 102 (в тексті згадується Петербург), № 93 (текст вповні літературного тодішнього стилю), № 38. В зб. Пальчикова — № 69 (пісня на тему, що є і в укр.). У Балакірева № 24; у Філіпова — Р. Корсакова № 9 і 15 (обидві пісні мають українські паралелі). У Мельгунова I № 8. Та загадка в тому, що ця фігура в західних слов'ян не грає такої помітної ролі, як у українців, і що коли інтересуватися нею не в окрімності, а в такому музичному контексті, який-би в цілості надавався до порівняння з українськими та германо-романськими зразками, то натуральний здогад про те, що українська народна музика засвоїла її з європейського першоджерела саме через західних слов'ян, якимось не зовсім оправдується. Не вдаючися в аналізи, що були-б тут не на місці, вкажу для тих, хто заходився-б перевірити моє враження, західно-слов'янської мелодії, що мають ближче або даліше відношення до цього питання: О. Kolberg, Krakowskie cz. 2 № 210 (варіант *ibid.* № 99), Poznańskie, cz. 4, № 16 (всіх серій його *Lud'y* в Києві нема); *Pieśni Ludu Polskiego* № 8-с. № 22-h (ст. 230); словацькі — в капітальному збірникові *Slovenské Spevy, vyd. priatelia slov. spevov* (Т. Sv. Martin, 1880 — 1907), I № 57 (подаю в додатку під № 7), пор. № 570, II, № № 297, 374, III, № № 211, 256. Між чеськими мелодіями (включаючи моравські) мало що знаю до порівняння: у Ербена у новому вид. №№ 32 і 716, у Бартоша Яначка №№ 424, 1972, у Сушіла № 255; між південно-слов'янськими жадної пригадати не можу. Не знайшов я зазначеної мелодичної фігури між угорськими селянськими мелодіями, що опублікував Бела Барток. Тимчасом в українських піснях вона органічно натуральна.

Досі мова йшла про загальну формулу (d') c' h a g (gis) e. Та одна з варіанцій української мелодії № 2 до пісні „Ой йшли козаки да з Україноньки“ специфікує її як c' h' c' a gis e. (пор. також у мелізмі в зб. Прача, № 102). До цього виду знаходиться ще ближча і ще старинніша західно-європейська аналогія, ніж зазначені вище італійські зразки. В додатку під № 8 подаю нідерландську мелодію, задокументовану в реформованому релігійному співанику XVI віку „*Souterliedekens...* (титул дуже довгий).. *Gheprent Thantwerpen* (Антверпен) *By my Simon Cook. Anno MCCCCCXL*“. Там до всіх псалмів пристосовано світські

мелодії (здебільшого старих нідерландських народніх пісень, а подекуди — французьких). Мелодія, що нас тут цікавить, пристосована там до 45 псальми й має приписку з світської пісні „Het voer een knaepken over Rijn“. Ця мелодія була пристосована до німецької історичної пісні про Ганса Лінденшміда (1490), одної з найулюбленіших німецьких історичних пісень XVI віку, що, як свідчив О. Böckel, ще коло 1870 року співалася в Альзасі ¹⁾; в варіантах вона лучилася також із різними німецькими релігійними піснями ²⁾. Байдуже, що тут на місці, де в українській мелодії стоїть велика терція від долішньої домінанти (gis) бачимо малу (як-би транспонувати мелодію для вигіднішого порівняння в a-moll, ми-б тут мали g): в збірникові Ол. Рубця „Двѣсти шестнадцать нар. укр. напѣвовъ“ (Москва 1872) під № 91 знаходимо ту саму фразу в діятонічній постаті, отже без догани ідентичну з нідерландсько-німецькою (подається в додатку під № 9). Хроматизм в українських мелодіях значною мірою є явище акцидентальне, — це видно, між иншим, і з порівняння близьких варіантів розгляданої тут української мелодії: в № 2 маємо d, а в № 3 — dis. У того самого селянина, що співав мелодію № 2, в иншій пісні (Етн. Зб. У. Н. Т. II № 207) я чув і записав (d') c' h a g e, а ще в иншій (ibid. № 209) при подібному мелодичному образуванні, також і інтонацію середню між g і gis.

Та рівняючи мелодію „Ой ішли козаки да з Україноньки“ з „Es ist nit lang dass es geschah“, треба звернути увагу не тільки на однаковість одної музичної фрази, але й на місце, яке ця фраза займає в архітектоніці обох мелодій. Кожна з них членується на три часті, і ідентична музична фраза в обох приходить на початку другої і третьої частини. В німецькому тексті музичний повтір підсилюється повтором (у вертикальній відповідності) мовних звуків у віршах злучених з ідентичними музичними фразами ³⁾:

auf einem hohen Rosse
* * * * *
hat sein gar wohl genossen

В українській пісні музичний повтір просто збігається з словесним, бо кожен другий вірш співається двічі.

Географічно далеко більше поширена на Україні инша пісня про потоплення:

Ой повій, вітроньку, з гори в долиноньку
з того краю, де милую маю.

¹⁾ J. Sahr. Das deutsche Volkslied. I. Leipzig. 1912, S. 37.

²⁾ Fr. M. Böhme. Altdeutsches Liederbuch. 3. Auflage. Lpz. 1925. S. 462—3.

Я подаю мелодію в транскрипції з нотного тексту, надрукованого старинною нотацією в згаданому Altdeutsches Liederbuch, тільки відкидаю зовсім незграбне визначення такту; з ритмічною реконструкцією справа трудна, бо мелодію, видно, силоміць гнули до різних текстів; инше тактування її в транскрипції, поданий в корпусі L. Erk-Fr. M. Böhme. Deutscher Liederhort, II Band, Lpz., 1893, 38, № 247, нічого не помагає висвітленню первісної ритмічної будови; до того-ж, у тій транскрипції є ще й неточність: на початку другої фрази g замість a. — Тому, що текст пісні „Lindenschmied“ має дуже нерівномірні вірші, можливо, що вона взагалі не співалася в строгому такті.

³⁾ Хоч цей мудрий спосіб не вдалося провести в дальших строфах пісні (там у відповідних віршах повтір приходить тільки, як звичайно, в кінці в виді рими або асо-

Иноді вона починається просто з дальших слів:

По садочку ходжу і сам себе раджу
та й не знаю, що мені робити,
чи листи писати, до милої слати,
чи самому сісти поїхати.

В деяких варіантах милий ще радиться коня. Далі

Ой приїхав милий до милої в гості,
а в милої весь двір на помості.

На підзорливий запит,

Для кого ти, мила, сей двір спорядила?

вона відповідає:

Не для тебе, милий, сей двір спорядила,
а для того, що вірне любила.

або:

„сподівалась, милий, тебе молодого,
ще й до тебе коня вороного“,

або двозначно:

„се для того, що вірне любила“.

Давніша, мабуть, та версія, де милий зразу втопив милу в річці — очевидно — недалекий; певно, вже пізніше через контамінацію з попередню розглянутим сюжетом вставлено момент далекої мандрівки; в одному випадкові навіть зазначається напрям:

Узяв милий милу за рученьку білу,
повів милу у Цісарську землю.

Ішли вони поле, ішли і другов (в вар.: мандровали поле, мандровали друге)
на третьому сіли спочивати.

В версії з далекою мандрівкою остаточне з'ясування зміни почуття у милої приходить тільки в цей момент:

На третьому полі стали спочивати,
став-же милий милої питати:
— Чи ти заболіла, чи ти захворіла,
чи ти мене любить не схотіла?
— Я й не заболіла, я й не захворіла,
а я тебе любить не схотіла.

Тоді:

Узяв милий милу під пишні боки
та й укинув у Дунай глибокий.

В одному варіанті, далі,

Мила упорнула, тречі ізорнула,
ізорнувши, три слові сказала:
чи я й не хороша, чи я не вродлива,
чи доленька моя нещаслива?

Цей деталь нагадує три крики в подібних південно-німецьких та західньо-слов'янських піснях (див. Wisła IV, 412); втім, „тричі виринав, три слова сказав“ і козак, що втонув, переймаючи вінка, що пустила в воду дівчина (Гринч., Етн. Мат. III № 538).

нанції), проте, беручи на увагу, що перша строфа взагалі часто буває досконаліше утворена, можна вбачати в зазначеному повторі не випадок, а інтенціональність, підказану музичним повторенням.

Є версії, що мила не втонула:

Ой випливла мила на жовтий пісочок,
промовляла стиха голосочок і т. д.

Такий кінець подекуди погоджено з бажанням милого, що кається й плаче.

Форма цієї пісні оригінальна. Вона зложена парами віршів, що з них кожен перший 12-складовий з цезурою по 6 складів, а кожен другий 10-складовий з цезурою по 4 склади. Такої форми не зареєстровано в розділі „Ритміки“ Ф. Колесси, де переглянуто „двостихи, зложені з неоднакових стихів-періодів“ (ст. 163 і д.). Не знаходиться такого вірця навіть в історичному огляді віршових форм польської штучної поезії, що його зладив з подиву гідною докладністю Ян Лось ¹⁾. Єдиний приклад, що я міг знайти до порівняння, є в „Галицько-руських нар. мелодіях“ Й. Роздольського-Ст. Людкевича (Етн. Зб. Наук. Тов. ім. Ш. у Львові тт. XXI-XXII); це варіант знаомитої пісні „Ой горе тій чайці, горе тій небозі“ не в звичайній для неї формі $(6+6) 2+(4+4)+(6+6)$, а в іншій — $(6+6) 2+(4+6) 2$:

Ой прийшли женчики | стали жито жати,
стали чайчиноньці | діти розганяти.
— Де-ж вас маю, | дітоньки, подіти,
прийде-ж вам ся | в світі розлетіти ²⁾.

Цей витвір подвоює кожен з двох частин схеми $(6+6)+(4+6)$, властивої розгляданій пісні про потоплення.

Жадної мелодії до цієї останньої пісні, скільки я знаю, в музично-фольклористичній літературі нема ³⁾, і той, хто відшукає в натурі хоч один зразок та запише, зробить тим не аби-яку вкладку в студіювання ритміки укр. пісень, бо поповнить одну з прогалин в її системі. Тексти згуртував Б. Грінченко: Етнограф. Матеріали, т. III, Чернівці, 1899 р., під № 525; щоб допомогти тим, хто не може дістати цього видання й інших, де вміщено показані від Грінченка варіанти, я й цитував вище характеристичніші уступи з різних джерел ⁴⁾.

¹⁾ J. Łoś. Wiersze polskie w ich dziejowym rozwoju. 1920.

²⁾ Що в 3 вірші тут цезура — після 4-го складу, потверджується відповідним віршом першої строфи: „ще й до того | при зеленім житі“.

³⁾ В зб. Івана Колесси на ст. 283 і Розд.-Людк. № 417-419 є пісні з подібними початковими словами, та в іншій, звичайнішій віршовій формі $(4+4)+(4+4) 2$.

⁴⁾ Б. Грінченко де-не-де додав у клямрах слова, які, на його здогад, були пропущені (див. його передмову, стор. XVI) і цими додатками доповнив деякі 10-складові вірші до 12-складової міри:

Чи доленька моя | така | нещаслива?
.....
повів | милий | милу у Цісарську землю.
.....
да й укинув | милий | у Дунай глибокий.

Але як узяти під увагу принцип чергування 12-скл. віршів з 10-складовими, що безсумнівно виявляється в цих варіантах (хоч не завсіди стає уміня, щоб його бездо-

II. Зводитель спалив дівчину. Цей мотив чужий для західньо-європейських та польських пісень на тему мандрювання з зводителем; на Україні пісні з цим родом катастрофи становлять тип дуже люблений. Звичайна мелодія до укр. пісень, що мають таке розв'язання, представляється тут у додатку під № 10 варіантом з рукописного архіву Муз. Етн. Кабінету (записав А. Постолювський у с. Чернокозинцях Кам'янецької округи):

1. Ой на горі сосна
на долині коршма,
а в тії коршмонці
п'є три чужоземці.	10. — Ой я не вернуся,
матінки боюся;
кого сподобала,
того тримаюся.
2. Іден чужоземец
ой п'є та гуляє,
другий чужоземец
на скрипочку грає.	11. Ой привезли Гандзю
д зеленого дуба:
— Вернися, Ганнуся,
ти наша нелюба. —
3. Другий чужоземец
на скрипочку грає,
третій чужоземец
Гандзю підмовляє:	12. — Ой я не вернуся
бо роду боюся;
кого сподобала,
того тримаюся.
4. — Ходи, Гандзю, з нами,
з нами чужинцями,
буде тобі лучче,
як у твоїй мамі.	13. Прив'язали Гандзю
до сосни плечима,
до сосни плечима,
в темний ліс очима.
5. Ой ти в мамі ходиш
в чорні сардачині,
в нас будеш ходити
в срібнім кармазині.	14. Викресали вогню
з чорного крем'я,
підпалили сосну
з верха до коріння.
6. Ой ти в мамі ходиш
боса по морозі, —
в нас будеш ходити
вазута по підлозі.	15. Як соснонька тліє,
Ганнусенька мліє,
як сосна палає,
Ганнуся вмирає.
7. Ой привезли Гандзю
до білого жита:
вернися, Ганнуся,
бігме будеш бита.	16. Ой, як сосна горит,
Ганнуся говорить:
— Хто в полі ночує,
най мій голос чує.
8. — Ой я не вернуся,
батецька боюся;
кого вірно люблю,
того тримаюся.	17. Ой, хто діти має,
то най навчає,
най по захід сонця
в коршму не пускає.
9. Ой привезли Гандзю
к Дунаю до кладки:
— Ой вернися, Гандзю,
до рідної матки.	18. Мене мати мала
та в коршму пускала,
тепер через неї
дарма пропадаю.

ганно додержати), то такі реконструктивні додатки в цих місцях непотрібні. Я дозволив собі 1) використати обидві форми того самого віршу, що здибаються в друкованих варіантах: „на третьому сілі спочивати“ і „на третьому полі сілі спочивати“, виходячи з того, що куплетний принцип пісні вимагає, щоб цей вірш не тільки замикав попередній двостих у 10-складовій формі, але й був повторений на початку наступного двостиха в формі 12-складовій, і 2) в одному вірші викинути слово „молодого“ („чи ти мене молодого любить не схотіла?“), бо це слово робить вірш аж 14-складовим; звичний естамп, мабуть, був прикладений ненароком, коли пісню проказувалося, і був-би відкинутий у співанні диктації, де вимагається регулярніша лічба складів.

О. Кольберг (Рокucie, II, № 110), подавши мелодію того самого роду, звязану з цією версією (варіант пісні кінчиться на тому, що дівчину прив'язують косами до дерева), оповістив, що подібну пісню з тою самою мелодією співають також „під Гайсином і Тепликом у губ. Подільській (села Роскошівка, Мочулка)“. Можна констатувати загальніше, що мелодія ця в варіантах не дуже розбіжних належить до найпопулярніших у західніх українських землях. Про це свідчать такі досі опубліковані записи: з Житомира — А. Степовича, Ежегодникъ колегии Павла Галагана, т. IX, К. 1904, № 4 (= L. Kuba, Slovanstvo ve svych zpěvech. Pisně Ruské, I. Maloruské. 2 vyd., Praha 1922, № 73); з Холмщини — К. Квітки (Етнограф. Збірник Укр. Наук. Тов. в Київі II, № 429); з д. Ушицького пов. — В. Лиситчука (ibid. № 719); з д. Летичівського пов. — Л. Плосайкевича, Матеріали до укр. етнол. Наук. Тов. ім. Шевченка т. XVI № 35¹⁾, Як далеко ця мелодія поширилася на схід власне в злучі з цією піснею, треба ще дослідити; та розпитуючи за неї на східній Україні, треба в кожному разі, коли її буде знайдено, допевнитися, чи не пішла вона в даному пункті чи в околиці з „Зб. укр. пісень з нотами“ Хведоровича, де її вміщено під № 62. Цей вдатно зложений співаник, дякуючи добре поставленому кольпортажеві від видавця Фесенка в Одесі, був дуже поширений і за останнього чверть-віку значно вплинув на народній репертуар, перенісши пісні, записані в одній околиці, в інші віддалені місцевості²⁾).

Зовсім иншу мелодію до цієї пісні записав я у І. Франка і подав в Етн. Зб. У. Н. Т. в Київі II під № 524 (текст було давно надруковано в згаданій вище книжці І. Франка „Жѣноча неволя“, ст. 14). В цій одміні кожен вірш повторюється³⁾).

Рідше в українських варіантах замість звичайної для пісень про спалення дівчини віршової схеми 6 + 6 трапляється 5 + 5, напр. у „Трудахъ Етногр.-Статист. Экспед.“ Чубинського, том V, стор. 1082, № 218. У цьому томі мелодій нема, і тому особливу ціну має запис Михайла Гайдая⁴⁾, що дає зразок мелодії до цієї пісні в формі 5₄ + 5. Місце запису — с. Селець Житомирської округи, співала Якилина Гриценюкова. Мелодія подається в додатку під № 11, текст такий:

¹⁾ В д. Ковельському повіті варіант цієї мелодії прив'язується до ліричної пісні (Зб. Квітки з гол. Лесі України, № 131; відгомін її докотивсь аж до Кубани, де злучивсь також з иншим текстом — ліричної пісні „Ой давно, давно в матінки була“ (див. А. Бігдай. Пѣсни кубанскихъ казаковъ. № 209).

²⁾ Пор. з Лис. VI № 36 (два ост. такти); текст там записано так, що пізнати віршову форму й виспівати пісню в цілові на подану там мелодію не можна.

³⁾ І. Франко в „Студіях над укр. нар. піснями“, стор. 154 окремої відбитки, згадав за варіанти, надр. в час. „Кіевская Старина“, не зазначивши місця. Доповнюю цю вказівку: 1883 рік, I, стор. 215, IV, 905, V, 187 (без нот).

⁴⁾ В цій книжці вперше публікуються зразки записів цього найактивнішого в нинішній час на Україні збирача народніх мелодій, давніше співробітника Муз.-Етнограф. Кабінету, а нині співробітника Кабінету Антропології та Етнології ім. проф. Вовка. Оцій праці М. Гайдай допоміг ще тим, що відшукав у „Трудахъ“ Чубинського, окрім зазначеного на цій сторінці, два варіанти, зазначені нижче в розділах V і VI.

1. А в селі коршма да ще й новая,
й а в тій корчомці три козаки п'ють.
3. Іден козак п'є — то золото кладе,
другий козак п'є — то *) срібло кладе.
Вар. „та“.
5. Третій козак п'є — мідяки кладе,
к собі дівчину дай підмовляє.
7. — „Ідьмо, дівчино, в нашії края,
а в наших краях там добре живуть“.
9. Дурна дівчина дай послухала,
з донським козаком в світ поїхала.
11. Вивіз дівчину в чистії поля
— „Ізлазь, дівчино, тепер не моя!“ —
13. Вивіз дівчину в темнії ліса,
— „Дивись, дівчино, де сосна больша“
15. Прив'язав дівчину до сосни косима,
до сосни косима, на беріг очима.
17. Запалив сосну зверху до долу,
— „Вернись, дівчино, тепер додому“. —
19. Сосонка горить, дівчина говорить:
„а хто в бору є, нехай ратує!“
21. Й а хто в бору є, нехай ратує,
хто дітки має, нехай навчає.
23. Хто дітки має, нехай навчає,
з донським козаком в світ не пускає“.

В.-русизм „больша“ в цьому варіанті, мабуть, стоїть у звязку з тим, що виявлена в ньому схема $5 + 5$ властива російським варіантам пісні (д. Великорусскія нар. пѣсни изд. А. Соболевскимъ, т. I, СПб, 1825, № № 216—225; рівноскладовість там, як узагалі в рос. піснях, не ви-держується вповні). У більшості тих варіантів, як і в цьому українському, зводителю — донський козак. Костомаров у розправі, цитований тут вище (стор. 78), висловив здогад, що пісня про спалення дівчини прийшла на Україну з Дону; при тому він не постеріг її двох редакцій: в розмірі $6 + 6$ і в розмірі $5 + 5$. Він нічим не уґрунтував свого здогаду, проте й інтуїції такого великого знавця не можна ігнорувати¹⁾. В поданому тут записі М. Гайдая можна признати довід на руч гадки Костомарова а posteriori, але тільки відносно редакції в розмірі $5 + 5$. З цього припущення повстає така альтернатива: перша можливість, — що на Дону перевірявали українську пісню з західного 12-складового розміру на більш архаїчний і здавна відомий росіянам розмір $5 + 5$; в цій редакції пісня поширювалася регресивно на захід і зіткнулася з українським архетипом, як у згаданому Сельці Житомирської округи, де М. Гайдай, окрім поданої вище пісні, записав у іншої жінки, Варвари Демчук, також і варіант звичайної західно-української форми $6 + 6$, де $6 = \text{---} \text{---} \text{---} \text{---} \text{---}$ — (мелодія у додатку під № 12). Друга можливість, —

¹⁾ Потебня про цю пісню „думав навпаки“ (Объясн. II. 520), але так само не мотивував своєї гадки. Вислов Костомарова можна розуміти так, що він, чувши пісню в натурі, був під вражінням самої маніри її співати.

що навпаки, на Західній Україні перевіряли пісню з первісного східного взірця форми 5 + 5, асимілювавши її до інших нарративних пісень тоді, коли для них форма 6 + 6 стала взагалі звичайніша, ніж 5 + 5. (Тут треба зауважити, що представлена мелодією № 11 форма 5 + 5, це 5 = — — — — в українській піснетворчості незвична власне для пісень на даний словесний сюжет, а взагалі вона вповні властива українському народові; між иншим, вона, як загально відомо, виявляється в колядках)¹⁾. За гіпотезою міграції пісні со сходу промовляло-б те, що її розпросторення не переступає української етнічної границі; та в усякому разі, хоч-би вона повстала й на Дону, то в українському елементі донської людности, або при її участі, або на сюжет, занесений з України або Білоруси, де він давніше мав обіг, може, в формі оповідання чи в пісенній праформі, нині забутий і витиснений пізнішими переробками. Що припускаючи занесення пісні на Україну со сходу ми мали-б приклад зворотної течії, видно з того, що в російських варіантах фігурує „шинкарка“, місце зав'язки—„корчма польская, королевская“, між чужинцями, що п'ють у корчмі, один поляк (або принаймні, як відгомін цього слова — „с поля половец“, як у № 219 у Соболевського, I). На жаль, притягти дані від музичної форми зазначених російських варіантів до дослідів над міграцією пісні неможливо, бо мелодія відома тільки до одного з них: її записав Н. Пальчиков (Крестьянскія пѣсни Мензелинск. у. Уфимской губ., № 49), і я її подаю у додатку під № 13. Вона ближча до типової ритмічної форми українських варіантів, представленої мелодіями №№ 10 і 12 до текстів схеми 6 + 6, як поданий вище на стор. 86, і не має нічого спільного з укр. мелодією № 11 (до слів „А в селі коршма“, стор. 88), дарма що з нею мусіла-б зближати однакова віршова схема 5 + 5. А саме: російська пісня виявляє в співі для 5-складового піввірша форму — — — — —, конгруентну з формою 6-складового піввірша — — — — — в типових українських варіантах пісні (як у мел. № 4), та неконгруентну з формою — — — — — укр. мелодії № 11. Це показує, що західний ритмічний тип, витворений в звязку з віршовою формою 6 + 6, мігував далеко в російську етнічну обладу, не вважаючи на те, що в цьому посуванні на схід йому не товаришувала ця віршова схема.

III. Варіанти, де мандрує жидівка — дочка шинкаря або вдови-шинкарки (а в нечисленних зразках — жінка шинкаря), хоч за розвязкою далися-б розподілити на попередні дві групи: (1), дівчину топлять або вона сама топить і (2) її палять, та, зважаючи на спільні цим варіантам моменти літературного оброблення, краще вирізнити в окрему групу. Досі опубліковано такі мелодії: Kolberg, Rokucie, II, №№ 22 і 23. Галицько-руські нар. мелодії зібрані на фонограф Й. Роздольським, списав і зредагував Ст. Людкевич (Етногр. Збірник Наук. Тов. ім. Шевченка у Львові, т. XXI-XXII) № 476. П. Демуцький, Нар. пісні на

¹⁾ Приклади з побутових пісень указав Ф. Колесса в „Ритміці“ на стор. 133. Дивіше: К. Квітка, Укр. нар. мел. (Етн. Зб. У. Н. Т. II) №№ 237, 299.

Київщині, №№ 113—114, пор. № 112. К. Квітка, Нар. мел. з голосу Лесі Українки, № 114. К. Квітка, Укр. н. мел. (Етн. Зб. У. Наук. Тов. в Києві, т. II) № 434. До варіантів, надрукованих без нот і показаних в інших табелях (стор. 79), тут додаю: М. Врабель. Угро-руски нар. спѣванки, т. I, Будапешт, 1901, № 740 і П. Гнѣдичъ. Матеріали по нар. словесности Полтавской губ. Роменскій уѣздъ (Полтава, 1915) № 892. Ось іще запис давньої діяльної кореспондентки Муз.-Етн. Кабінету Антоніни Кудрицької. Місце запису — с. Овечаче д. Бердичівського повіту, співала Дарка Чекина з Германівки цього повіту (мелодія в додатку під № 14):

Ой у полі, в полі коршомка стояла

Ой, вей жидівочка, сугель, кугель, коханочка,
та дрей сабаш, та дрей ругель,
та дрей Хаїм, ром-бом-бом!

} Рефрен
після кож-
ного віршу

А у тій коршомці два козаки пили.

Пили-ж вони, пили, пили, ще й гуляли,
молодую Хайку собі підмовляли:

— Ой їдь же ти, Хайко, ой їдь же ти з нами,
буде тобі лучче, як у твоєї мами.

А ти в свої мами в подертій капоті,
в нас будеш ходити в самім сріблі-злоті,

— Приїдьте за мною рано у суботу,
жиди будуть в школі, люди будуть в полі.

Приїдьте за мною трьома повозками.

На їдну повозку саме срібло-злото,
на другу повозку — подушки й перини,
на третю повозку сама Хайка сіла.

А повезли Хайку до себе у гості,
та вкинули Хайку під великі мости.

— Нехай твої щипці виїдять плотиці,
нехай твої ноги та виїдять соми.

Слова, подібні до останніх двох віршів цього варіанту, вкладаються в уста самої дівчини в тих варіантах цієї пісні, де дівчина топитьса сама, і взагалі в різних піснях, де приходить мотив самогубства способом утоплення (див. Антонович і Драгоманов, Истор. пѣсни малор. народа I, стор. 313, Етн. Зб. Наук. Т-ва ім. Шевченка т. XI, ст. 213 і и).

В мелодіях варіантів цієї відокремленої на підставі літературного принципу групи не можна знайти якихось рис, щоб їх об'єднували і відрізняли від мелодій попередніх двох груп, за винятком рефрену, що іноді (№ 113 у П. Демуцького) досягає незвичайної довжини. Проте, в двох галицьких варіантах (Рокucie II, №№ 22 і 23) рефрена немає. В третьому (Е. З. Н. Т. ім. Ш. XXI, № 476) рефрен звичайний, словесною стороною не вирахований на характеризування національності дівчини. Можна здогадуватися, що розмаїті характеризуючі рефрени були приточені при міграції пісні з Галичини на схід, і що власне пікантність цих рефренів спричинилася до того, що сама баладна тема стала більш популярна на східній Україні у версіях з жидівкою,

ніж у варіантах попередніх (I і II) типів. Слова („Тателе, мамеле, вус іс дус“ у Дем. № 113, часто „ох вей!“) у рефренах цих пісень можуть, за аналогією з анекдотами й оповіданнями, інспірувати уявлення, що ці рефрени абq й цілі пісні виконуються з наслідуванням акценту і внесенням комічного елементу, проте я цього не постеріг навіть у тому з чутих особисто двох варіантів, що визначавсь швидким темпом (Е. З. У. Н. Т. II, № 434): виконання (міщанина з Анапи на східньому березі Чорного моря) було вповні поважне. Я не роблю узагальнення на підставі таких поодиноких постережень, тільки з цієї нагоди хочу звернути увагу збирачів на те, що бажане окрім нотного зазначування мелодій ще й описування словами характеру виконання.

IV. Одміна, де замість дівчини — жінка, і її втопив, догнавши, чоловік, уже відома з Kolberg'a, Pokucie, II, № 43 (в № 44 *ibid.* чоловік не втопив, а замучив жінку). Крім того, жінка (зокрема жидівка) фігурує в деяких варіантах, що кінчаються потопленням з руки зводителів: Головацькій, Нар. пѣсни Галицкой и Угорской Руси, I, ст. 205, № 31; Kolberg, Pokucie, II, №№ 21 і 22. Ось іще досі невідомий варіант, що записав А. Постолювський у с. Чернокозинцях Кам'янецького пов. (мел. у додатку під № 15):

1. Ой, там коло броду
брало дівча воду,
здибало ї два шевчики
хороші на вроду.	29. Нікто-ж того не чув
тільки майстрів хлопець
кричит, біжит до корчомки —
десь тут мій є отець.
5. „Добрий вечер, дівко,
зимну воду брати,
нарай же нам господаря,
де-б ніч почувати.	33. Добрий вечер, тату,
ти тут п'єш горілку,
моя мама — твоя жінка
пішла на мандрівку.
9. Ой, там кінець села
є добрий господар:
майстер старий, хлопець малий,
майстрова молода.	37. Сідай, хлопче, коня,
кона вороного,
а для мене старенького —
того буланого.
13. „Добрий вечер, майстер,
ой, як ти ся мавш.
Прийми, прийми челядоньку,
як роботу мавш“.	41. Здогонив ї майстер
на кедровім мості:
„Ой, вернися, майстрівонько,
хоць до мене в гості.
17. Заставив їх майстер
підшви краяти,
а сам пішов до корчомки
на всю ніч гуляти.	45. Здогонив ї майстер
на тихім Дунаю,
вона-ж їму відповіла:
„Я тебе не знаю“.
21. Крают шевці, крают,
з краю викравають,
на молоду майстровоньку
зтиха поглядають.	49. Як зібрав ї майстер
по-під білі боки,
взяв та й кинув майстрівоньку
в той Дунай глибокий.
25. „Молода майстрова.
Мавш грошей много —
мандруй з нами молодими,
покидай старого.	52. Ой, плине майстрова
як по воді лудка:
Рятуй мене, мій миленький, —
я твоя голубка.

Те, що зводителі — мандрівні шевці, зближує цю версію з Голов. I, ст. 31 (ремісники), Kolb., Pokucie, II, № 24 і 25 (столярі) і з поль-

ськими: Kolberg, *Pieśni Ludu Polskiego*, № 25c, 25g, 25m (див. стор. 93 у наступному розділі). У зб. „Галицько-руські нар. мелодії“ Роздольського-Людкевича, де подаються тільки перші слова пісень, є такі початки, що без сумніву вказують на близькість цілої пісні до поданої тут: „Ой там коло броду брало дівча воду, питалося два шевчики на добру госпуду“ (№ 908, пор. №№ 909, 910, 912, 905). Мелодії там також однорідні.

Хоч сюжет цієї пісні і пісні № 43 у Кольберга, *Pokucie*, II, однаковий, проте ні в літературнім обробленні, ні в віршовій та музичній формі між ними спільности немає; літературною, але не музичною стороною, в генетичний зв'язок з покутською можна поставити популярну на Наддніпрянській Україні пісню про Семена та Катерину (Лисенко, Зб. укр. п. III, № 11, з Чернігівщини)¹⁾. Ця остання має розвиту та багатшу мелодію, але як поетичний утвір явить не більш, як мізерний незакінчений уривок покутського первовзору.

Порівняння зазначених тут пісень, як і десятки інших порівнянь, показують, що в етнічних групах, де одиниці, здатні не тільки до перетворення, але до поетичної та музичної творчості, не становлять рідкості, часто немає змоги визначити якусь пісню, як окреслену цілість, що, хоч виявляється у незліченних варіантах, проте об'єднується сюжетом та основними відзнаками літературного трактування, віршової та музичної форми. Той самий сюжет може виявлятися в зовсім відмінних літературних обробленнях і формою творів, які не стоять між собою в наочній чи легко приступній до дослідження спорідненості. З другого боку та сама форма об'єднує пісні належні до зовсім відмінних літературних клас та артистичних стилів. Отак форма наведеної тут балади про мандрування жінки (форма властива також західним слов'янам і має паралелі німецькі і т. д.) лучить цю баладу не тільки з одним з мелодичних типів, в яких приходить балада про отруєння козака від одної з його трьох коханих (Розд. Людк. № 904), але і з загальною відомою піснею „Ой за гаєм, гаєм, гаєм зелененьким, там орала дівчинонька воликом сивеньким“ (напр. гал. вар. у Розд. Людк. № 1260)²⁾ і, як постеріг Ф. Колесса (Ритміка укр. нар. пісень, ст. 168—9), звичайна для укр. жартливих і танцівних пісень (та трапляється і в старинній реліг. пісні, див. *ibid.* 217). Ритмічна подібність призвела до того, що постав варіант пісні про шевчиків і мелодично зближений до пісеньки „Ой за гаєм, гаєм“, і тому, мабуть, поставлений у Людкевича в групу „споріднені з танковими (т. зв. маршові, розгульні, шуточно)“— д. № 1263. Поважні пісні різного змісту з цією формою згуртовані у Розд.-Людкевича в іншому місці (№№ 902—921). Пор. історичну „Чайку“.

¹⁾ Варіанти без нот згуртував Довнар-Запольський в прим. до № 536 пісень Пинчуків.

²⁾ Про цей інтернаціональний мелодичний тип див. O. Fleischer. Ein Kapitel vergleichender Musikwissenschaft. Sammelbände der Internationalen Musikgesellschaft 1899, 33 і далі; К. Квітка в передмові до II т. Етногр. Зб. У. Н. Т., в Києві, ст. IX, прим. 10; пор. іще Kolberg, *Krakowskie*, cz. I, ст. 238, *Slov. Spevy* III, № 372.

V. Зводителя вбиває погоня. Польських варіантів багато (Kolberg, *Pieśni Ludu Polskiego*, під № 25). В українському лівобережному варіанті, поданому з мелодією в зб. „Укр. пісні, видані коштом О. С. Балліної“, СПб, 1863 р., під № 18, мати, посилаючи синів у погоню, напавляє:

„Наженете у Прилуці —
по'друбайте руки й ноги суці; (2)
наженете у Полтаві —
наробіте сестрі вашій слави. (2)

Брати наздогнали сестру в Полтаві і, не вважаючи на її благання, зарубали ляха. За потоплення дівчини там нема згадки (як і в лівобер. варіанті Гнідича, № 847); в двох правобережних варіантах, що подаються лишче, приходить компонент самогубства дівчини, а саме утоплення, — може, як відгомін розвязки, яку ми бачили в типі I (ще дальша ремінісценція — „мов із мосту провалилась“ — в вар. Закревського, Старосвітський Бандуриста, М., 1860, ст. 80).

А. Кудрицька в с. Овечачому д. Берд. п. записала у Дарки Чекіни з с. Германівки такий варіант (мелодія в додатку під № 16):

1. У Київ на риночку (2)
там п'ють ляшки горілочку.	21. Третій їде у Варшаву, (2)
догнав Ганю гарно вбрану.
3. Та п'ють вони ще й гуляють, (2)
Ганнусину підмовляють:	23. Сидить Гана на криселку, (2)
выглядається в люстерко.
5. Та їдь-же ти, Ганю, з нами, (2)
буде лучче, як у мами. —	25. ІЩо-ж, Ганю, наробила, (2)
матір свою спечалила!
7. Ганя ляшків послушала, (2)
з ляшеньками поїхала.	27. Ой, їдь-же ти, Ганю, з нами, (2)
та до роду ще й до мами! —
9. Сусідоньки, голубоньки, (2)
не бачили меї доньки? —	29. Тепер мені не до роду (2)
хоч із моста та й у воду! —
11. Ой бачили, ще й видали (2),
як ляшеньки на віз брали! —	31. Впала в воду, як листочок, (2)
тільки чути голосочок:
13. Ой ви, браття молодії, (2)
беріть коні воронії,	33. ІЩо ви хочте, те й робіте, (2)
тільки ляшків не рубіте! —
15. та й біжіте у погоню, (2)
за сестрою молодою. —	35. Брати сестри не слухали, (2)
тільки ляшків порубали,
17. Їден їде битим шляшком, (2)
другий їде на Прилуку,	37. тільки ляшків порубали, (2)
срібло-золото забрали.
19. другий їде на Прилуку (2)
доганяти Ганю-суку.	

Другий запис — М. Гайдая, с. Борушівці д. Звягельського пов. у Марійки Грицанюкової (мел. у додатку під № 17):

1. Ой, й а в селі на риночку (2)
п'ють козаки горілочку.	9. Й а в неділю пораненьку (2)
ходить батько по двороньку.
3. Пиля-ж вони, вишивали, (2)
дівчиноньку підмовляли.	11. Ой, ходить він, похожає, (2)
синів своїх розважає.
5. Ой, їдь, дівко, ой, їдь з нами (2)
буде лучче, як у мами.	13. — Сини-ж мої дорогиї, (2)
сідлайте коні воронії.
7. Дівчинонька послушала (2)
з козаками поїхала.	15. Ой сідлайте ще й сядайте, (2)
сестру свою доганяйте.

<p>17. Гнали, гнали, не догнали, (2)
й у Варшаві — там застали.</p> <p>19. У Варшаві — там застали
в шинкарочки на заставі,
назад рученьки звязани.</p> <p>21. — „Сестро-ж наша, єдиннице, (2)
де поділась краса з лиця?”</p> | <p>23. — „Два козаки ночували, (2)
красу з лиця зцілювали.</p> <p>25. Лучче в морі утоплюся, (2)
а додому не вернуса!”</p> |
|---|--|

Обидва варіанти зложені 8-складовими віршами, що лучаться парами з повторенням першого віршу кожної зворітки. Пісні різного змісту в такій формі згуртував Ф. Колесса в „Ритміці“, стор. 126, в групі 3. а. В зб. Роздольського-Людкевича находимо аналогії під № 381, 382. Коли зробимо детальнішу систематизацію, то сконстатуємо в середині цієї групи окрім найпростішого виду

(1), де ритмічні схеми першого віршу, його повторення і другого віршу однакові ¹⁾ (Лисенко IV №№ 5 β, Kolberg, Pokucie, I, № 143, II, №№ 58 і 419), ще й такий

(2), де перший вірш і його повторення ритмічно паралельні, а ритмічна схема другого віршу відрізняється (Лис. IV № 5α, VI, №№ 5 і 16, Розд.-Людк. № 381)

також хитріші — такі, де принцип ритмічної ітерації протиставиться принципові ітерації словесної:

(3) ритмічно паралельні перший і другий вірш обгортають середній член зворітки — повторення першого віршу, що відбігає від їх схеми (Лис. II, № 8, зб. Івана Колесси: Етн. Зб. Н. Т. ім Ш. XI, ст. 297, № 7 і 272, № 17);

(4) своєрідним застається перший вірш, а його повторення та другий вірш ритмічно одностайні (Лисенко, IV, № 10).

Запис № 382 в зб. Роздольського-Людкевича давав підставу здогадуватися про існування ще мудрішого виду

(5), де всі три складові частини зворітки ритмічно відмінні (пор. ibid. №№ 445 і 446).

Описані види можна представити такими формулами: 1) aaa, 2) aab, 3) aba, 4) abb і 5) abc (при однаковій для всіх видів віршовій формулі зворітки: aab).

З мелодій, що тут подаються вперше, № 16 притикає до другого з зазначених видів, та при дальшій специфікації, коли будемо не тільки вважати на те, як скомбіновано в будуванні зворітки повторення словесні й ритмічні, а ще й рівняти ритмічні схеми відповідних віршів різних пісень того самого способу ітерації, то побачимо, що мелодія № 16 не збігається з жодною з зазначених пісень свого (2) виду і становить відокремлений зразок. Ще мудріша мелодія № 17 виявляє собою досі ще не постережений п'ятий вид: тут перша чотирискладова група пер-

¹⁾ Підкреслюю, що річ іде про схеми, отже ігнорується пунктування, мелізми і, здебільшого, фермати; повна точність у схематизації позбавляє її значіння для систематизації.

шого віршу, його повторення і другого віршу („ой а в селі“ і „п'ють козаки“) приходять у формі (послідовно) 1) діямба, 2) хоріямба і 3) дипіррихія ¹⁾.

1) Ой а в се - лі

2) Ой а в се - лі

3) п'ють ко - за - ки

Отож маємо в цьому зразку різне оригінальний ритмічний витвір. Запис приносить нам далі такі явища. Хоріямб приходять тут тільки один раз — у першій зворітці, а далі в 2, 3 і 6 зворітках на відповідному місці маємо для чотирискладового піввіршу в співі схему або ростучого йоника або диспондея; схема другого віршу в цих зворітках також відмінна від його схеми в інших зворітках. У 5-й зворітці і далі від 7-ї аж до кінця пісні співак зрадив принципів, що дав підставу констатувати існування виду (5), характеризуваного гетероморфією всіх трьох складових частин зворітки, і перевів пісню на четвертий вид.

Родиться питання: чи цей пильний запис свідчить про існування такого ритмічного стилю, в якому, не вважаючи на вироблену і додержану рівноскладову віршову форму, так далеко заходить інтенціональна ритмічна мінливість? Чи, може, тут записом зафіксовано, як співак поступинно втверджувався в пісні, пригадував її істоту, отже зразу просто не натрапив на праведну властиву пісні ритмічну схему, як і в мелосі не натрапив на велику терцію? Це важливе питання треба розв'язати повторним записом у того самого співака і в його односельців. — Взагалі поданий запис дуже навчальний; він ще раз доводить, що не завжди можна обмежуватися зазначуванням тільки тої форми мелодії, в якій її виявляє перша зворітка, і навіть не завжди можна задовольнитися кількома першими варіаціями. Цей висновок, між иншим, захитує тої розпросторений погляд, ніби фонографічні записи одним тим, що вони фонографічні, мають безумовну перевагу над зробленими без апарату. Через неминучу економію в витрачуванні валків сливе завжди схоплюється не ціла пісня до краю; але чи може збирач зразу постерегти, на якому саме місці можна спинити фонографування, не ризикуючи занехати щось важливе, що прийде далі?

VI. Мандрування з Марком; за ним погоня, і його вбито. Не вважаючи на подібність сюжету до попереднього (V) (тільки ініціатива тут походить од дівчини, — так буває винятково і в піснях, належних до I—III груп), це — твір незалежний літературним обробленням і формою. Він дуже мало відомий. Текст без нот: А. Метлинскій. Нар. южнорускія пѣсни. К. 1854, стор. 99 (з Києва); фрагмент у „Трудахъ Этногр.-Стат. Эксп.“. Чубинського т. V, стор. 139, № 296. Ставлячи за одно з завдань вишукати мелодії до таких пісень, що їх музична форма невідома (або відомо надто мало її одмін), Кабінет Муз. Етнографії звертався і ще й

¹⁾ Терміни античної метрики застосовую тут умовно, без ідентифікації.

нині при цій нагоді звертається до збирачів з проханням розпитувати за цю пісню, бо річ не дуже популярну співак звичайно сам не згадує й не пропонує. Одним із цінніших здобутків в порядку зазначеного завдання було те, що М. Гайдаєві пощастило записати два варіанти мелодії до цієї пісні в селі Старосіллі недалеко від Київ (д. Остерського повіту), перший у Гриця Пономаренка, другий у Якова Шевченка (в додатку №№ 18 і 19). Текст першого варіанту такий:

- Ой там біля броду, гей! там брала дівка воду,
та побачила Марка, що хороший на вроду.
— Ой Марку, мій Марку, гей! да щось маю казати:
сватай мене, Марко, чи не дасть мене батько.
Ой не оддасть батько, гей! до й оддасть мене мати,
як не оддасть мене мати, то й оддадуть мене брати.
4. — „Не оддасть мене мати, гей, до й ддадуть мене брати,
як не оддадуть мене брати, то пийдемо мандрувати.
 5. Мандрували поле, гей, да мандрували друге,
а на третьому полі да став кінь спотикається.
 6. На третьому полі, ей, да став кінь спотикається,
да став кінь спотикається, стало Марку дріматься.
 7. — „Ой, Марку, мій Марку, ей, да не дрімай зо мною
до й сам добре знаєш, що погоні за мною“.
 8. Як догнали Марка, ей, на четвертому полі,
да й підняли Марка на три штихі вгору.
 9. Да й поклали Марка, ей, да миж трома дубами.
— „Отут лежи, Марко, с чорними бровами.
 10. Ой Марков же коник, ей, да й не Марко їде.
Маркове сидельце, тай не Марко серце.
 11. Маркова дудочка, ой, да й не Марко грає.
Маркова пісенька — не Марко співає.

Ця пісня визначається нахилом до ампліфікації основного віршу форми 6 + 6 звичайним способом додавати слівця „да“, „то“ (тут діалектично й „до“), „там“. З мелодичної сторони обидва варіанти дають новий довід уміркованості українців у хроматизації: в першій варіанті є збільшений секундовий крок $dis''-c''$, а в другій — $gis'-f'$, але в жаднім немає обох збільшених секундових інтервалів. Отже порівняння цих двох варіантів із того самого села дає новий факт до з'ясування питання про те, чи існує в українській музиці гама, традиційно зваца мадярською і, з більшою рацією, циганською (або орієнтальною). (Про це питання — в моїй розвідці „Лисенко, як збирач нар. пісень“, повідомлення муз. Етнограф. Кабінету № 1 К. 1923 р., стор. 15).

VII. Дівчина сама вбила того, з ким мандрувала. Така власне розвязка панує в відповідних баладах західньо-європейських народів, як дослідив Чайльд (проте у французів іноді приходить кінець, який показано тут у розд. I, а в німців мають обіг три основні версії: 1) дівчина вбила зводителя, 2) її вратував брат; зводитель наложив головою або з руки цього визволителя, або в порядку публічної кари, і 3) зводитель згубив дівчину (тільки не втопленням і не спаленням), та сам заплатив, як у

попередній фабулі¹⁾. У поляків та українців цей (VII) сюжет представлений незначною кількістю варіантів, але тим цінніший кожний новий здобуток. 35 років тому Карлович усильно просив своїх читачів відшукувати й записувати пісень з таким фіналом. і мені доводиться тепер повторити такий заклик. Окрім кількох щиро-польських пісень, що сюди належать (д. Wisła, IV, 406-9, IX, 662-3, 667-9), Карлович указав також на пісню з Холмщини, зложену хоч польською мовою, та з українським вступом і домішками в дальшому тексті (Kolberg, Chełmskie, II, 9-10, № 9, без нот). Чисто український текст — з д. Ушицького повіту Подільської г. — знаходиться в „Тр. Етн.-Стат. Эксп.“ Чубинського, V, ст. 425, № 816. Там, як і в піснях попереднього (VI) розділу, трагічний герой зветься Марко; як і в тих піснях, пара помандрувала з ініціативи дівчини, та далі фабула відбігає і робить оригінальний зворот: дівчина на перепочивку предложила Маркові поєдинок, „звозувала“ його, тоді, взявши коня, приїхала до Маркової матери й оповістила про загин сина (подібний епілог додається також у деяких західньо-європейських та польських версіях).

М. Гайдаєві вдалося записати оцеї уривок з Волини, с. Куснищі Володимирського повіту, у Олександрі Абрамович (мелодія в додатку під № 20):

...Стали ночувати, став Марко дрімати,
стала Гандзя в Марка в голові шукати.
Як виняла Гандзя із кишені міча
та й зняла Маркові головоньку с пліча.
Ой Марковий коник, Маркове сидельце,
ой а то не Марко, то не Марко серце.
Ой Маркова дудка, а не Марко грає,
ой Маркова пісня, — не Марко співає.

Спільности між мелодією до цього тексту і вищезазначеною, що з Холмщини, немає. Для порівняльних студій цей уривок важливий власне літературною стороною. Чайльд уважав, що той вид балади, в якому дівчина вбиває зводителя, є давніший, і з різних способів підступу дівчини, що описуються в різних версіях, первісний є — ськання; він присутній у версіях скандинавських, в угорській та в деяких німецьких.

Отже констатуємо, що при такій гострій різності сюжетових схем, як між цією піснею й попередньою (VI), обидві пісні спадаються в кінцевих віршах. Що-ж до їх мелодій, то вони належать до зовсім відмінних стилів. Остання мелодія скромніша, ритмічно простіша, строго діято-нічна і імовірно разом з мелодією, поданою в додатку під № 10 належить до старішої епохи, рівняючи до інших мелодій, тут наведених.

Результат авантури, натурально, в усіх піснях на зазначену тут тему сумний для дівчини (а іноді й для товариша її мандрівки); та не завжди він катастрофічний. Досі я вичерпав по змозі епічні пісні, що

¹⁾ Child l. c., 37 і 48.

характеризуються катастрофою і належать до балад у тому новітньому розумінні, яке надають цьому термінові фольклористи (не всі, зокрема в російській фольклор. літературі цей термін не прищепивсь, і, треба заважити, брак точного окреслення та загального признання ставить під запит вигідність його вживання). Що-до інших пісень про подібну мандрівку, вони такі розмаїті, що я й не ставлю собі завдання їх вичерпати і зазначу тільки типи, що здаються мені цікавіші.

VIII. Козак і Кулина (див. І. Франко. Козак Плахта. Записки Наук. Товариства ім. Шевченка у Львові, т. XLVII; його-ж Студії над укр. нар. піснями, XVI). М. Возняк в Іст. укр. літ. т. III 1924 р., стор. 66-67, знайомить нас з думкою проф. Брікнера, що цю пісню зложив поляк; проти того доводу названого вченого, що її не знають цілком на Україні по-за Галичиною, М. В. покликається на варіант з Одеського повіту, маючи на увазі, очевидно, текст, надрукований у Франкових студіях. Той текст, близький до поданого тут нижче, при спільній темі і діалогічній формі, надто відрізняється від „К. : К.“ строфовою будовою та більш народнім і рівночасно більш благородним стилем; ім'я Кулини в обох цих близьких до себе текстах зовсім не згадується. Але про те, що на східній Україні були розпросторені й такі пісні, що повинні бути признані за варіанти пісні про Козака й Кулину хоч і при обмеженому розумінні терміну „варіант“, свідчать не тільки згадані у Франка тексти з III т. Етногр. Матеріалів Б. Грінченка, № 400 А і Б, але ще й пісня з-під Полтави „Виїхав пан улан з України“ (надрукована з мелодією в Лисенка в Збірці нар. піс. для учнів, К. 1908, стор. 72); там збереглося й ім'я „Кулина“. Перед жовтневою революцією я бачив в архіві Укр. Наук. Т-ва в Києві ще подібний варіант з української частини Курської губ., що записав Слюнін. До пісні, представленій згаданим варіантом з Одеського повіту, єдина відома в літературі мелодія — та, що я записав при кінці XIX віку в м. Мені Черніг. губ. у Софії Москальської і надрукував у моїх зб.: 1902 року під № 4 і 1922 р. під № 449. Початкові строфи, що наближають текст з Мени до того, що у Pauli. *Pieśni ludu ruskiego w Galicyi* II. 26-28, і Закревського, Стар. Бандуриста, 98, прислав мені вже по першій опублікуванні мого запису Іван Мірний, — він зріс під Меною, і записав слова пісні від тамошніх селян. Отже подаю цей текст уперше вповні (мелодія в додатку під № 21):

Не проти дня, проти нічки
підмовляє козак прічки
 дівчиноньку молоденьку.
— Чи ти-ж тиї шляхи знаєш,
ой що мене підмовляєш,
 молоденький козаченьку?
— Ой як би-ж я шляхів не знав,
то-б я тебе й не підмовляв,
 дівчиноньку молоденька!
Не проти дня, проти нічки
помандрував козак прічки
 з молодю дівчиною.

Молодая дівчинонька
питалася в козаченька:
 Ой де будем ночувати?
Що у лузі скирда сіна —
отож наша постіль біла,
 молодая дівчинонько!
Молодая дівчинонька
питалася в козаченька:
 Ой чим будем укриваться?
— Я вкриюся хвартушиной,
ти вкриєшся лопушиной,
 молодая дівчинонько!

Молодая дівчинонька
питалася в козаченька:
Ой чим будем умиваться?
— Я вмиюся росонькою,
ти вмиєшся слезонькою,
молодая дівчинонько!

Молодая дівчинонька
питалася в козаченька:
Ой що будем обідати?
Ой я буду їсти булки,
а ти будеш думать думки,
молодая дівчинонько!

(У Чуб. V, окрім вар., згаданого у Франка, ще на ст. 94 № 197).

Мелодія зложена явно під впливом італійської музики, як і однакового стилю мелодія до пісні „Видно шляхи полтавській“ в опереті Котляревського „Наталка Полтавка“ (початок її подається в додатку, № 22, пор. Етн. Зб. Наук. Т-ва ім. Шевченка XXII, №№ 756-758 і 760, також „Ой місяцю-місяченьку“ у Квітки, Н. м. з гол. Лесі Українки, № 123); для порівняння в додатку під № 23 подається початок італійської мелодії G. B. Pergolesi († 1736), що, можливо, співалася по дворах польських і українських панів у XVIII віці (я її взяв з відомого збірника: J. B. Weckerlin. Bergerettes. Romances et Chansons du XVIII siècle, де вона вміщена з французькими словами), а під № 24а і б початок польської пісні з Кольберга, *Poznańskie*, cz. 5, № 9, в двох тактуваннях: такому, в якому записувач прислав мелодію Кольбергові (а) і в редакції, яку запропонував сам Кольберг, вбачаючи тут мазурковий ритм (б). В Галичині мелодія, подібна до № 21, пристосовується до пісні про смерть королевича Владислава в битві коло Варни 1444 року (про цю пісню — у Франкових Студіях, X): зб. Й. Роздольського-С. Людкевича №№ 417-421, зб. Квітки II, № 535, та, мабуть, витісняє давніші мелодії цієї історичної пісні (як подана в Франкових Студіях на ст. 530, X, і у Розд.-Людк. під №№ 423-4).

В студії про пісню „Козак і Кулина“ Франко писав: „Що до розширення нашої пісні, то варто зазначити її розпросторенє в Польщі“ і на доказ указав на оце:

Gdzież ty jedziesz, Jasiu?
Na wojenkę, Kasiu,
Na wojenkę daleczką.
Weźże i mnie z sobą,
Radam jechać z tobą
Na wojenkę daleczką i т. д.

Мені здається, що для наукового дослідження невідгідно трактувати за одно пісні, що так різняться від себе, як оця польська і „Козак і Кулина“. В усіх польських варіантах, що згуртував Кольберг у зб. *Pieśni ludu polskiego* під № 36, не козак підмовляє дівчину, а вона його просить взяти її з собою; невинності вона сама передбачає. Франко, очевидно, не знав тої української пісні, яку справді можна літературною стороною об'єднати з цією польською:

Козак од'їжджає,
дівчинонька плаче:
— „Куди їдеш, козаче?

Козаче-соболу,
візьми мене з собою
на Вкраїну далеку!“

— „Дівчинонько мила,
що будеш робила
на Вкраїні далекій?“

— „Буду хусти прала,
зеленого жита жала
на Вкраїні далекій“, і т. д.

Це могло статися тим, що ця пісня надрукована в Лисенковому виданні пісень для хору (VII десятку, № 3), а те видання науковому дослідникові легко випустити з уваги, бо на перший погляд здається, що там тільки оброблено матеріал, вже опублікований в придатніший для наукового вжитку формі в іншому відомішому Лисенковому (сольовому) збірнику. Та в усякому разі ясно, що в Галичині ця пісня не була в часі написання „Студій“ так популярна, як на Великій Україні, коли Франко, чоловік не тільки книжний, але й в високій мірі громадський, до того-ж великий знавець практики народнього співу, її не пригадав (до речі, він свідчив, що не чув сам і пісні на ту тему, що „Козак і Кулина“). По цей бік кордону пісня „Козак од'їжджає“ з Поділля розпросторилася через інтелігенцію і концерти вчених хорів, за поміччю Лисенкового видання. Здавалося-б, що в Галичині вона повинна бути добре відома і з давньої усної традиції, бо вона таки добре зближена з польською, де бачимо й характеристичне „*będe chusty prała*“, і в одному варіанті (P. L. P. № 36-l) замість „*na wojenkę daleczką*“ — „*w tak daleką krajinę*“. В вар. 36-d видно, що вибираються на Ruś:

„Kto nas będzie budzić,
Kasiu Kasineczku
na wojence daleczkiej?“
— Jest ptaszek na Rusi,
ten nas budzić musi
na wojence daleczkiej“.

Ця строфа має українську паралелю у (незгаданому в Франкових Студіях) варіанті з зб. Wacław'a z Oleska, ст. 276, № 93, (передрукованому у Лукашевича і в „Сказаннях“ Сахарова):

„Що нас пробудит, дівчино моя?
— Ой пробудит нас пташка дрібненька,
мій нелюбє, з тобою“.

Я не маю даних, щоб судити, чи поляки перейняли пісню від українців, чи навпаки. Про поширення української пісні на захід свідчить оця словацька одміна:

„Dze ty idžeš, kozače, dze ty idžeš, kozače?“	— „A co byš tam robila, ty dzivčina kochana, na krajine daleko?“
— „Na krajinu daleko“.	
Dzivče za nim plače:	— „Ja bym šaty prala, tak bym zarabiała na krajine daleko“, і т. д.
„Vež i mne, kozače, na krajinu daleko“.	

(Slovenské Spevy I № 517).

У мораван є пісня (Sušil, № 91), де подібний діалог

„Co bys tam, má milá,
co bys tam dělala?“
— „U Dunaje stála,
košulanky prala,
to bych tam dělala“ і т. д.

входить як компонент в епічну пісню: милий не взяв дівчини на війну й пообіцявсь взяти заміж за сім літ, та в цей термін не вернувся, і дівчина з горя втопилася. Отже польсько-українська пісня, обмежена самим діалогом, є неначе добре розроблений фрагмент моравської, та могло бути й так, що моравани встромили діалог, занесений із сходу, в свою пісню; її первовзір легко уявити й без цієї вставки. Це — питання філологічного досліду, якому тимчасом музична сторона не може нічого допомогти. Єдина дотепер відома українська мелодія не має нічого спільного ні з згаданими тут польськими, ні з словацькою, ні з моравською і належить до новішого, рівняючи з ними, стилю; та певно вона витиснула якусь давнішу, і тую ще, може, вдалося-б десь відшукати.

Тож із двох діалогованих пісень міжнародне поширення має ця друга (згадана тут тільки для розграничення), де дівчина сама проситься в мандрівку чи похід і дає козакові відповіді на його заперечення, висловлені в формі запитань; українська приналежність першої пісні, де козак підмовляє дівчину і відповідає на її запитання, тимчасом незахитана незалежно від того, якого походження був автор пісні про козака й Кулину в тій формі, що задокументована в XVII віці. Далі, пісня „Не проти дня, проти нічки“ не могла витворитися з пісні „Козак і Кулина“ поступінним трансформуванням: це зовсім окремі твір на ту саму тему, що міг постати пізніше або мати свій давній архетип, на ґрунті якого появилася також і пісня „Козак і Кулина“, як літературна перерібка.

Досі відомо в літературі тільки по одній мелодії до пісень „Козак і Кулина“, „Не проти дня, проти нічки“ і „Козак од'їжджає“, і вони не мають між собою нічого спільного.

IX. Дівчину завезли матроси на кораблі. Тексти без нот: М. Довнар-Запольскій. П'єсни пинчуковъ. № 559. В. Даниловъ. П'єсни с. Андреевки Нѣжинскаго у. Сборникъ Истор.-Филол. Института кн. Безбородко въ Нѣжинѣ, т. V, ст. 29; Б. Гринченко. Етнограф. матеріали, собр. въ Черниг. и сосѣднихъ губ., т. III, № 524. П. Гнѣдичъ № 736. Мелодія досі опублікована тільки одна (Етн. Зб. У. Н. Т. в Києві, II, № 272), — її я записав у с. Пенязевичах коло Малина, д. Радомиського пов. у згаданого М. Микитенка. Повний текст, не вміщений у тому виданні, подаю тут (мелодія в додатку під № 25):

Ой зацвіло море, гей! ¹⁾

Ой зацвіло синєє море
розними цвітами.

Розними цвітами, гей!

Ой цвітами, — не цвітами,
А всьо караблями.

А всьо караблями, гей!

Ох у етих же караблях
матроси гуляли.

Матроси гуляли, гей!

Вони тую красную девку
ромом напували.

Ромом напували, гей!

Вони-ж тую красную девку
да спати ложили.

Да спати ложили, гей!

— Ой спи, ой спи, красная девко,
доспися й до гора.

¹⁾ Вар. „да гей!“

Доспийся й до гора, гей!—
Прокинулась дівушка
аж насеред мора.

Аж насеред мора гей!
— Ой верніця ви, матроси,
верніця додому.

Верніця додому, гей!
Хоч додому — не додому,
аж до мого роду. —

— А вже тобі, девко, гей!
Уже тобі, красная девко,
назад не вертаця.

Назад не вертаця, гей!
Уже тобі, красна девко,
з родом не видаця.

З родом не видаця, гей!
Треба тобі, красна девко,
з матросом венчаця.

Не вважаючи на деякі в.-русизми, нема підстав уважати цю пісню за російський витвір. На Україні вона трапилася різним збирачам у різних місцях, але в російському корпусі Соболевського не знаходиться пісні, яку можна було-б визначити як первовзір чи хоч-би як ближчу паралелю. В №№ 244-246, т. I, подібний тільки сюжет, але не оброблення і не форма; №№ 235-238 матросам не вдається підмовити дівку. Пор. з темою вхоплення й завезення на кораблі чужої жони: Ждановъ. Русскій былевой епосъ, Спб. 1895, ст. 491.

Пісні, зложені на Україні останніми часами, взагалі часто визначаються мішаною мовою, та це не свідчить за те, що її зложили неукраїнці. Відворотність жаргону часто знеохочує тих записувачів, що в них естетичний стимул до роботи дужчий від наукового — а таких записувачів ще й тепер більшість, — і через відразу до словесної форми утворів пізнішої формації їх обминають навіть ті збирачі, що цікавляться музичною формою. Проте в своїй фактурі такі пісні часто виявляють ознаки еволюції зовсім не негативної.

Над поданою тут піснею варто спинитися, бо вона явить добрий конкретний приклад, на якому можна уґрунтувати позитивну відповідь на часті запитання збирачів: 1) чи варто записувати пісні новітнього „попсованого“ жанру, 2) чи варто записувати пісні, що вже були друковані в близьких варіантах.

Аналізуючи будову цього утвору, помічаємо, що він розвивсь із давньої типової української форми з сполучених парами і римованих 14-складових віршів з членуванням 4 + 4 + 6. Реконструкція цієї форми в даному разі така:

Ой зацвіло | синє море | розними цвітами,
Ой цвітами | не цвітами | а всьо караблями.
Ох у етих | же караблях | матроси гуляли,
вони тую | красну девку | ромом напували.

Що ця реконструкція не проблематична — показує варіант Довнар-Запольського, № 559.

Найменш цікаве в тім, що зроблене для ампліфікації цієї схеми — то вжиття паралельних форм „синєє“, „красную“, що інтенціонально збільшує і тим урозмаїтнює вірш але не музично-ритмічну схему. Далі, тут застосовується спосіб, властивий багатьом російським, східньо-укра-

їнським і східньо-білоруським пісням — починати наступний вірш з повторення кінцевої частини попереднього віршу ¹⁾. Це повторення (тут воно ще оздоблюється приспівкою „гей“!) має вид заспіву; воно — чисто словесне і не злучене з повторенням відповідної музичної фрази. Цей рід конкатенації представлений поміж варіантами даної пісні записом Гнідича, № 736 ²⁾. Мій варіант виявляє ще дальшу цікаву інновацію. В попередньому типі всі строфи, починаючи від другої, більші за першу; коли неповторювану (в даному розмірі — 8-складову) частину вірша визначати літерою без значка, а повторювану (в даному разі — 6-складову) — тою самою літерою з значком, схема того типу представиться так:

aa'
a'bb'
b'cc' і т. д.

Але в даному утворі вже й перша строфа вирівнюється з дальшими; тим, що цього не можна зробити звичайним способом повторення частини попереднього віршу, жаданий 6-складовий заспів викрадено з самого-ж-таки першого віршу дорогою редукції його 8-складової частини (а): замість „Ой зацвіло синє море“ — просто „Ой зацвіло море“. Визначаючи цей редукований витвір через а', матимемо таку досконалішу порівнюючи з попереднім звичайним типом періодичність:

a'aa'
a'bb'
b'cc' і т. д.

Згідно з цим зміцненням конструктивної ваги заспіву, приходить його стабілізація і піднесення на ступінь мелодично неминучого, інтегрального члена музичного утвору. Пісні попереднього типу не тільки даються уявити, але й справді іноді співаються також і без заспіву: його мелодичний зміст можна відділити, та й завжди мелодична форма першого віршу без нього обходиться. В даному витворі це не так: заспів можна виключити без шкоди для логіки пісні як утвору поетичного, але мелодія без відповідної фрази (1-4 тактів) втратила-б музичну логіку. Продовжуючи аналіз, зауважимо, що коли в звичайній старій формі пісень, зложених 14-складовим віршом, мелодії, як періодично повторюваній цілості (висловімося так, бо сказавши просто „періодові“, ризикуємо впасти в вадку різнозначности), відповідає римована пара таких віршів, тут для цієї цілості вистачає одного віршу, — бо він розширений заспівом, а що паристе злучення зостається, то маємо тут у зародку вже сполучення вищого порядку. Та новий принцип строфування ще не видержується вповні регулярно: паристе римовання не проведене через цілу пісню. Нарешті що-до самої ритмічної форми 14-склад. віршу констатуємо, що на ґрунті первісної і звичайної схеми

— — — — — | — — — — — || — — — — — — — — —

¹⁾ Див. К. Квітка, зб. 1922 року, стор. VII передмови, прим. 6.

²⁾ Що цифрою 2 там визначено саме такого типу повторення, видно з того, що знака повторення нема в останньому вірші.

тут дорогою збільшення удвоє другої половини першого півстиха і відповідної половини другого півстиха витворюється схема

— — — — — | — — — — — || — — — — — — — — — —
 ой цві-та-ми не цві-та-ми а всьо ка-ра- бля-ми

в ампліфікації:

Ой за-цві-ло си-не-є мо-ре роз-ни-ми цві -та-ми

Я не можу пригадати інших зразків такої форми; вповні звичайне збільшення вдвоє ритмічної вартості другої чотирискладової групи самостійного 8-складового вірша (зб. Роздольського-Людкевича № 380 і далі), але такого подвоєння я не постеріг у шостискладових групах; тут з цієї оригінальної форми 6 = — — — — — — — — — — навіть і починається збудування.

Отже на прикладі цієї такої непринадної з поетичної сторони пісні можна перекоонатися, що уважне трактування і студіювання цього жанру добре винагороджується, і щоб закінчити реабілітацію пісенних новотворів на матеріалі, що дає цей приклад, зверну увагу на віршовий розмір варіанту з зб. Грінченка, III № 524, що парадоксально додержує одного з дуже старинних розмірів, для укр. нар. пісень задокументованого в XVII віці: 5 + 5 + 7 (про нього д. Ф. Колесса, Ритміка, 209; Н. Windakiewiczowa, Studya nad wierszem i zwrotką poezji polskiej ludowej. Os. odb. z T. II Rozpr. wydz. fil. Ak. Um. w Krak. 41).

Х. Дівчина в таборі у Стефана воєводи. Пісня записана коло 1570 року (без нот) чеською транскрипцією і досліджена від О. Потебні, І. Франка і Ст. Томашівського. Висновки останнього вченого щодо походження тексту такі: „Що ця пісня в основі своїй руська — нема ніякого сумніву; що вона зложена на Угорській Русі — дуже імовірно; що її записано на словацько-руській території, або принаймні диктант її походив звідси — на се дає ясний доказ мішаний характер язика“¹⁾. Наведу тут її текст у транскрипції, поданий в Історії укр. літератури М. Возняка, т. III, Львів, 1924, стор. 363-365.

Дунаю, Дунаю, чему смутен течеш.

На версі Дунаю три роти ту стою(т)

Первша рота турецька,

друга рота татарська,

трета рота волоска.

В турецькі(й)-м(и) роті шаблями шермую(т),
 в татарські(й)-м(и) роті стрілками стріляю(т),

(в) волоскі(й)-м(и) роті Стефан вийвода.

В Стефанові(й) роті дівониця плачет.

І плачучи повідала:

„Стефано, Стефано, Стефан вийвода.

Альбо ме пуйми, альбо ме лиши“.

Ач што ми речет Стефан вийвода.

„Красна дівонице.

¹⁾ Записки Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1907 р., кн. VI, стор. 133.

Пуймил-бих те, дівонько, неровна-й ми єсь;
 лишил бих те, миленька ми єсь“.
 Што ми рекла дівонька: „Пусти мене, Стефано.
 Скочу я в Дунай, в Дунай глибоки(й).
 А хто ме доплинет, его я буду“.
 Не хто ме доплинул, красну дівоньку,
 доплинул дівоньку Стефан вийвода,
 і взяв дівоньку за білу ручку:
 „Дівонько, душенько, миленька ми будеш“.

Той російський варіант, що наводили для порівняння О. Потебня та І. Франко, кінчиться трагічно: донський козак

срубил красной девице буйну голову
 и бросил он ее в Дон, во быстрюю реку.

Та є й другий російський варіант — з с. Проточного Ново-Оскольського пов. Курської губ., — без цієї катастрофи, що наближала-б пісню до типу, зазначеного в розділі І:

Ох Дон, ты, мой Донушка, тихинький Данок!
 Ох што же ты, Донушка, ня всял стаиш?
 — Ох как жа мне, Донушки, да вяселым быть?
 Как па мне, па Донушки, да три партии шло:
 Как первая партия — данский казаки,
 А другая партия — завдалим малатцы,
 А третья-та партия — вязуть девушку,
 вязуть, вязуть девушку, вязуть, вязуть красною.
 Плача, плача девушка, што ряка лиетца;
 увыймая девушку большо́й-набольшай:
 „Ня плачь, ня плачь, девушка! ня плачь, ня плачь, красная!
 Адам тебе, девушка, замуш за слугу.
 Слуги будеш ладушка, а мне милай друх,
 па слугу пастелю слать, са мной будиш спать“.
 — „Ня речь, ня речь, моладиц, да ня речь гавариш:
 Каму буду ладушка, таму милай друх,
 па каго пастелю слать, я с тем буду спать“.

(Русский Филологический Вѣстникъ 1884, № 2 с. 253; в літературній транскрипції передрукував А. Соболевскій, Великоорусскія нар. пѣсни, I № 215).

Можна здогадуватися про довгий ланцюг українських версій, що повинен був звязувати „Стефана воеводу“ закарпатської пісні з „большим-набольшим“ пісні російської, і коли ця остання ще звучала менш як півсотню літ тому, то цим оправдується прохання до читачів — розпитувати за неї; може ще десь доживає віку людина, що знає й українську версію.

В зб. А. Метлинського на стор. 13-14 зберігсь такий самітний харківський текст:

1. Купалося та два голубоньки
 та на дубовій кладці;
 підмовляли два козаченьки дівчиноньку
 та не ввечері, — вранці
5. Ой підмовляли, медом частували
 з золотого кубка.

- Вона проходила промез козаками
 а як сива голубка.
9. — Ой куди ти їдеш, куди й од'їжаєш;
 ти козаченьку Марку?
- А на що-ж ти мене покидаєш
 у мурованім замку?

13. — Не саму-ж я тебе, молода дівчина,
тепер покидаю,
15. Покидаю тобі, молода дівчино,
козаченьків двісті:
вибірай, визирай, молода дівчино,
которий під мислі.
19. Вибірала-ж я визирала-ж я,
та немає такого,
- нема до любови, нема й до розмови,
й до серденька мого.
23. На паличку зіп'янулася,
на злуктечко впала;
Я полюбила пройдисвіта,
та й навіки пропала.

Ближчих паралелей до нього я не знаю. Закмітимо, що зводитель, як і в піснях, поданих у розд. VI і VII, зветься Марком. Коли з віршів 15-16 зробити висновок, що він — старшина, а покидає дівчину простим козакам, то тут можна вбачати відгомін теми попередньої пісні. Мелодія невідома.

XI. Мандрування з запорозцем (чорноморцем). Тексти без нот — Чуб. V ст. 339, 609; див. Костомаров в час. Бесѣда 1872 IV, ст. 63; Дві різні мелодії в моїх зб. 1) з гол. Лесі Українки № 149 і 2) Етн. Зб. У. Н. Т. II № 715; при першій мелодії і реєстр паралелей.

В матеріалах Кабінету Муз. Етн. є ще кілька варіантів — і між ними такі, що виявляють оригінальну, досі в літературі не зазначену форму вірша 4 + 3 + 4, — та через брак місця опублікування їх з дотичною студією відкладається. Тимчасом Кабінет просить прислати як-найбільше варіантів цієї пісні (її характеристичне речення: „чорноморець вивів мене на морозець), хоч-би воии різнилися, на перший погляд, незначно. Таке саме прохання відноситься до пісні на тему:

XII. Мандрування з мазурами („Ой із-за гори їдуть мазури“). Поруч з коротшими варіантами, що кінчаються невдачею мазурів (Укр. пісні вид. Баліної № 24, з мелодією однаковою як у Рубця. 216 н. у. н., № 117, Kolberg, Sandomierskie, № 145), є й такі, що дівчина поїхала з ними „у той край, де хороший обичай“: Метлинський, стор. 30, Гнідич. № 662, а в одному польському варіанті (Kolb. Krakowskie, cz. 2 № 208) мандрівка кінчиться катастрофою, як у піснях, згаданих у розділі I цієї праці. Д. Чуб. V с. 48, 207, Neuman № 148.

Автор не ставив собі за мету вичерпати всі друковані джерела, дотичні літературної сторони зазначених тут пісень¹⁾ і утримується від вхідливих літературних зближень, розшукувань та здогадів. Такий напрям у досліді пісень відбирав-би надто багато часу на шкоду безпосереднім музикознавчим завданням Кабінету. Хоч як було-б бажане заглиблення і в літературну сторону пісень разом з музичною, це—ідеал нездійснений для Кабінету за такого стану речей, коли помічних сил у ньому зовсім нема, і персональний склад його обмежується одним автором цього писання.

Климент Квітка.

¹⁾ Між иншим, автор не мав змоги розшукувати дотичну монографію В. Мошкова; можливо, що між дефектами нинішньої праці є такі, що походять від незнайомости з новими працями Bystroń'a над польськими піснями, — ці праці в Києві не всі є. — Не взято на розгляд варіантів білоруських.

П р и н и с к и: до стор. 80—81: через брак потрібних друк. значків не позначено дифтонгів у словах „дробенькя“ і роскошув“. До стор. 80. Додаю варіант, що записала Олена Пчілка у лірника в Звяглі на Волині 1883 року і нині передала до Кабінету:

Була у вдовиці дитина єдина,
Дитина єдина, дочка Катерина.
Мати свою дочку вельми пильнувала,
Гуляти між челядь її не пускала.
„Слухай, дочко, матір, в гульки не вдавай.
На лиху відмову хлопцям не здавайся!“
Коли на музики дочку одпускала,
До заходу сонця вертати казала.
Не слухала мами дочка Катерина,
Побила-ж дівчину лихая година.
Що приїхав козак із чужого краю,
З хлопцями у кормі він п'є та гуляє.
Стоїть на припоні коник вороненький,
Гуля на музиках гайдай молоденький.
— „Ой чия то дівка, личко як калина?“ —
— То вдовина дочка, дівка Катерина. —
Та ще-ж Катерина танця не доходить,
Прийшла її мати, до двору одводить.
„Іди, моя дочко, час тобі додому,
Бо впала ти в око гайдаю лихому.
Хоч дивиться любо, в очі заглядає,
Хоч гарний на вроду, — вовчу думку має“.

Привела додому і двері примкнула,
Тепер спокійно удова заснула. —
Та коли за хмару зайшов місяченько,
До двору під'їхав гайдай молоденький.
— „Уставай, дівчино!“ — кличе Катерину, —
Поїдем до мене, візьму за дружину“.
Дівчина вставала, на коня сідала,
На свою недолю з двору вирушала.
Гайдай з дівчиною в діброву в'їздає,
Коня вороного під дубом спинає...
Скидай тепер, дівко, вінка з головочки,
Скидай, Катерино, шовкові биндочки!“
Плаче Катерина, плаче, умліває,
З головки віночка й биндочки здимає.
Втерля віночка дівка чорнобривка,
Тепер Катерина ні жінка ні дівка.
Годі, Катерино, дармо сльози лити,
Коли не навчилась, як у світі жити!
Взяв Гайдай дівчину по-під білі боки,
Вкинув Катерину у Дунай глибокий.
Отож вам наука, молоді дівчата,
Як рідної мами дочкам не слухати!

Олена Пчілка свідчить, що лірник співав цю пісню на таку мелодію, на яку співали тоді в тій околиці й нефахові співці зближену пісню, подану на стор. 80 під літерою А (мелодія в додатку під № 1). Проте фахове походження цього лірницького варіанту позначається, на мій погляд, в його літературній стороні. Запис захопив цей твір, мені здається, тоді, коли він ще недалеко одбіг від свого автора; печать індивідуального складання на цьому варіанті ще свіжа. Він має дві риси, спільні з польськими 1) називається ім'я дівчини, і то саме те ім'я, що в більшості польських варіантів (Kasia = Катерина), і 2) додається „мораль“, як у багатьох польських вар. (напр. A widzicie, panny, i wy też, mężatki, jakie wędrowanie od ojca, od matki).

В іншому, навпаки, лірницький варіант різниться від польських більше, ніж тексти А і В, що мають більш народній характер.

До стор. 85. В виданні: Żegota Pauli. Pieśni ludu ruskiego w Galicyi, Lwów, 1840 на стор. 21 під № 17 є подібний текст (проф. Є. Тимченкові дякую за вказання на нього), що складається з 1) 14 рядків у розмірі 4 + 4, 2) продовження рядками 6 + 6 та 4 + 6, що виглядає, як передрук тексту Максимовича (1827 р., 72) з поправками пристосованими до галицьких діалектичних особливостей і 3) двох замичних двостихів в одностайному розмірі 6 + 6. Текст після 14-го рядка робить враження, що його приточив сам збирач до записаного в Галичині фрагменту.

П о п р а в к и: На ст. 82 між „Бартоша“ і „Яначка“ пропущено „—“ (це не ім'я та прізвище того самого автора, а прізвища двох укладачів збірника). На ст. 89, 5 рядок згорі, замість „це“ треба „де“, і після знаку довгости „—“ повинна бути кома (,). На стор. 91 в пісні „Ой там коло броду“, рядок 25, після „Що-ж“ треба вставити пропущене „ти“. На ст. 92 замість „шуточно“—„шуточні“. На ст. 95 між „У“ і „5 зворітді“ вставити „4“.

„ОСАПАТОВА ДОЛИНА“ ¹⁾.

Чутки про кінець світу, про страшний суд не раз протягом людської історії хвилювали темні неосвічені народні маси. На Україні подібні пророкування особливо поширилися року 1923-го. Коли інтерес до „чуда“ з хрестом під Калинівкою на Поділлі став підупадати, несподівано й раптово виникають у межах того-ж-таки Поділля чутки про т. зв. „Осапатову долину“ ²⁾. Коли до Житомира докотилися перші звістки про це нове „чудо“, то зазначити точно, де саме та „долина“ знаходиться — ніхто не міг. Здебільшого місце це ототожнювали з місцем, де був і „Калинівський хрест“. Це видно з оповідання ч. 4 та ин. Але для наукового дослідника навіть така плутанина цікава тим, що з неї він навів бачить, як неосвічений мозок усе спрямовує на свої поняття. Не шукаючи правдивих фактичних повідомлень, він творить не те, що повинен-би сказати освічений розум, а тільки те, що йому підказує його власна фантазія.

Скрізь у той час хвилею лунала поголоска, що віщувала страшну подію, а саме, що вже з'явилася „Осапатова долина“, де незабаром має відбутися „страшний суд“... У переказах людських мас, які ще навіть не розбирались, що то за така „Осапатова долина“, те саме місце звалося іноді просто „долиною“, іноді „Вдовиною долиною“, або-ж „Новим Єрусалимом“ і т. ин. Надто енергійно поширювано також чутку, що на тій „Долині“ треба, щоб до наступу „страшного суду“, обов'язково поставити сорок разів по сорок хрестів. А до всього, додавалось, що всяке село невідмінно має поставити 1—4 хрести. Далі оголошувалося, що всі села встигнуть поставити на тій „Долині“ свої хрести за виїзком трьох сіл, які не встигнуть цього зробити й за це вони всі три — попроваляються.

¹⁾ З матеріалів Етнографічного Відділу Волинського Науково-Дослідного Музею. (Житомир).

²⁾ Отож, щоб довідатись про те, звідки саме могла з'явитися сама думка про ту „Осапатову долину“, наведемо скількись місць з біблії, де згадано за цю назву.

У Йоїла — бог устами цього пророка ось як загрожує всім людям: „Позбираю всі народи на Йосафатовій долині і заведу там над ними суд за мій люд, за моє насліддя, за Ізраїля, що вони його між невір порозкидали“. (Йоїл, 3, 2). „Рушайте народ, зійдіть на Йосафатову долину, бо там я сяду судити всі народи звідусюди“ (там-таки 3, 12). Йосафатова долина (Vallis Josaphat — місце Йосафатового упокоєння), географічне положення її ще не усталено, але здебільшого її ототожнюють з долиною Кедронською, через відповідну назву струмочка, що нею пробігає. Долина та з східного боку гори Сіону, й відмежовує цю останню від супротивної гори, також високої, що зветься Блеонською. Назву свою долина здобула від гаданої в ній гробниці царя Йосафата. І хоч у прор. Йоїла про цю долину згадується двічі, проте остільки невиразно, що це не дає можливості з'ясувати, чи ця назва вживається, як географічне зазначення, чи це просто пророчий символ. Остання думка бере перевагу, й під Йосафатовою долиною, за біблією, треба розуміти взагалі те місце, де ніби-то має відбутися після кінця світу „страшний суд“. За колишніх часів тут був цвинтар для нижчої верстви людности. Тут і тепер у скелях є багато домовин. Жидів, мешканців Єрусалиму, теж ховають у цій долині. („Описаніє гробниць“ див. у Норова „Путеш. по св. Землѣ“, II, 287 — 291; та у Муравйова, II, 44—49).

Здається, що ця остання звістка найбільш схвилювала нашу людність. І це було видно не тільки з переказів, але й з власних спостережень.

Села й околиці міст та містечок Волини й Поділля мов збожеволіли, — похоплюючись, вони, одне перед одним, намагалися поставити від усякого з них відповідну кількість тих христів на ту долину.

Оповідання та перекази, що подаються нижче, освітлюють окремі моменти того руху, що охопив був на деякий час, правда недовгий, Правобережжя.

1. Пастух і якийсь старець. За Калинівою верст сто пастух пас товар. До нього приходить якийсь старець і просе, щоб пастух приніс йому води напиця. Він каже, що тут води близько нема, а до села далеко.

— „Та подивись — онде, каже, за тубою річка“. Той дивися — тіче річка. Де ніколи нічого ни було — тече вода“...

То старець йому каже: — „За те, що ти мене ни послухав, то ти через шість день помреш. Іди на село і скажи, щоб с кожного села люди несли сюди по три хрести“. Це місце зветься „Юсафатова Долина“. (Варіант див. у Н. Дмитрука — Про Чудеса на Україні. 1923 р. „Етнограф. Вісн., ч. I, ст. 59, ч. 23). 1923, 13/XII М. Житомир. Від. О. Длугого.

2. Про Сафатову долину. Старий чулувік пас там тувар (пастух по нашому називаїця). І заснув. Ту юму сниця, що — „встань і пустав тутай христа“. То він устав дай прихристився, дай знов ліг... Ну, та юму й знов це саме пухтураїця. Ту він за третім разом встав дай каже: „Що чого я його зроблю, як тут нима дерева?“

Тей знов заснув. Ту юму сниця, що с палки.

Та він пішов, цей тувар пугнав і давай казати людям. Ну, ту ті люди юму ни повірили. Ту він взяв і там з чого-небудь пуставив христа. Як він рано встає, то там стуйть аж три фігури. Ту на другу ніч юму сниця, шу тут с každого сила пувинні ставити хрести... І тільки ті шуб везди й ставили, шу зроду ни курать і водки ни п'ють.

Ну, тай возять з кожного сила.

Хто вгодний у Бога, ту тому гля його христама пуявляїця, а хто ні, ту того хрест пучорніє з білого — зробиця чорним. Тай кажуть, шу вже дісятин з три їх там наставили. 1923, 9/XII. В с. Вацькові Левківського р., Житомирськ. окр., від А. Тимченкової. Занотував В. Прус.

3. Про вдовину долину. Запишіть і від мене дурницю, яку я чував од наших людей:

Пас пастух чериду і пригнав напоїти на Долину, де там біжить рівчачок: коли приходить до його молодиця і просить у його води напиця.

Він каже: — „Пийте, коли хочите, тільки шо каламутна“. Вуна це просить: — „Та позвольте, чи можна-ш?“

— „Пийте, пийте, — добавляє їй, чому ни можна? Можна“. Коли вона нагнулась, води пить і проторнула рукою, щоб була чиста, то потік великий ручей. І він замітив, що з її рота огонь сапнув. Як напилась води, то й каже йому: — „Постав-же отут христа, то всі люди до тебе будут нести хрести“.

А він їй каже: — „Хто-ж мене послухає — пастуха?“

Вуна йому каже: — „Послухають, послухають“.

„Я ни маю с чого зробить христа й поставить“.

Вона йому каже: — „Зруби з яких лумак“.

От, та й вуна пішла...

Він так і зробив — поставив з яких нібудь лумак христа. І пішов у села сказать:

„Люди, прийшла до мене якась мулудиця і попросила в мене води напиця із рівчачка. Я їй сказав:

„Пий“. Вона як напилась, то сказала міні поставити там христа, до до мене усі люди будуть нести хрести. І сказала, щоб я сказав у трох селах, щоб принесли пу три хрести. — Я там поставив уже христа. Коли прийщай туди, то с того христа, шо з лумак, то став дуже гарний хрест. І принесли з трох сіл по три хрести. І от тих пор стали нести з усіх сел. І це місце назвали Вдовина Долина. Так вони розлічили, шо то удова

була. Деякі це місце називали „Осапато́ва Долина“. Другі стали казати, що то гріх навіть казати „Осапато́ва Долина“, а „Вдовина“ Долина. 1923 р. 23/XII. З с. Сінгурів, Троянівського району, Житомирської округи від Трох. Пилиповича Марцинюка.

4. На Йосафатову Долину треба поставити сорок сороків хрестів. „Місце, де стоїть хрест у Калинівці — Йосафатова Долина. На ту долину за́казано принести сорок сороків хрестів. Кожне село несе туди свого хреста, але як тільки хтось хоче поставити свого хреста, то вже на тому місці стоїть якийсь другий хрест“. 1923 р. 3/XI. М. Житомир. Від О. Длоугого.

5) На Йосафатову долину треба поставити 40 разів по 40 хрестів. (Варіант). Якомусь дідові чи то пастухові в Йосафатовій долині жінка з'явилась і сказала, щоб в цій долині було поставлено 40 разів по 40 хрестів. І зараз всі села, котрі туди ходили, везуть хрести і ставлять в тій долині . . . Потім треба викопати в кожному селі по 4 криниці на „вдовиних землях“, бо хрест той (Калинівський) стоїть на вдовиній землі“. 1923 р. 5/XI. З оповідань кол. дяка с. Станішівки, Левківського р., Житомирської Окр. О. Боришкевича. Занотував Потішко.

6. Хто не поставити хреста на „Долині“, тому чорт даватиме чарку. „Де́сь там за Високим¹⁾ уродився Чорт. Весь у шерсті і з їдним рогом. І одколи він уродився, то все сидить на печі й люлька курить. І ніхто не знає, де в нього тая люлька взялася й де в нього тютюн береця. Все курить та й курить. І которі́ села ни занесли хрестів туди на „Долину“, то цей Чорт після Нового року пі́йде по тим селам і буде їм чарку давати. Буде, значить, тих людей своїм вином напувати“. 1924 р. 5/I. В м. Черняхів. Житомирської Округи, від Ярини Давиденчихи. Занотував О. Савченко.

7. Пастух і якийсь старець. (Варіант). Сиджу я в хаті у знайомої особи, заходить баба з хлопцем — хворий. Ми питаємо про Калинівку. Баба подивилася в хаті й каже:

Та це, я бачу, що в вас ікона, та й буду з вами балакати. Ходила я, каже, в Калинівку. Сама з Гадзинки. Та там у Калинівці сила народу. Отак як оці пальці стуляні (показує пучку), так там люди. Усе співають та співають . . . Є такі, що кажуть, що ангели літають, але я ни бачила. До Калинівки — два дні їти, а за Калинівку — ще два дні, то там Долина, де хрести стоять.

А що це за Долина?

Пастух там був, а до його підійшов старий дід та й просить хліба. Пастух каже: „У мене є, але черствий, як хочите, то беріть. Старий узяв хліба і спитав: „Де можна напийца?“

Є дві криниці — одна на горі, а друга — в Долині. „Тільки в Долині — вода брудна — ни можна її пити“.

Дід каже: „Візьміть, почистіть криницю та поставте коло неї хреста“.

І ото, — додала оповідачка від себе, — як криниці почистили — стала вода там дуже чиста. І ставлять там допіро хрести . . . А в Калинівку люди багато всякого добра несуть, а там хтось забирає все тее. 1924 р. 13 грудня в м. Житомирі, від П. М. Гінсарь.

8. Всяке село ставить чотири хрести. В святому Письмі є вказівки, що перед Страшним Судом три народи не встигнуть поставити хрести на Йосафатовій Долині, де той Страшний Суд буде відбуватися. Але селяни так з'ясували, що це-ж „якісь-то“ три селі не встигнуть поставити, а через те всі поспішають ставити ті хрести. Місце це де́сь межі Шепетівкою і Калинівкою. Всяке село ставить чотири хрести — від дівчат, хлопців, жонатих і старих. 1923 р. 15/XII. м. Житомир. Від О. Хв. Лагодовської.

9. Хрест „Симона з Афону“. У нас у с. Солотвині, хто повертався з „Сапатової Долини“, то хвалиця, що бачив там такого високого хреста, що може зо штири сажні. Там, говорять, поставив його манах, що називавсь „Симон з Афону“. Всі хрести там ставлять на схід-захід, а він — на південь-північ поставив. Коли „Симона з Афону“ запитали — на що це він так поставив свого хреста, то він сказав:

„Як хто хоче, то нехай поправить, а цьому хрестові так полагавця стоять“...

¹⁾ С. Високе — Черняхівського району Житомирської округи.

Мій дядько — Грицько Ярошів, що теж був там і бачив того хреста, списав з нього напис, що був написаний з північного боку. Зміст того напису я списав у дядька — ось він:

„Се грядут скоро. 25 аминь, до 33 слава. 34 всем вечная память“. Як пояснював дядько Грицько, то про перші дві цифри — невідомо до чого вони, а остання — „34“ визначає, що в 1934 році „усім вічна пам'ять“, с.-то настане кінець світу“. З с. Солотвина, того-ж району Житомирської округи 1925 р. 25/VII, подав Павло Кіндратюк.

10. Мої власні враження на вулиці. Ті маленькі враження, які мені довелося пережити 15 грудня 1923 року в Житомирі, я тоді-ж занотував на окремого папірця. Зміст того запису подаю тут і гадаю, що для майбутнього історика, який цілком безсторонньо зуміє оцінити масові патологічні переживання значної частини української людності, що на наших очах відбувалися, може хоч кришку допомогуть йому в його праці.

„Сьогодні о другій годині вдень, коли так похмуро надворі, але не дуже холодно, по Вел. Вільській вул., від „Руського“ цвинтарю йшла група селян. Перед вели три гарних, здорових мужчини. Літ їм по 28—32. Всі три в гостроверхих чорних баранячих шапках. Кожен з цих мужчин оперізаний широкою „мільною“ крайкою. Вони урочисто несуть по дерев'яному хресту. На тих хрестах поналіплювані з паперу малюнки святих. Всякого хреста перев'язано вишитим рушником і квітчано — миртами, барвінком, ягодами калини, засушеними повняками, безсмертником і т. и.

За мужчинами — група „бабей“ з квітками в руках . . . А далі — кілька дітей, що, очевидно, з великої дороги й з непривички, попідбивались. Увесь селянський гурт убраний в найкращий свій одяг. Ясно — люди йдуть на свято.

Дехто з міських мешканців, що разом з мною в той час випадково опинилися на хідникові, звертаючись до мене, як до особи старшого віку, дуже щиро просили, щоб я запитав у селян:

Через що й куди це вони несуть ці хрести?

Але вираз обличчів, суворий погляд очей всякого з тих прочан та й всі їхні постаті мали остільки ворожий вигляд до всіх тих, що оце в них повгніплювались, що запитувати в когось з них про щось зараз — було-б цілком зайве... І всі вони, як один, мовчки, нахмурені, геть пішли до осередку міста.

Сьогодні-ж я здибав іншу групу прочан з хрестами. Це було в межах бульвару, по В. Бердичівській вулиці. Допіро я йшов сам.

Перід вів маленький, років 35 дядько. Гурт, що йшов за ним, складався майже з півсотні осіб селян. Тут були мужчини й жінщини — підстаркуваті й молодь. У ватажка такий-же хрест у руках, які перед тим я бачив на В. Вільській в. Всі йдуть урочисто — мовчки.

Сам я, аби бути ближче від селян, іду бруком.

„А де тут дорога на Бердичів? — звернувшись до мене ватажок. Зазначаю, що треба йти просто, а далі — праворуч.

Іду поруч за ватажком. Скільки кроків мовчимо...

„А ви-ж куди це простуєте? — запитую обережно.

„Та так — на Бердичів“...

Але-ж що далі — дядько не сказав. Хоч-же з його „та так — на Бердичів“ — я мусів-би довідатись, що, мовляв, — „ви городяни — одно, а ми — селяни — щось цілком іншого“.

І після того, як я не підходив, яких заходів не вживав на те, щоб розворушити дядька, аби витягти з нього хоч якесь слово на ту тему, яка так цікавила мене зараз — всі свої відповіді він так спростовував, що з них ані про що не довідаєшся.

Василь Кравченко

ЛЕГЕНДА ПРО СТАРИКА ¹⁾.

Одна пацієнтка оповідала своєму лікареві, що на базарі в Харкові вона чула, як казали отаку легенду. „Одна жінщина несла молоко на продаж у город. Їй йти надо было через лес. Когда она проходила там, то увидала — на пенёке сидит старичек. Он сказал: „дай напиться!“ Жінщина говорит — ни одного кувшина начатого нет. А он говорит: „все равно, хоть неначатый дай — не пожалеешь!“ Она дала ему молока, он выпил и сказал: „за то, что ты напоила меня, выгодно и скоро все сегодня продашь. Только, когда продашь, купи мне рубашку“. Жінщина пошла и, действительно, она не дошла даже до базара, как у нее все молоко расхватали, и она много выручила денег за молоко. Тогда она пошла и купила старику рубашку, и пошла домой через лес. Пришла туда и видит на том же месте старика. Она отдала ему рубашку, а он ей говорит: „ну, за это пойдем за мною в лес!“ Она было не хотела йти — побоялась, что с ней будет. Но он сказал: „не бойся, я тебе что-то покажу“... Шли они, шли, вдруг, открылась полянка, вся засаженная хлебом. Хлеб был густой, страшно высокий, а колос вот такой“ (показывала рукою больше четверти). Тут старик сказал ей: „это такой хлеб будет в этом году, страшный урожай!“ Потом он указал ей вдаль — „смотри, что видишь?“ Она говорит — ручей. „Ну, — говорит он, — это столько будет крови в этом году пролито, сколько в этом ручье воды. И урожая того некому будет есть“. Сказал и исчез“. Записано за словами лікаря С. А. Сергієвої, 22 травня 1922 р., в Харкові).

Таку легенду в декількох варіантах лікарка чула від кількох своїх пацієнтів.

Р. Данківська.

¹⁾ Подаючи тут легенду (записала в Харкові Р. Данківська), Редакція „Етн. Вісн.“ звертає увагу збирачів фольклору на те, що тематику легенд на Лівобережжі сливе не вивчено. Тимчасом як легенди Правобережжя більшою або меншою мірою вивчені, легенди на Полтавщині, Слобожанщині й Донбасі сливе зовсім не досліджено. Легенди поволі забуваються й коли їх тепер не занотувати, то через декілька років їх не можна буде зафіксувати, й у пізніших дослідників може утворитися невірна уява, що на Лівобережжі не було поширено ніяких легенд, тимчасом як Лівобережжя мало цикл своїх легенд, невідомих Правобережжю.

ОГЛЯД НАРОДНІХ РОДОВИХ ПРИЗВИЩ НА ХОЛМЩИНІ Й ПІДЛЯШШІ.

Джерела до ономастики Холмщини. Студіювання народніх родових прізвищ Холмсько-Підляської Руси це справа не легка, бо дослідник пригнічений сировим матеріалом. Знов-же не вивчено інших проявів місцевої народньої творчости, як міти, пісні, казки, приказки. На Холмщині не записано тисячі топографічних назов і висловів. Тишов'яни, наприклад, пояснюють історичну спільність свого міста Тишовець з суміжними селами Клятви, Провалле, Подбір і Микулин, між иншим, і тим, що, вказуючи напрям, люди ще й досі кажуть: „йти *на* Клятви, *на* Провалле“..., себ-то так, як вони висловлюються про свої вулиці і передмістя, — тимчасом як у всіх инших випадках напрям визначають через „до“: „йти *до* Туркович, *до* Грубешова“, то-що.

Холмщина й Підляшшя не мають жадних праць, спеціально присвячених питанню про персональні й родові імена. Деякі вказівки є в російській й польській літературі. Багато таких джерел, як старі пом'яники в церквах та монастирях, метрики, гіпотечні книги, книги людности, то-що, досі не вистудіювано. Що-ж до XV та XVI віків, то деякі дані є в праці В. М. Площанського з архівних матеріалів. Чимало дуже цінних матеріалів уміщено в виданих під редакцією акад. М. С. Грушевського люстраціях королівщин з XVI віку й у таких самих люстраціях, що їх видала Київська Археографічна Комісія.

У нашому нарисі ми маємо на увазі не давню Холмську Русь, а сьогочасну й живу. Ми звернули увагу на той величезний матеріал народніх родових прізвищ Холмсько-Підляського краю, що є по актах селянського землеустрою. Там є більш, ніж 50.000 народніх прізвищ. Ліквідаційні табелі і дані (Архивъ бывшей Временной Комиссии по крестьянскимъ дѣламъ Царства Польскаго при Земскомъ Отдѣлѣ М-ва Внутреннихъ Дѣлъ въ Пегроградѣ) склали в 1864—1865 рр. Комісії для селянських справ кол. Царства Польського, коли запроваджувано земельну реформу Олександра II. До цих документів записано імена й прізвища всіх селян і міщан, що користувалися й яким надано було ґрунти в добу 19 Лютого 1864 р. А як останні сиділи на цих ґрунтах найчастіш ще од батьків, дідів та прадідів, то записані в ліквідаційних табелях родові прізвища їхні мають характер не випадковий.

Переглянути вибірною методою оце багате джерело родових прізвищ автор і поставив собі за завдання, щоб упровадити в науковий ужиток Холмські матеріали з ономастики. В моїй праці зазначено, яку форму закінчень мають Холмські народні прізвища, а також наскільки відбилися в них природа й культура, себ-то: релігія, стихії, час, етнографічні назви, зайняття, музика, співи, різні прикмети людини, дерева, ліси, квіти, звірі, то-що. Оскільки можливо, я порівнюю прізвища з назвами сіл, місцевими народніми піснями, приказками, геральдикою. Роблю я це тому, що в утворенні родових прізвищ виступає в вигляді часткового прояву та-ж народня творчість, яка в ясніших та виразніших формах виявилася в піснях, приказках і прислів'ях. Що-до Холмської Руси, то ця справа вважала увага проф. М. Ф. Сумцова¹⁾ цілком підтверджується тому, що зазначене в народніх піснях незмінно повторюється і в родових прізвищах. Я не збираюсь скласти якусь систему для Холмських народніх прізвищ. Мені здається, що всі Холмські родові імена об'єднуються в двох загальних групах: прізвища від людини й од оточення людини.

¹⁾ Н. Ф. Сумцовъ. Малорусскія фамильныя прозванія, „Кіевская Старина“, 1885 р. Лютий.

Не можна було студіювати генеалогію окремих селянських родин. Я працював у Петербурзі й почасти в Києві підчас біженства, не маючи багатьох актів. Треба відзначити, що генеалогія селянських родин — справа дуже важка й навряд чи можлива.

Зовнішня форма народніх родових прізвищ. Як видно з люстрацій¹⁾ XVI віку, багато було прізвищ, що закінчувалися на *ко*. Це були, найбільше, імена, які по суті були й прізвищами; останніх з таким закінченням спостережувано дуже мало. Зате в люстраціях подано велику кількість родових прізвищ з закінченням на *ович*, *ич*, *скі*. Прізвищ на *ович*, *ич* так багато, мабуть, через те, що це були не прізвища, а назви по батькові, що згодом поробилися з них прізвища. На *ук*, *юк* в люстраціях Холмщини занотовано дуже небагато прізвищ, приміром, Васіюк, Костюк, Стасюк, Машиюк, Чиюк, Санюк, Хведюк.

Прізвища кметів звуться в люстраціях „іменами“. У загородників, себ-то в сільського пролетаріату, здебільшого, були самі ймення без особистих прізвищ²⁾.

Типові українські народні прізвища на Холмщині й Підляшшю тепер закінчуються на *ук*, *юк*. Походять вони переважно від персональних імен, а також і загальних. Через своє яскраво українське закінчення вони дають барву всій місцевості. Ніхто не визнає їх за польські. Найбільш таких прізвищ у Більському, Володавському й Костянтинівському повітах, себ-то на всьому Холмському Підляшші. Чимало їх також у Грубешівському й Холмському повітах.

У Томашівському, Білгорайському, Замостському й інших повітах багато односкладових з різними закінченнями, двох- і більш складових з закінченнями на *а*, *я*. Показну кількістю групу становлять прізвища на *ко* і на *ський*. У Білгорайському повіті прізвищ на *ук*, *юк* обмаль. Окремо стоїть Замостський повіт, де, крім великої кількості прізвищ на *а*, *я*, єсть чимало прізвищ на *ський*, *ак*, *як*. На *ук*, *юк* у цім повіті небагато прізвищ, як і на *ко*. Прізвищ на *евич* і *ович* небагато.

Отже, складом народніх фамільних прізвищ Холмсько-Підляська Русь, як виявляється, взагалі демократична. Колишня українська шляхта й міщани мало не цілком спольшилися. По містах і містечках міщани, наслідуючи шляхті, долучають до своїх прізвищ закінчення *ський*.

Коли візьмемо два сучасних села для порівняння, одне на Підляшшю (північ) і друге на Холмщині (південь), то матимемо таку картину: На селі Корниця, Більського повіту, на 135 господарів є 17 типів прізвищ: з закінченням на *ук*, *юк*—30, *ський*—27, *ович*, *ич*—11, *ець*—11, *а*—10, *цький*—9, *и*—8, *евич*—7, односкладових—7, *ко*—6, *ак*—2, *ль*—2, *ик*—2, *он*—1, *р*—1, *ун*—1, *еш*—1. В селі Кулаковичах, Грубешівського повіту, на 74 прізвища (67 осад) 16 типів прізвищ: на *ук*, *юк*—14, *а*—10, *ський*—8, *зь*—7, *цький*—6, *ць*—5, *ик*—4, *ан*—4, односкладових—3, *ай*—3, *ко*—3, *сь*—2, *ак*—2, *оль*—1, *уб*—1, *евич*—1.

Менш різноманітності ми бачимо в XVI віці³⁾. Отож у селі Черничині (Грубешівського староства, Холмської землі) на 46 кметів і загородників було усього родових прізвищ 19, які по закінченнях являли собою 11 різних типів: *уш*—1, *а*—5, *айни*—1,

¹⁾ Жерела до історії України-Руси, т. III, Львів, 1900 р. Люстрації Королівщин в землях Холмській, Белзькій і Львівській з 1564—5 рр.

Там-же т. II. Описи Королівщин в руських землях. Люстрації земель Перемиської і Сяноцької XVI віку.

Архивъ Юго-Запад. Россіи, ч. VII, т. II, Люстрація Любомльського староства 1564 г. и Ратненского староства 1565 г.

²⁾ Як зазначає Франко, патро- і матро-німічні прізвища в Галицьких селян (о полов. XVI віку) держалися мало не виключно властителів ґрунтових осель; люди, що кубилися біля панських філярків, або зовсім не мали прізвищ і значилися тільки іменами хресними, або мали свої індивідуальні, ними самими набуті прізвища, що виразно свідчить про брак у них місцевої родової традиції (І. Франко, Причинки до української ономастики, стор. 32).

³⁾ Жерела, III.

я — 2, ур — 1, ан (айн) — 2, ов — 2. ович — 4, ко — 1, ік — 1, ей — 1; з них 13 од загальних і 6 від християнських імен. В селі Лужкові (Городельського староства, Белзької, землі) у 27 кметів з загородниками прізвищ було 22, що складали 8 типів: уд — 1, ович — 11, іч — 2, ські — ська — 2, ва — 2, ач — 1, ік — 2, ус — 1, поміж них 12 од загальних і 10 од християнських імен.

Внутрішній зміст народніх родових прізвищ. Родові прізвища на Холмсько-Підляській Русі виникли від імени батьків, місця поселення, походження, панів і панських маєтків, зайняття, стану, од внутрішніх і зовнішніх особливостей людини, числівників, назов тварин, рослин, дерев, випадкових прізвищ то-що. Найменування Холм'ян взятими од природи прізвищами позначилося також у прізвищах од стихій, річок і т. д. Частіш, ніж інші, трапляються похідні од води, потім од морозу, граду, вогню і т. д. Богом на Холмщині називають як Бога, так і ріку Буг. А втім, останній дуже незначно відбивсь на родових іменах; більше трапляється прізвищ од Дунаю. Місцеві ріки, як Вепр, а також найближча велика річка Вісла дали мало матеріалу для прізвищ.

Що-до прізвищ од назов птахів, то можна не приблизуючи сказати, що ряснота птахів на Холмщині відповідає великій кількості їх у народніх родових прізвищах і в народніх піснях. Коли в перших — галка, сокіл, зозуля, голуб, лебідь, соловей, то в піснях — ті-ж, але в зменшеній, псалівій формі: галонька, соколонько, зозуленька, голу-бонько, лебідонька, соловейко. Орел фігурує і в місцевій привилейованій геральдиці.

Людина, приймаючи назву свою від природи, що її оточує, дала чимало прізвищ від себе самого й своєї індивідуальности. В масі родових імен дуже позначилася сімейно-родова основа. Такі єсть прізвища од персональних власних імен (з закінченнями на *ук, юк*) і од по-батьківських імен (*евич, ович*). Старіші від цих прізвищ ті, котрі суть поганські або християнські імена, й виникли вони, очевидно, тоді, коли людини досить було одного імени без особливого прізвища. Поміж родовими прізвищами чимало таких, що кілька віків як вийшли вже з ужитку, як Будило (зменшене од Будимір), Козарин та инш.¹⁾ Жіночих персональних імен, як прізвищ, значно менше, ніж чоловічих.

Особливості Холмських народніх прізвищ. Як справедливо відзначає проф. Францев²⁾, складом селянської людности, що споконвіку сидить на землі батьків та дідів, визначається характер країни в етнографічному розумінні. Отож важливо констатувати, що за винятком польських, жидівських, німецьких, литовських та інших і деякої кількості сумнівних, решта прізвищ, більшість, маса — українські. Це видно, як з закінчень, так і з структури й унутрішнього змісту.

Треба відзначити обгрунтованість напрямку комісарів для селянських справ першого заклику. Навіть ті серед них, котрі, через своє великоросійське походження, зовсім не знали місцевої народньої мови Холмщини й Підляшшя, часто записували до актів земельного устрою народне ім'я й назву села так, як вимовляв їх сам народ. Ліквідаційні табелі і дані повні таких імен і прізвищ, як „Хома, Хведько, Хведон, Гмитер, Олекса, Трохим, Оксента, Мірко, Хведорій, Юрко, Юсько, Яцко“ і т. д. Через те не можна не зробити висновку, що закріплені актами земельного устрою народні прізвища — в масі своїй — без сумніву Русь-Україна.

Те саме підтверджує й те, що в багатьох прізвищах і назвах сіл є повноголосні форми і літери *г, якої, що-до вимови, по суті немає в мові польській*. Наприклад, у серці Холмщини — Грубешівським повіті: Березовець. Морочин, (Г)рубешів, Городло, Городок. Гучва (ріка), Гостинне, Горощище. Голубовець, Горишів, Верешин, Побережани і т. п. Все це, без сумніву, суто українська ономастика.

На Холмщині і Підляшші помітне велике кількістк, що звертає на себе увагу, вживання назов тварин, як прізвищ. Хоч, як каже акад. О. І. Соболевський, це явище, мабуть, властиве всій людськості³⁾, але Холмська Русь тим одрізняється від решти України,

¹⁾ А. И. Соболевский, Материалы и исследования въ области славянской филологии и археологии. СПб. 1910.

²⁾ В. Францевъ. Карты русскаго православнаго населенія Холмской Руси, Варшава, 1909 г. ³⁾ А. И. Соболевский, *ibidem*.

де, як каже проф. Сумцов¹⁾, подібні прізвища не належать до поширених. Народні прізвища від стихій, тварин, дерев, поганські імена, як прізвища, знов-же й імена, що кілька віків вже вийшли з ужитку, і християнські персональні імена, як прізвища, існують і живуть і досі в прізвищах. В усіх цих родових іменах глибоку старовину чути. Подібні прізвища не менш, може, давні, ніж багато шляхетських прізвищ, закріплених гербами.

Дуже характерна кількість прізвищ од персональних імен (з закінченням на *ул*, *юк*), що в XVI віці дуже рідко трапляються. Коли, як зазначає Франко²⁾, в справі найменування людини чимало відгравала ролю й мода, то необхідно констатувати, що за останні століття народня творчість яскраво пішла в справі прізвищ шляхом сімейно-родинним. Можливо, що тут вплинув звязок селян із землею. Як каже Франко, в Галичині в XVI віці патро-й матро-німічні прізвища були переважно у тих, що посідали ґрунти.

Друга характерна особливість сучасних народніх прізвищ, порівнюючи до минулих — це те, що чималою мірою збільшилася кількість прізвищ односкладових. Ці численні, часто тепер цілком незрозумілі прізвища являють дуже цікавий й для філолога матеріал і чекають на свого дослідника. Частина їх, мабуть, виникла через поділення слів.

Правопис прізвищ, що його в XVI віці поперекирдували польські переписувачі, цілком виправивсь; тепер і поляки не писали на Холмщині наших імен так, як вони писали їх за декілька віків перед тим. З цього видно, що еволюція в усталенні структури родових прізвищ ішла в напрямі української стихії. Ще й надто, в процесі утворення народніх родових імен українська культура на Холмщині вплинула й на польську. Так, багатьом латинізованим і суто польським прізвищам додано закінчення *ул*, *юк*, через що вони поукраїнізовані. Такий самий вигляд мають і деякі жидівські прізвища.

Дарма що підо впливом війн, аграрних подій і інших причин, людність і мінялася, усе-ж у сьогочасних родових іменах подекуди можна знайти звязок з далеким минулим. Так, коли в люстраціях XVI віку в Городлі зареєстровано Тимоша, Урбана, то в ліквідаційній табелі 1864 р. на Городлі ми бачимо прізвища: Тимецький, Урбанюк; у Холмі в XVI віці записане прізвище Бабич, а в 1864 р. є прізвище Бабейчук, Бабка, то-що.

По багатьох сьогочасних селах є прізвища, тотожні з назвою певного села: Гарасюк, Гарасюки, Зань і Зане, Зинь і Зине, Жуковский і Жуки, Козак і Козаки, Лазор і Лазори, Момот і Момоти, Осух і Осухи і т. д. Знов-же є цілі гнізда сіл, де деякі з прізвищ невідмінно повторюються. У тому і другому випадках, можливо, треба вбачати слід утворення сіл.

Од частого вживання і не досить виразної вимови народні родові прізвища і назви сіл псуються і втрачають своє первісне значіння, наприклад: Журавниця — Жаровниця, Радогоща — Рагодоща, Богородиця — Бородиця і т. д. З другого боку, персональні імена скорочуються, роздрібнюються і перероблюються на народній звичай. Отож, од Хведора — Хода, Ходор, от Ієроніма — Ярош, от Іоанна — Януш³⁾, од Миколи Колач⁴⁾ і т. п.

Разом із цим природнім процесом пустила своє коріння колонізація народніх імен. Через історичну долю Холмщини в народню мову самовільно й несамовільно вносяться запозичення з польської мови, польська вимова та правопис окремих слів: Солома — Слома, Вовк — Вільк і т. п. Чимало змін виникло через те, що поляки вимовляли українське *g* (*h*), як *x*. Наш Голод почали писати як Холод, або в російських урядових установах складалося подвійне прізвище: „Голод или Холод“; Голубинського перероблювано на Холубінського, Халубинського, Бугая на Бухая, Пригорська на Пріорська, то-що. У тому й другому випадкові зникав нерідко і сам корінь слова. Ч під мазурським впливом переверталося в *ц*; часом не розрізнявалося *с* і *ш*, з і *жс*. Всі назви сіл і міст на *ичі*

¹⁾ Н. Сумцов, *ibidem*.

²⁾ І. Франко, *ibidem*.

³⁾ В. М. Площанский. Прошлое Холмской Руси по архивным документам XV—XVIII вв. Вильна, 1899 г.

⁴⁾ I. Karłowicz, O imionach polskich miejsc iludzi. Pamiętnik fizyograficzny, t. V, Warszawa, 1885 r.

в урядовій російській практиці виходили в польській формі: Войславичі — Войславице і т. п.¹⁾.

Зміна одної літери — Ворона — Врона, Сорока — Срока і т. п. часто ставить дослідника перед важкою дилемою: до котрої племінної групи і нації однести те чи інше прізвище? З цього боку навіть русифікація не така небезпечна для родового імені, бо в ній не губивсь український корінь слова.

Холмський народ, за деякими винятками, ставивсь до псуття прізвищ і назов сіл пасивно. В ньому не помітно нахилу змінити свої родові прізвища. У нас навіть Пердуни й Дупаки не клопоталися, щоб прізвища їм позмінювано. Потім, аристократизація народніх прізвищ, що широко вживається серед польських міщан і духівництва, помічається на Холмщині тільки у виключних випадках. ґаші Ворони, Сороки, Врубелі залишаються такими-ж, не перевертаючись на Вронських, Срочинських і Врублевських.

Як ми зазначили були вище, у XVI віці в частини людности зовсім не було прізвищ²⁾, а інші мали до 10 типів закінчень. Тепер поміж Холмським селянством зовсім нема безпрізвищних, а кількість типів закінчень побільшилася мало не вдвоє і утворилося чимало прізвищ з закінченням на *ук*, *юк*. Отже ми бачимо, що протягом 4 віків народня творчість з цього боку кількісно дуже пішла наперед.

Проте, внутрішні взаємовідносини сучасних родових прізвищ що-до походження їх од загальних і персональних імен слів не змінилися. Коли ім'я первісної людини, як це ми бачимо навіть з Біблії, не могло бути іншим, як тільки за г а л ь н и м, конкретно-предметовим, то християнська ера дала величезний матеріал для народнього родового імені в формі хрещених імен. Тільки-ж таке побільшення чужої для народа ономастики склало, може, тільки половину родових прізвищ. Друга половина, що вона, мабуть, старша за першу, й дотепер має свій старовинний характер походження від загальних назов. З цього боку й сучасна Холмська Русь має і нині всі ознаки непідробленої історичної України-Руси.

Коли од віку православний українець Петрук зробивсь католиком і почав зватися „поляком“ і писатися „Піотруком“, то ми все-ж уважаємо його ім'я родове за українське. Як справедливо зазначив Срезневський, дід Ірода Антипа не зробивсь греком, прийнявши ім'я Антипатра. Від народнього родового імені віє старовиною, красою й яскравими ознаками племінної приналежности. Через те воно—жива і найміцніша пам'ятка рідної старовини й один з проявів сучасної етнографічної дійсности.

Зразки родових прізвищ. Після вищенаведених загальних пояснень, що характеризують родову прізвищну ономастику, я далі подаю зразки її по окремих предметах, не маючи ні заміру, ні змоги вичерпати всеньку її різноманітність. За браком місця, мушу обмежитися тільки дуже малою кількістю зразків окремих категорій родових народніх прізвищ.

Назви народів у прізвищах. В народніх прізвищах Холмсько-Підляського краю відбилися етнографічні назви різних народів. Найбільше серед них польських і литовських³⁾: Мазурук, Ляшук, Ляховський, Ляхович, Польський, Ляшко, Кашуба, Литвин, Литвак, Жмуда й т. д. Далі частенько трапляються німці (Німець, Німчик, Прус, Шваб і т. д.) й турки (Турчин, Турок, Турчиняк). Рідше трапляються такі: Татар, Татарський, Волошин, Швед, Шве́до, Чех, Грек, Венгрин, Венгринович, Тирольчук, Лотиш, Чеченя, Гуцула й інші. Є такі прізвища, як Русин, Русило, Русинек, Козар, Дулембський, Додембський.

¹⁾ На псуття фамільних прізвищ звернув увагу і видатний Холмський діяч уніятський єпископ Михайло Куземський, наказавши духівництву стежити за тим, щоб, при записуванні до метричних книг, „фамільныя названія не имѣли чужого оттѣнка, но остались такими, какими были издревле“ (Посланіє кь духовенству 7 февраля 1870 г. № 3067, Холмскій греко-уніатскій мѣсяцесловъ 1871 г.).

²⁾ Що-до духівництва, то це підтверджують також акти духовного суду Холмської єпископії на початку XVII віку (Ф. К о р а л л о в ъ. Изъ исторіи Холмской епархіи, „Холмская Церковная Жизнь“, 1906 г. №№ 5, 17).

³⁾ Литвинами на Холмщині звуть також і білорусів.

Відповідно до того, в назвах сіл часто повторюються похідні від руського, ляха й чеха: Русков, Поток Руський, Деполтичі Руські, Руске, Рускі Пескі, Руси́ли, Горишів Руський, Підрусів, Ляхівка, Ляцк, Каменкі Ляцькі, Чехівка, Чехів Кут, Чешин й т. п. Окремо трапляються Литовники, Галичани, Турки, Голендри й інші.

В XVI віці, серед родових прізвищ, похідних од назов народів, найчастіше згадуються Лях, Мазур, Волошин, Турчин, Турчик, Литвин, Москвичин, Москалович, Москаль, Руска, Русин, Чех, Жид і т. д.

Як каже акад. О. І. Соболевський, давня Русь користувалася з різних етнографічних назов для персональних імен¹⁾.

Професії й стани. В народніх прізвищах міститься багатий матеріал, що відбиває професії, стани, посади, то-що. Немало селянських прізвищ нагадують часи далекої доби.

Рільництво зазначене в прізвищах, похідних од землі, орання, хліба, сохи, борони, городника, межових знаків і т. д. Соха, Сохач, Мотика, Земля, Копиця, Ратай, Боро́на, Копець... Прізвища, що походять од „рубати“, як Заремба, Робаль, Рубач, Рембач, Врубяк, можливо, вказують на оселення по лісах. В інших прізвищах відбилися різноманітні праці, як Коваль, Бондар, Ткач, Гончарук, Смоляр, Мельник, Пасічник, Пастух, Слісар, Студняр, Маяр, Римар, Гонтарук, Пивовар, Медовар, Корчмар, Коновал й т. д. Єсть Купець, Крамар, Злотник.

Як і прізвища, назви сіл також вказують на характер зайнять: Сохи, Скородниця, Хлібчин, Пасіка, Луги, Кожухи, Гута, Бортатичі, Мельниківщина, Цегельня, Кравці, Огородники, Бондарівка. Такі назви, як Новини, Вигнанці, Новосади, Новосілки, мабуть, — показчик нових селищ.

Дуже часто повторюються в прізвищах ковальське й бондарське ремесло: Коваль, Ковальчук, Ковальчик, Ковалик, Ковалюк, Ковальський, Ковач, Ковалець, Кузніцький, Бондарук, Бондарчук, Бондар, Бондаревський, Боднарук, Бондира. Цим Холмщина відрізняється від решти України, де, як каже проф. Сумцов, найбільш шевських і ковальських прізвищ²⁾.

З народніх пісень видно, що не всі господарські фахи на Холмщині в народній свідомості мали однакове значіння. Коли судити з записаної у Городлі пісні, бондарів поважали більш, ніж ткачів. Ревнива жінка каже до свого чоловіка: „Ти — ткач, нитко-літ, а я — бондарівна“... В Крилівській пісні мати пропонує дочці молодого — або рольника, або ремесника, або жовніра, або купця; дочка вибирає соляра³⁾.

Панські маєтки з панщиною і всім устроєм економічного життя не могли не залишити сліду в прізвищах Холмсько-Підляських хліборобів: Фурмани, Форнали, Жонці, Кухарі, Льокаї, Пани, Паничі часто повторюються. Характерні прізвища: Собіпан, Собірай, Собішкола.

Військову справу виявлено у прізвищах: Війна, Побіда, Стрельба, Гармата, Пуля, Пароль, Хорунжий, Улан, Гусар, Капітан, Генерал, Баталіон.

Багато відбилися в прізвищах різні посади, стани, верстви. Немало з місцевих хліборобів мають прізвища Короля, Князя, Боярина, Гетьмана, Корони, Судії, Писаря, Касіра, Солтиса, Возного, Попа, Дяка, Ксьондза, Органіста, Черниця, і ин. З верстов згадуються: Кметь, Смерд, Міщанин і ин. Єсть такі прізвища, як Громада, Громадський, Купа, Купюк і т. д. В назвах сіл є Бояри, Королівка, Войтовство, Паньків, Діаконів.

Характерні прізвища, що походять од слова „цар“ (Царук, Цар), що рідко знаходимо в Холмських народніх піснях. В одних варіантах пісні про скасування панщини

¹⁾ А. И. Соболевский. Материалы и исследования въ области славянской филологии и археологии.

²⁾ Н. Сумцовъ. Малорусскія фамильныя прозванія.

³⁾ Н. Страшкевичъ. К. Зауецинский. Очерки быта крестьянъ Холмской и Подляеской Руси по народнымъ пѣснямъ (П. Н. Батюшковъ. Памятники русской старины въ западныхъ губерніяхъ, Холмская Русь, выпускъ VIII. С.-П.-бургъ, 1885 г.).

висловлюється подяка цареві і цариці (село Підгорці)¹⁾, а в інших — тільки небесній цариці й не згадується про царя (село Вовкови)²⁾. Минуле Холмщини, що була кілька століть під Польщею, не дало народові матеріялу для висловлення свого відношення до царя. Мабуть, прізвища від слова „цар“ мають інший, не сучасний зміст. А втім треба зазначити, що цар, государ, цесар повторюються в Волинських і Галицьких піснях. Прізвище „Цесар“ — може галицького походження.

Князь-боярин не тільки стан, ба й дієві особи весільного обряду. Княгиня також приналежність жнивового обряду. В Горбові, Більського повіту, співають: „Сталася новина, найшлася в полі княгиня“... Помітно відбивсь у народніх прізвищах духовний стан. Священик дав цілу низку прізвищ: Попюк, Попик, Попек, Попко, Попович, Попонько і т. д. Східній релігійний характер Холмщини виявляється і в тому, що похідних од слова „ксьондз“ прізвищ дуже небагато і менш, ніж од „піп“. Разом з цим треба мати на увазі, що при перегляді перших важко дізнатися, котрі з них повстали од „ксьондза“ і котрі од „ксьонже“, себ-то „князя“ (в польській цього слова транскрипції й вимові). Кількісне відношення попівського елементу до ксьондзівського в прізвищах наводить для себе ствердження в місцевих народніх піснях. Піп, попонько, отченько, батенько і т. д. — все це багато разів повторюється в піснях, де згадка про ксьондза трапляється дуже рідко, випадково. Часом слово „ксьондз“ зазнаки стосується до попа. Отже, у записаній під Ковелем пісні співається: „Надигала дівчинонько попа молодого; Чи не бачив, мосці ксенже, ягняточка мого“...³⁾.

Міста й села. Поміж назов великих міст народніми прізвищами бувають Москва (Замостьський і Білгорайський повіти) й подібні до міст: Київський, Гданський, Гуманський, Седлецький, Слупецький, Серадзький, Торчинський, Добржинський, Сокаль й інші. З місцевих Холмсько-Підляських селищ трапляються: Крешівський, Обшанський, Гарасюк, Сольський, Біщанин, Луківський, Жолківський, Раханський, Горайський, Момот, Коденець й чимало інших.

Ім'я Холма ми знаходимо тільки в формі похідного в жидівському, мабуть, новітнього походження, прізвищі з польською транскрипцією: Хелмска (Влодава). Ім'я Холма подібне до назви села Холмець (Хелмець) у Красноставському повіті, де є прізвище Москва і прізвища суто українського характеру (Стасюк і інш.). Про Холм згадується в народній весільній пісні: „Нема попа вдома, поїхав до Холма“... В старому Холмському пом'яннікові, посеред значних православних родин, записані Холмські⁴⁾. Не можна припустити, щоб Холм, що колись відігравав визначну ролю, не дав свого імені, як матеріялу для утворення родових народніх прізвищ. Мені здається, що серед великої кількості деяких місцевих прізвищ часом заховано назву Холма. Про це доводить і вимова назви Холма — часом проминуто літеру л („поїхав до Хома“).

Що-до назов селищ, то в них ми зустрічаємо похідні від більших міст тільки поміж імен таких сіл, як Вакіїв, Київець, Торунь, Черкаси. В народніх піснях Холмщини згадано, окрім Холма, ще й за Львів, Люблин, Краків, як найближчі великі осередки. У XVI віці в прізвищах трапляються такі: Волинець, Влодавець, Подолець, Київський. Волинець записаний у селах Грубешівського повіту (Богородиця, Путновичі) близько від села Городок над Богом, де вбачають місце історичного Волиня.

Серед прізвищ нам не траплялося похідного від України. Зате в народніх піснях ім'я України згадується. Також у пом'яннікові Потоцької церкви⁵⁾ Білгорайського повіту, 1732 р. в пісні говориться: „А у весі у Тирави, Українським краю, чуда свої показала“.

¹⁾ В. Шимановскій. Звуковыя и формальныя особенности народных говоров Холмской Руси, Варшава, 1897.

²⁾ М. И. Корниловичъ. Изъ области мѣстнаго народнаго творчества. (Грубешовскій уѣздъ), „Кіевская Старина“, октябрь, 1898, апрѣль, 1900.

³⁾ Oskar Kolberg, Wołyń.

⁴⁾ А. Будиловичъ (П. Н. Батюшковъ, Памятники).

⁵⁾ А. В. Лонгиновъ, Червенскіе города, Варшава, 1885 р.

На Холмщині чимало народніх фамільних прізвищ Калиш. Вони незмінно повторюються до наших днів, починаючи від 1445 р.¹⁾, коли ми це прізвище вперше бачимо в Холмських актах. Чимало Калишів ми читаємо в XVI віді, надто в Холмській і Белзькій землях. А втім, прізвище Калиша неможливо віднести до міста Каліша, бо в минулому Холмщини для цього немає відповідних даних. Мабуть, також не можна віднести це прізвище й до назви боцяна „Каліст“²⁾, які на Холмщині цим іменем не звуться. Швидше ця назва походить од слів Kalis, або Калліст. Це певною мірою підтверджує транскрипція цих слів у люстраціях: Kalis (Городло), Kalysz, Kałysz (Чулчичі), Kalisz (Переспа). Kalysz у XVI віді було іменем, це видно з цього, що воно часто супроводилося іменем по батькові: Kalisz Hlibczicz, Kalisz Hriczowicz, Waszil Kaliszowicz і т. д.

З вірі. В прізвищах Холмсько-Подільського народу є чимало імен од назов тварин. З звірів і похідних у прізвищах часто зустрічається на Холмщині Коза (Козел), що мають більш, ніж 13 форм висловів: Коза, Козюк, Козлюк, Козел, Козіцький, Козінський, Козлик, Козельський і т. д. Часто повторюються також вовк, ведмідь і кіт. По них ідуть прізвища Баран, Заєць, Бик, Лис, Миша, Теляк, Ягніцький, Кобила, Кінь, Щур. Рідше трапляються Оленьяк, Свинярьський, Ёж, Псюк, Бобер, Борсук, Тхір, а також похідні від худоби. Чимало бачимо складних з кореня р і г: Ёдноріг, Козіріг, а також Рожко, Рожек і т. д. Так, коли виходити од народніх прізвищ, Холмська Русь — країна кози, вовка, ведмеда. Деякі підтвердження цього ми знаходимо і в назвах селищ, де перемагають похідні від кози й вовка: Козодави, Козя Готівка, Козубата, Козеради, Козічизна (в Холмі), Вовковії, Вовков'яни, Вовчини. Далі трапляються похідні від „кобила“ й окремо подибуємо: Телятин, Лосинець, Поросюки, Свиняри, Кишин, Вівчарня, Борсуки, Жеребці, Песя-Воля, Звіриниць.

Коза й вовк фігурують також і в народніх піснях. У старовинній колядській пісні, що зміст її не досить зрозумілий, говориться: „Коло берези вийшли кози“. В коровайній пісні співається, що „стрільчі“ забили козу. У другій весільній пісні говориться: „Ой добре тому, хто кози ріже“. З приводу такого частого згадування про козу в обрядових піснях, не можна не згадати за думку про те, що коза ніби-то відгравала роль жертвовної тварини підчас поганської доби в Холмським народі³⁾.

Ведмідь та коза фігурують також у місцевій геральдиці. Дуже цікавими являються ті різноманітні символічні знаки, що існують на старовинних печатках багатьох міст і сучасних містечок (посадів) і на які здебільшого немає жадних документів, що стверджують їх офіційне походження⁴⁾. З цих ознак видно, що в гербі міста Холма був ведмідь посеред трьох дерев⁵⁾, або три вежі⁶⁾; білий ведмідь посеред трьох дерев був за герб Холмської землі, себ-то Холмського і Красноставського повітів⁷⁾. Підчас бою під Грюнвальдом у польському військові була від Холмщини корогва з малюнком ведмеда⁸⁾. Ведмідь, що став диба, був також у гербах колишніх українських міст Лукова і Радина. У гербі міста Люблина, наданому від короля Зигмунта III, намальовано козла з рогами⁹⁾. У гербі колишньої Люблинської губернії, у спідній частині щиту, розміщено й герба Холмської землі, себ-то ведмеда поміж трьох дерев. У привілейованому гербі Грубешова, наданому за польських часів, була оленьяча голова.

З прізвищ, що походять од назов тварин, треба відзначити Туровських і Туревичів. У Холмському старовинному пом'яниківі подано значний рід Турів. У Замостьським повіті

¹⁾ Калиш — слуга Владыки (В. Площанскій, т. I).

²⁾ Проф. Холодовскій и Силантьевъ, Птицы Европы. С.-Петербургъ, 1901 г., стор. 511.

³⁾ Н. Страшкевичъ. Устная народная словесность въ Холмской и Подляской Руси. ⁴⁾ Деякі зв'язано з панськими гербами.

⁵⁾ Снимокъ съ хранящейся въ мѣстномъ Магистратѣ древней городской печати (Дѣло Учредительнаго въ Царствѣ Польскомъ Комитета, № 38 за 1867 г.).

⁶⁾ Bartosz Paprocki, Herby Rycerstwa Polskiego

⁷⁾ X. Kasper Niesiecki, Herbaż Polski.

⁸⁾ Шараневичъ, Исторія Галицкой Владимірской Руси.

⁹⁾ Baliński i Lipiński, Starożytna Polska.

є село Туринець. Про тура згадано в Грубешівській весільній пісні: „Не тур, не туриця, хороша молодиця“... Отож до думки Страшкевича¹⁾, ніби слово *тур* нині вийшло з народнього вжитку й трапляється тільки в пісні, треба додати наведені вище прізвища й назви.

Також і в люстраціях, поміж прізвищ од тварин, часто трапляються й такі, що походять від кози, козла, вовка. Окрім того, повторюються Ведмідь, Туровський, Пултур, Борсук і ин. Трапляється також і прізвище Козоріз (Городло).

Ліс і дерева. Коли судити з прізвищ, то Холмщина й Підляшшя — країна дуба, що за нього часто згадується в прізвищах: Дуб, Дуба, Дубицький, Дубиця, Дубишевський, Дубчук, Дембчук і т. д. Після дуба йдуть граб, липа, груша, а далі ясень, береза, вишня, сливка, верба, бук, оріх, вільха, явір, яблуня, сосна. Рідко трапляються яловець, тополя, свірк.

Є чимало прізвищ од слова „корінь“: Корень, Корняк, Корник, Корнушко, Корженевський, Корнацький і т. д. Є похідні од слів: бір, колода, дерево, ліс, гай, палка, луб, щепи, лозняк, сад. Окремо трапляються прізвища од слів: пень, брус, клин, коцюба, дошка, шишка, скалка, балка, лико і т. д.

Треба зазначити, що хоча у корені багатьох прізвищ положений „бор“, але сосни й чатини в народніх прізвищах трапляються небагато; значно більше є листяних пород. Становище, що його займає дуб у прізвищах, відповідає повторюванню його і в назвах селищ. По дубі тут іде липа, а потім вільха, верба, граб, бук, береза. Окремо трапляються похідні од осики, ясеня, ліщини, чатини (хвої), сосни, клена, тополі. Поміж сьогочасних овочевих дерев у назвах перемагає груша, потім іде вишня, яблуня. В люстраціях XVI віку трапляються Дубач, Дубаш, Заремба, Липярж, Залипчиц.

Дуб і дерева зазначені також і в місцевій геральдиці. На старовинній печатці міста Дубенки показано дуба; на такій самій печатці міста Холма — ведмідь поміж трьох дерев. За дуб і дерева надто часто згадується в місцевій співній творчості. В Холмській пісні Джурило з своїм дівочим військом зупиняється „під зелененьким дубом“. В Турковійській пісні дівчина під явором згубила свій віночок²⁾.

Рослини. Польові хлібні рослини уявлені в прізвищах: Гречанюк, Пшеняк, Овсюк, Житюк, Ячмінь, Горох і т. д. Є прізвище Хлебак. Далі трапляються: Цибуля, Мак, Бурачек, Редька, Пшеничка, Пастернак, Капуста, Морква, Ріпчук, Гриб та инші. Є прізвища од очерету, лушпайки, кропиви, тютюну. Частенько трапляються: Хміль, Калина, Рута й Барвінок. В назвах селищ повторюються назви від ягоди, гороху, калини, хмелю, рум'янку, гриба, волошок, ріпи, маку і т. д.

З квітів у народніх піснях надто популярні — калина, рута й барвінок. Молода прикладає до твари калину й запитує в батька, чи буде вона така хороша, як калина (Полюбичі). Зозуля співає коло калиночки. Калина й рута — короваїні зілля. Пищацька новорічка щедрівка супроводиться обсипанням вівсом або иншими зернами.

Калина, рута, барвінок, овес мали в народнім житті особливу вагу. Всс це, можливо, певною мірою пояснює, чом за ці рослини часто згадувано в народніх прізвищах.

Імена. Поміж народніми прізвищами повторісється багато передхристиянських персональних імен. Частіш за инші трапляються прізвища: Борис, Богдан, Юрко, знов же й похідні од них: Борисюк, Борищук, Борисевич, Юрак, Юрук, Юркевич, Богданяк, Богданський, Богдановський і ин.

Значно більше поміж прізвищами християнських персональних імен, поміж ними дуже часто повторюється таке типове ім'я з українською вимовою і транскрипцією, як Хома. Частенько трапляються прізвища: Сава, Панас, Гарасим, Назар, Ничипор, Гмитер, Олекса, Кузьма, Федорій і ин.

Жіночих іменнів поміж прізвищ далеко менше, ніж чоловічих, і в своєму основному вигляді вони трапляються дуже рідко й мало не всі мають похідний характер. Найбільш поширено прізвища: Манька, Ганька, Михаліна, Манюк, Маньковський, Машук, Манькут, Дарчук, Зосюк, Євкевич, Маланчук і ин.

¹⁾ Страшкевичъ, Устная народная словесность въ Холмской и Подляесской Руси.

²⁾ Страшкевичъ и Заусинский.

Давні вірування. У народніх прізвищах Забужньої Руси повторюються такі старовинні імена, як Дідо, Дзідо, Дідух, Чурило, Перун, Дажбогович, Коляда, Волосюк, Боско, Божек. В назвах селищ трапляються похідні від слова „чорт“: Чортовець, Чортовчик, Чортовичі. Коляда вихвалюється в Полюбечській пісні: „Ой, коляда, колядиця, ой, коляда, колядень“.

Помітно відзначено в прізвищах християнську добу: Ангол, Набожний, Крижчак, Чернець, Поп, Попюк, Молитовка, Свячина, Покровський, Отроцюк, то-що. Уніятецько-католицькі впливи видно з таких прізвищ, як Тіяра, Пацерковський, Казанський, Рожанець і т. д. Поміж селищами є Спас, Покровка, Святиця, Могильниця, Клятви, Манастирок то-що. Надто багато християнського елементу — поміж селами Холмського повіту.

В люстраціях XVI віку згадуються: Чурило, Дидуско, Дидович, Рай, Крижан, Чортовський, Коленда, Богуш, Багатир, Батур, Козоріз (Городло). Чи не про професію козоріза співається в обрядовій пісні „Ой добре тому, хто кози ріже“, і чи немає тут якогось натяку на добу старих вірувань?

Ч а с. З місяців в прізвищах часто повторюється Марець, Лютий, Липець, Квезинський, Січень, Січеньок, Студень, Сухий, Маєвський і ин. Поміж днями може найчастіше буває Неділя, Недяльковський, Недільський. Часто також повторюється П'ятниця, П'ятничка, Середа. Часом трапляється Субота. Є такі прізвища, як Веснюк, Місячкевич, Рочняк, Позняк, Вечера, Вечірковський, Вечеранський і т. д. Неділю ми бачимо також у назвах сіл: Неділовичі, Недільські. Є село Літин, Люта, Зімно, Залютень, Студянка.

У весільних піснях у Забужній Русі згадується субота і вівторок. З вівторком також зв'язаний спогад, як з днем 19 Лютого 1864 р.¹⁾ В Микулицькім весіллі згадується про всі дні тижня²⁾).

Х и б и. В народніх прізвищах Забужньої Руси зазначене яскраво не тільки позитивне, ба й негативне.

Єсть багато прізвищ, похідних од тих частин, або вад тіла, що в даної людини звертають на себе увагу: Рило, Лобай, Носаль, Зиза, Тилик, Зломанець, Ухач, Гембач, Кишак, Смаркало, Галяк, Голяк, Кривко, Горбач, Чирак, Цокало, Худик, Сліпчук, Щербатий, Глухий, Сліпий, Колтун, Тризубяк, Паршач і т. д. Характерні такі прізвища, як Дупняк, Сраль, Пердун, Бздюк, Поцеюк, Кобиляр.

В люстраціях XVI віку трапляються: Дупський, Гавенкович, Жопич, Щак, Бсдзєл, Ібіці, Срал (ль), Кривоніс, Скоропад, Дармоїд, Зєрвичанка і ин.

У к р а ї н і з а ц і я прізвищ. Багато латино-польських прізвищ перероблено на український лад, вони закінчуються на *ук, юк, ко* і т. д.: Пурчук, Гаудзюк, Публюк, Педюк і ин. Також поукраїнізовано прізвища, похідні від польсько-католицьких імен: Доминичук, Валенцюк, Казимірчук, Франчук, Мацеюк, Янюк, Касперчук й ин.

Прізвища деяких національних меншостей. Фамільні прізвища жидів міцно піддалися місцевій українській стихії. Значна кількість її має такий самий характер і форму, як і суто народні українські. В масі таких жидівських прізвищ, як Мєслюк, Еєреза, Камінь, Крупа, Шкляр, Соболь, Рибак, Війна (Война), Злотник, Щупак, Вечер, Бідний і т. д. нічогосінько немає жидівського. Такі прізвища, як Аронович, Жебрович, Волецький і т. п., характерні своєю місцевою нежидівською структурою.

Чимало жидівських прізвищ походить од назов різних міст. Питання про надання в колишній російській Польщі жидівським прізвищам постійного характеру було розв'язане р. 1821. Кожен жид мусів був зафіксувати своє справжнє прізвище, а коли не мав його, повинен був зазначити, яким саме прізвищем він користуватиметься³⁾. Відсіль, мабуть, повстало багато прізвищ од назов міст. Характерно, що подібні прізвища утворені від назов місцевих, а не біблійних: Люблінер, Варшавчик, Варшавський, Хелмська і т. д. Інші

¹⁾ М. Корниловичъ. Очеркъ исторіи крестьянъ и крестьянскаго дѣла губерній Привислинскаго края, СПбург. 1914.

²⁾ Е. М. Витошинський. Микулицьке весілля (рукопис).

³⁾ Дневникъ законовъ, томъ 7, стор. 134.

жидівські прізвища мають звичайне німецько-жаргонове походження, знов-же й біблійне. Єсть і такі прізвища, як Русман, Грець, Бакаляр, Біблін. На жидівську ономастику не аби-якою мірою вплинула і стихія польська. Співжиття українського народу на Холмщині з жидівським залишило деякі незначні сліди в місцевій українській ономастиці. Поміж українських народніх прізвищ зустрічаються звичайні жидівські й біблійні. Мало не всі вони поукраїнізовані: Хаюк, Хамюк, Мошко, Самуляк, Малкус, Мотисюк, Кошерний, то-що.

Німецькі прізвища змістом своїм являють назви професій, прикметникові додатки, частини тіла і т. п.: Брант, Вох, Грунвальд, Ландрат, Пельц, Фішер, Шпіль, Шнайдер, Циглер і т. д. Поміж професіями згадуються ті, що торкаються лісів, дерева, землі, рахунків, вартування, музики, залізняка, цегли, кравецтва, рибальства й инш. Є невелика кількість німецьких прізвищ, що їх мають не німці, а українці: Гут, Клуг, Барон, Грунвальд, Гох, то-що.

Особливість німецьких прізвищ та, що в масі вони дуже мало піддалися українській стихії. Українізація деяких з них торкнулася найбільше самих-но закінчень: Іоганнюк, Цвиглюк, Цюгак, Брукальський, Вахта, Грубштальський, Шульський, то-що.

Чеських прізвищ, або подібних до чеських — дуже мало: Поспішіль, Вечера, Рихлік, Заораль, Розсипаль, Зламаль, Досталь і т. д. Серед українців зустрічається прізвище Чех. Звертають на себе увагу назви сіл: Чехів, Чешин, Чехівка, Чехів Кут (Чехівка — також передмістя Люблина й доплив річки Бистриці).

Михайло Корнилович.

МАТЕРІАЛИ Й СТАТТІ З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОГРАФІЇ.

ДО ІСТОРІЇ ЗБІРКИ А. Л. МЕТЛИНСЬКОГО: „НАРОДНЫЯ ЮЖНО-РУССКІЯ ПѢСНИ“ (1854).

(А. Л. Метлинський і С. Д. Нис) ¹⁾.

Між співробітників А. Л. Метлинського, що подали свої матеріали до відомої збірки „Народныхъ Южнорусскихъ пѣсень“ 1854 року був і Степан Данилович Нис (1829—1900), український етнограф та письменник ²⁾). Студентом Київського Університету будучи, потрапив він до тісного гуртка „принадлежностью котораго была высокая любовь къ своей родной странѣ“ ³⁾). До цього гуртка близький був і професор університету — Амвросій Лукьянович Метлинський. Ще за гімназіальних років Нис залюбки збирав етнографічний матеріал під впливом українофільської атмосфери серед учительства Полтавської гімназії за сорокових років. Метлинський зацікавився студентом, що знав безліч пісень і добре їх співав; згодом це знайомство зміцнила спільна праця.

Співробітництво з Метлинським — а ми маємо певні підстави, щоб називати цю працю співробітництвом — дало реальні наслідки Носові-етнографові. Перше — Нис придбав певний досвід, удосконалив техніку записування матеріалів. Велику вагу мали спільні з Метлинським екскурсії — у професора-філолога було дечого повчитись медикові-етнографові. Друге — були конкретні досягнення. Дослід над Носовим архівом доводить нам, що серед збірки Метлинського (1854 р.) в чимало матеріалу, що його зібрав Нис. Цей матеріал і кількістю і якістю має в збірці не останнє місце.

Між иншим, коли збірник вийшов між люди, була чутка й друкованим словом потім стверджена ⁴⁾), ніби-то збірник аж сім років вилежав у цензурі. Це не так, бо як-би збірник справді лежав сім років у цензурі, то там-би не могло бути записів Степана Даниловича, які він Метлинському постачав принаймні з 1852 року, як за це свідчать його папери. Треба додати, що А. Л. Метлинський, скористувавшись з записів Носових, тим не менш — ніде під піснями не зазначив цього, обмежившись загальною подякою в загальних виразах, між иншим — й „С. Д. Носову“ в передмові до своєї збірки...

Зараз-таки як збірка Метлинського вийшла в світ, виникають різні непорозуміння та незадоволення декого що-до прав на опублікований матеріал. Незадоволений був, між иншим, і М. О. Максимович. Він закидав Метлинському, що останній не зовсім етично скористувався з його матеріалів без дозволу, та ще й попідписував декотрі місця в записах, незадоволений був і П. О. Куліш. Пояснення самого Амвросія Лук'яновича, правду кажучи, досить бліді, не задовольнили нікого. Хоча М. Ф. Сумцов доводить у

¹⁾ Ця праця — розділ з рукопису „Етнографічна діяльність С. Д. Носа“.

²⁾ Ширше див. Г. Коваленка „Очеркъ жизни и дѣятельности украинскаго этнографа и народнаго врача С. Д. Носа“. „Киѣвск. Старина“, 1901, IX. С. Єфремова: „Жертви нашего лихоліття“. Л. Н. В. 1901, IV.

³⁾ Див. С. Д. Носъ. „Страничка изъ моихъ воспоминаній“. „Киѣв. Стар.“, 1893, VI.

⁴⁾ Див. листування Максимовича, Куліша й Метлинського, публіковане у т. VI Зап. Укр. Наук. Т-ва за р. 1908 (В. Данилов), також М. Ф. Сумцов: „Пятидесятилѣтіе сборника Метлинскаго“ в „Изв. от. рус. яз. и слов.“, 1904, IX.

цитованій праці, що підозріння Максимовича вже дуже далеко сягнули, адже, очевидно, не було диму без вогню, бо на прикладі С. Д. Носа ми бачимо, що Метлинський не завсіді акуратно занотовував авторство своїх співробітників.

Що Ніс брав участь у збірці Метлинського р. 1854-го й постачив туди свої матеріали, за це промовляють отакі дані: 1) свідчення Метлинського в передмові до збірки (с. IX), 2) Носові нотатки в записках пісень, що тепер належать Етнографічній Комісії Української Академії Наук, та 3) свідчення Носове в тій редакції „Странички изъ моихъ воспоминаній“, що є в архіві Етнографічної Комісії¹⁾. (В „Кіевской Старинѣ“ р. 1893, т. VI, надруковано цю „страничку“ з пропусками).

Не всі тексти пісень, що увійшли до збірки Метлинського, збереглися в архіві Степана Даниловича — тільки 88 пісень. 53 пісні дійшли тільки в заголовках, в спискові, який позначено, що це пісні, які видрукувані в зазначеній збірці.

Ось які пісні Носові у збірці, що ми не маємо їх тексту, а тільки список: 1) Ой без милого соловейка і світ не світає (5)²⁾, 2) Ой у полі криниченька на чотири зводи (7), 3) Ой вишенька-черешенька, верба кучерява (12), 4) Усі кури на сідалі, півень на сторожі (16), 5) Не ходи, козаче, по над берегами (16), 6) Ой ти, горо кремінная (37), 7) Ой ти, дівчино гордая, пишна (44), 8) Ой за яром брала я льон, всю долину сходила (61), 9) Сидить голуб на дубочку, голубка на вишні (62), 10) Летів орел через море та став води пити (65), 11) Коло, коло Дунаю дівчина гуляє (77), 12) Ой ходімо, пане-брате, на той край помау (86), 13) Через круту гору та в луг по калину (109), 14) Росте рута, та не тута (116), 15) Ой дівчино-небого, люби мене голого (119), 16) Ой дівчино, дівчино! чия ти? (121), 17) Да ти, душечко наша, Марусе (131), 18) дальший номер за цим (131), 19) Обмітайте двори, застилайте столи (131), 20) Приїхав Юрочко до Марусі в гості (141), 21) Ой хто-ж тобі, Марусю, сей хорошенький посад дав (145), 22) У сінечках голубець гуде, а в світлоньку голосок іде (178), 23) Ой ти душенько наша, Марійко (188), 24) Сінечки мої яворові (214), 25) Жаль мені, мій батеньку, за тебе (216), 26) Ой, запрягайте батькові коні (225), 27) Ой брат сестру проводив, а місяць дорогу посвітив (228), 28) Ой хмелю-ж мій, хмелю, а хмелю зелененький (239), 29) Не хилися, сосно, бо й так мені тошно (251), 30) Ой у полі пшениченька, ой там поле дівчинонька (261), 31) Ой загуду, загуду, у сім селі не буду (277), 32) Постаблю я хижку там, на виріжку (294), 33) Ой піду я в зелений ліс, вищиплю, виломлю кленовий лист (297), 34) Ой під вербою не метено (302), 35) Купалочка з купа вийшла (312), 36) А вже ворон криче, пан по хлібу плаче (315), 37) Ой зійду я на шпиль-гору, на лебедів крикну (316), 38) Одчиняй, пане, ворота, іде твоя робота (319), 39) Ой на горі світлонька та новая (321), 40) Чи було літо, чи не було літа (328), 41) У чужих селах дощі йдуть (329), 42) Зійшов місяць із зорею та й обгородився (329), 43) Ой у бога великая сила (359), 44) Та скажи мені правду, мале пахоля (360), 45) Ой уродила мати синка на святу неділю (365), 46) Не з-за гори, з-за байраки—відтіля йдуть гайдамаки (367), 47) Ой вивела перепелочка діти (367), 48) Темна хмара наступає (449), 49) Горе мені, козакові (451), 50) Ясно, ясно а сонечко сходить, а хмарененько заходить (453) 51) Ой боже мій, боже, нащо я вродився (465), 52) Та просив мене Гарасим, Гарасим (469), 53) Ой ти дуб, я береза (471). Цей список мало дає дослідникові. Можна на підставі цього списку тільки стверджувати, що Ніс ці пісні публікував у збірці Метлинського. Більш цікавого дають ті записи 88 пісень, що до нас дійшов і самий текст їх у Носовому записові; отже не тільки факт Носового авторства стверджується, але ще до того дається ілюстрація — як поводився з текстами Метлинський, як він редагував їх. Наведімо назви цих пісень із зазначенням: сторінки, де їх видрукувано у Метлинського (перша цифра), нумерації тому, де пісень записано у Носа (друга цифра) та сторінки тому, де пісня є у Носовому манускрипті (третя цифра).

¹⁾ „Я, какъ пѣвецъ, понятно, сдѣлаалъ извѣстнымъ Метлинскому, сталъ бывать у него; онъ поощрялъ меня въ собираніи памятниковъ: былъ у него на родинѣ въ с. Сергѣевкѣ, Гадячскаго уѣзда, тамъ собирали и записывали. Многое изъ моихъ записей имъ же было опубликовано въ изданіи пѣсень 1854 г.“.

²⁾ Цифри в дужках — сторінки видання Метлинського.

1) Чи я вбрела, чи я вплила, чи мене підбито (7, 21^{*}—35), 2) Чи ти чула, дівчинонько, як я тебе кликав (9, 19—15), 3) Ти по сім боці, я по тім боці (12, 19—5), 4) Тихо-тихо Дунай воду несе, а ще тихше дівка косу чеше (14, 19—17), 5) Ой кінь ірже, трава в'яне (18, 19—94), 6) Пора, мати, жито жати — колос похилився (21, 19—60), 7) Ой любив та кохав, собі дівчину мав (23, 19—3), 8) І по той бік гора, і по сей бік гора (36, 19—43), 9) Летить орел сизокрилий у поле живиться (42, 19—100), 10) Заїздив я коня, заїзжу другого (46)¹⁾, 11) Пливи, пливи, селезю, против води тихо (49, 19—11), 12) Степ широкий, край далекий, милого не бачу (64)²⁾, 13) Ой посію на горі пшеницю, під горою овес (68, 19—95), 14) По садочку я гуляю, товариша викликаю (69)³⁾, 15) Чи я в тебе, мати, не твоя дитина, коли моя мука тобі дуже мила (70, 19—42), 16) Ой ти, козаче, що ти думавш-гадавш (81, 19—116), 17) Да поглядаю, да позираю да на ту чорну хмару (85, 19—8), 18) Ой не шуми, луже — зелений байраче (92, 21—27), 19) Та бодай тая степовая могила запала, ой як я під нею жито жала (98, 19—3, 19—107), 20) Ой, у саді-саді вино. граді (98, 19—42), 21) Сама-ж я не знаю, де мій милий дівся (103, 19—91), 22) Ой з-за гори вітер віє, калина не спіє (105, 19—1), 23) Уродила мене мати в зеленій діброві (108, 19—8), 24) На що мене сватавш, коли хати не маєш (120, 19—110), 25) Вчора, з вечора, та порошень капала (123)⁴⁾, 26) Ой піду я потихеньку, по два двори та минаючи (125, 51—6), 27) Та коли-б я знала, та коли-б відала (126, 51—20), 28) Чом ти, Марусю, не одказала іще вчора із вечора (126, 51—5) 29) Щаслива година настала, Маруся по родину послала (128, 51—16), 30) Пливи, пливи, селезю, тихо по воді (129)⁵⁾, 31) Суботонька на неділеньку пійшла (130, 51—13), 32) Ой на горі полуцвітки процвітають (138, 51—7), 33) Та ізрадується, ізвеселиться (145, 51—11), 34) варіант цієї ж пісні (145, 51—19), 35) Да коли-б я знала, да коли-б відала, що засватана буду (146, 19—36), 36) Віддавш мене, мій батеньку, та й сам знаєш (153, 21—83), 37) Зелена та дібрівонько, чого в тебе та борів много (154, 19—80), 38) Ой ходила дівчинонька по городу (160, 19—80), 39) Похилєє та дерево та ялина, покірнєє та дитятко, та Мар'єчка (175, 51—8), 40) Ой підленув соколонько під зелений сад (177, 51—17), 41) Ой ти, галочко-перемовочко, перемовила сокола (178, 51—8), 42) Соколонько та на вилеті, козаченько та на виїзді (179, 51—11), 43) Сама зоря до місяця (183, 51—14), 44) Що у гордого тестя стій, зятю за воротами (185, 19—103), 45) Ой на зятя та метіль мете... дрібен дощ іде (185)⁶⁾, 46) Ой на хаті зілля, а в хаті весілля (187, 51—5), 47) Ой імла-імла по полю лягла (193, 51—91), 48) Сванечки наші, голубочки, заспівайте нам прежнюю хорошую пісеньку (196, 51—11), 49) Чи тобі, зятеньку, не сором, що ти ідеш полем без лучка (198, 51—9), 50) Скаче свістонька, скаче, чогось вона хоче (199, 51—9), 51) Ліниві бояре, ліниві, сім день молотили (199, 51—9), 52) Любо-милу дивитися, як бояре танцювали (200, 51—18), 53) Поглянь, Марусю, на поріг, то йде дружбонько, воріг твій (207)⁷⁾, 54) Не метена уличка, не метена, ще старша дружечка не ведена (211, 51—19), 55) Ой не находь Литва — буде з нами битва (215, 51—13), 56) Що в сінечках голубець гуде, а в світлоньку голосок іде (216, 19—34), 57) Та кленовий листоньку, куди тебе вітер несе (222, 19—80), 58) Ой дівчино та Марусечко, позасівай свої стежечки (228, 19—82), 59) Бряжчали колокола, бряжчали, туди-ж нашу Мар'єчку помчали (229, 51—18), 60) За воротами вишня, туди наша матінка вийшла (230, 51—7), 61) Ой пане-паночку, ведем тобі підданочку (235, 51—10), 62) Ой хмелю, мій хмелю, да де ти зіму зімував-же (240, 19—43), 63) Ой ти, соловей рання пташечка (246)⁸⁾, 64) Посію я руту да м'яту в зеленому саду да саду (247, 19—25), 65) Що поуз мій двір - ворітєчка голубка летіла (252, 19—43), 66) Оддала мене моя матінка у чужую сторононьку (256, 19—77), 67) Ой не сама, не сама та билиночка в полі (262, 19—43), 68) Чи ти чула, матусенько, як я в тебе була (275, 21—36), 69) Пусти мене, мати, в поле жита жати (276, 21—88), 70) Налетіли голуби із чужої сторони (277, 21—82), 71) Сама не знаю, чом доленьки не маю (278, 21—20), 72) Що брат із сестрою по садочку ходить (280, 19—17), 73) Іване, Івашечку, не переходь-же да доріжечки (310, 19—31), 74) Да малай нічка — Пегрівочка, да не виспалася наша дівочка

^{1) — 3)} Ці пісні записані на окремих аркушах.

(313, 19—32), 75) Наша пані домує, нам вечерять готує (318, 19—37), 76) Ой із-за гори та буйний вітер віє, бідна вдова пшениченьку сіє (358, 19—83), 77) Ой за гаєм зелененьким брала дівка льон дрібненький (362, 19—26), 78) Ой, ішли чумаки з України, стали на попасі край долини (369, 19—87), 79) А ще сонце не заходить, а я спати ложуся (371, 19—79), 80) Ой на морі та на синьому та сокіл з орлом та купається (450, 19—74), 81) Ой високо сонечко зіходить, а низенько заходить (453, 19—93), 82) Чомусь мої воли не пасуться да не будуть води пити (453, 19—111), 83) Ой зійду-зійду на гору крутую та подивлюся, як люди живуть (459, 19—42), 84) На гору йду — не бичую, а з гори йду — не гальмую (460, 19—21), 85) Запив чумака, запив бурлака, запив—зажурився (461, 21—84), 86) Люлька моя червоная, з вечера курилася (468)¹⁾, 87) Годі тобі, снігирушка, по горам лігати (469, 19—113), 88) Задумала вража баба та й заблагатити (472, 19—29)²⁾.

Порівнявши тексти цих пісень у виданні Метлинського з власноручними записами Носовими, ми переконуємось у тім, що не завсіди манускрипт тотожний з редакцією Метлинського. Ми не маємо жадних даних говорити це що-до вищенаведених 53 пісень, але що-до цих, текст яких тепер в архіві маємо, досконало відомо, що в редакції Метлинського записи Степана Даниловича змінили свій вигляд. Треба завважити, що часом і цензура сприяла цьому, про що мова нижче йтиме, але редакційних виправок переважна більшість. З усіх цих пісень тільки номери 3, 7, 10, 12, 16, 20, 22, 25, 29, 30, 35, 42, 45, 46, 51, 52, 54, 61, 63, 86, 88 в текстах Метлинського та Носа тотожні, 67 останніх номерів являють собою деяку одміну. Подаємо ці варіанти.

1) „Чи я вбрела, чи я вплила“ (7, 21—35): 1 р. підбито = підлито. Варіант Носів, безумовно, кращий. 2) „Чи ти чула, дівчинонько“ (9, 19—15). Пісню цю у Носа инакше розбито на рядки. 2 рядки Метлинського = 1 Носовому. Кожен другий рядок Носів повторено двічі. 4) „Тихо-тихо Дунай воду несе“ (14, 19—17). У Носа є кінєць, що його нема у Метлинського:

„Мені, дівко, за столом сидіти,	Тобі, дівко, за полком ходити.
Тобі, дівко, дитини глядіти,	Мені, дівко, весілля гуляти,
Мені, дівко, мед-вино пити,	Тобі, дівко, хрестини 'дбувати“.

5) „Ой кінь ірже, трава в'яне“ (18, 19—94): 10 р. ломле = ломить. 6) „Пора, мати, жито жати“ (21, 19—60): 14 р. Доленька = фортуна. Кожен другий рядок у Носа повторено двічі. Пісню записано в с. Бобрику кол. Роменськ. пов. 8) „І по той біка гора“ (36, 19—43): 3 р. гороньками = гіроньками; 10 р. воронім = вороному. У Носа після 11 рядка є ще чотири рядки, незаведені у Метлинського:

„Напій-же коня	Холодної та водиченьки
Із повної та криниченьки,	Дівчино моя!“

9) „Летить орел сизокрилий“ (42, 19—100): 4 р. Да = Та. Після 12 р. у Носа є ще 7 рядків, випущених, очевидно, з цензурних причин:

„Коли-б мені та, Господи,	Не йди, не йди, козаченьку,
Сю дівчину взяти,	На церков прохати,
Пішов-би я на три годи	Та йди до мене служити“...
На церков прохати.	

13 р. Ой заслужи = Заслужи; І пару жупанів = Пару жупанів. Записано в с. Понорах. 11) „Пливи, пливи, селезню“ (49, 19—11): 9 р. вражий сину = сукин сину. 13) „Ой посію на горі пшеницю“ (63, 19—95). Один рядок Метлинського = 2 Носовим. Кожен другий рядок Носів подвоюється. Записано 1852 6/V в с. Понорах. 14) „По са-

¹⁾—²⁾ Ці пісні записано на окремих аркушах.

²⁾ На оригіналах записів пісень, позначених №№ 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 16, 17, 19, (19—107), 20, 21, 22, 23, 24, 37, 38, 56, 57, 58, 62, 64, 65, 66, 67, 69, 70, 72, 73, 74, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 84, 85, 87, 88 — надписано рукою Степана Даниловича: „напеч. Амвр.“.

дочку я гуляю (69, на окр. арк.): 5 р. буду я = маю я. 15) „Чи я в тебе, мати, не твоя дитина“ (70, 19 — 42): 1 р. в тебе = тобі; 4 р. хто = а хто. 17) „Да поглядаю, да позираю“ (85, 19 — 8): 1 р. Да = Ой, да на ту = на ту; 2 ряд. да на той = на той; 10 р. спочинку = спочиву; 12 р. до = да. 18) „Ой не шуми, луже, зелений байраче“ (92, 21 — 27): 8 р. А = я; і = я. Записано в с. Бобрику кол. Роменськ. пов. 19) „Та бодай тая степовая могила запала“ (98, 19 — 3). У Носових збірках цю пісню заведено в двох варіантах; обидва записано в с. Понорах. У Метлинського ця пісня позначена: Золотоноша, Конотоп. Наводимо обидва варіанти. А. (98, 19 — 3): 2 р. Ой = та; 3 р. Та = та й; 4 р. невесела = невеселая; 5 р. з ростом = росла 6 р. та до мене = із мною; 7 р. не = та не; 9 р. Ой = ох; 11 р. нехай = та нехай; 12 р. та щоб = а щоб; 13 р. Широкая = та широкая; 14 р. ой як тая = та як та. В. (19 — 107): 1 р. та = да; 2 р. Ой = Да; 3 р. Та = Да; 4 р. та = ой; невесела = невеселая; 5 р. та = да; 6 В = 6 А; 7 В = 7 А; 8 р. бо = — 9 В = 9 А; 10 р. Та нехай = нехай; 11 р. Нехай = да нехай; 12 р. та = да; 13 р. Широкая = да широкая; 14 р. ой як = да як. 21) „Сама-ж я не знаю“ (103, 19 — 91): 2 р. а чи = чи; після 6 р. у Носа: „ой убито, вбито, затагнуто в жито, червоною китайкою рученьки похрило“. Записано в Барішполі, кол. Полтавщина. 23) „Уродила мене мати“ (103, 19 — 8): 11 р. на Україні козак = в сьому селі милий. У Носа є кінець:

„Ой познаю миленького
Між тисячним полком,
Чорна шляпа пуховая,
Лента голубая,

Рубашечка тонка, біла
Вишивата шолком,
Жупанина по коліна,
Сам парень до діла“.

Очевидячки, Метлинський, уважаючи це за пізніший додаток, викреслив наведені рядки. 24) „На що мене сватаєш“ (120, 19 — 110). У Носа повторюються двічі рр. 4, 8, 12, 16. Записано в Барішполі кол. Полт. 26) „Ой піду я потихеньку“ (125, 51, 6): 1 р. потихеньку = потихесеньку; 5 р. та = те; 6 р. у Носа немає зовсім; 9 р. дивнії = дивні. У Носа повторено рядки: 1, 4, 5, 9 та 11 — двічі, а 2, 7, 10 — тричі. 28) „Та коли-б я знала“ (126, 51 — 20). Рядки 7 та 15 цієї пісні у Носа повторено двічі. 27) „Чом ти, Марусю, не доказала“ (126, 51 — 5): 1 р. Марусю = Пелажко 31) „Суботонька на неділеньку пійшла“ (130, 51 — 13): 2 р. Маруся = Оленка. У Носа після 6 р.: „Ой, хто-ж мене в шевлієнці найде, та тому-ж я то достануся“. „Суботонька на неділеньку“, рефрен, повторено по 12 р. двічі; 17 р. Юрасько = миленький. 32) „Ой на горі полуцвітки процвітають“ (138, 51 — 7): не минають (sic!) = не минають; 3 р.: в батенька = в батька. У Носа кінець:

„На що-ж тобі, дитя моє,
Той синенький цвіт,

Уже-ж тобі, дитя моє,
Зав'язаний світ!“

33) „Та ізрадується, ізвеселиться“ (145, 51 — 11): 1 р. та = да. На місці крапок в друк. тексті у Носа: „Святая пречистонька“. Очевидно — це цензурна купюра. 3 р. посадила = постановила; постановила = посадила; 4 р. янголя = анголя; 9 р. Марусина = Горпинчина; 10 р. Марусеньку = Горпинку; 13 р. зірочками = повночками. Записано в Гадячі 2/XII 1853. 36) „Відаєш мене, мій батеньку“ (153, 21 — 83): 4 р. та й = та і; вирази рр. 7 та 8 (..як дівочки та віночки та плестимуть...) у Носа повторено; 13 р. та кватирочки = кватирочки; рр. 13 та 14 у Носа повторено двічі; 15 р. Марусі = Галочки 37) „Зеленая та дібровонько“ (154, 19 — 80): 1 р. та = да; 4 р. ні од = та ні од; 5 р. та = да. Записано в с. Понорах. 38) „Ой ходила дівчинонька по городу“ (160, 19 — 80): 7 р. дрібен = дрібний. 39) „Похилеє та дерево та ялина“ (175, 51 — 8): 1 р. та = то; та = то; 2 р. та = те; 3 р. годиночки родилась = годиноньки уродилась; 4 р. отцю, неньці = отцю й неньці. 40) „Ой підленув соколонько“ (177, 51 — 17): 5 р. та галочка = галочка; 9 р. Юрко над = та Івашко під; 10 р. да = та; 11 р. Марусенька = Ганночка; 13 р. Мар'єчка = Ганночка; 15 р. Юрасенько = Івашку. 41) „Ой ти галочко, перемовочко“ (178, 51 — 8): 3 р. вишнеє = вишневий; рр. 6 та 7 в Носовім тексті немає; 9 р. Юрася = Іванка; 11 р. не я-ж = не я. 43) „Сама зоря до місяця“ (183, 51 — 14).

Замість рефрену Метлинського „рано, рано, ранесенько“, після рядків 1, 4, 7, 10, 12, 15 та 19 — у Носа рефрени два: „рано-рано“, після 1, 4, 7, 12, 15 та 18 рядків, і

„ранесенько“, що двічі повторено його після рядків 2, 6, 9, 10, 14, 17, 19. В Носовім тексті фігурує ім'я не Маруся та Юрась, а Палажка та Іллюшко.

44) „Що у гордого тестя“ (185, 19—103): 2 р. зятю = зятко; 4 р. іде = та іде; 6 р. кунами та бобрами = кунами-бобрами. Записано в с. Понорах. 47) „Ой імла-імла“... 193, (51—19): 3 р. Маруся = Кулінка. 48) „Сванечки, наші голубочки“... (196, 51—11): 1 р. сванечки = сванечки, сванечки; 2 р. прежнюю хорошую = прежню-хорошу; 4 р. дубничкам = дубничках, березничкам = березничках. 49) „Чи тобі, зятеньку, не сором“... (198, 51—9): 3 р. сідаєш = сидиш; 6 р. вінок = віночок; 10 р. свістонька = свість. 50) „Скаче, свістонька, скаче“... (199, 51—9): 1 р. Свістонька = свістя. 53) „Поглянь, Марусю, на поріг“ (207, окр. аркуш): 1 р. Марусю = Палажко. 55) „Ой не находь, Литва“ (215, 51—13): 4 р. Мар'єчки = Оленки. 56) „Що в сінечках голубець гуде“... (216, 19—34): 12 р. да = та. В Носовому тексті повторено двічі рр. 1, 3, 5, 7, 9, 11, 3, 15. 57) „Та кленовий листоньку“... (222, 19—80): 1 р. та = да; 5 р. т = да; 6 р. ...тебе батько оддає = тебе да батько 'ддає. Після 9 р. у Носа:

„Чужа земля коренистая,
Чужа сем'я норовистая,

Треба землю та й искоренити,
Чужу сем'ю треба знаровити“.
(Записано в с. Понорах, Конотіп. пов.)

58) „Ой дівчино та Марусечко“ (228, 19—82): 1 р. дівчино = дівчочко; 4 р. то рутою то м'ятою = да рутою — м'ятою. Записано в с. Понорах. 59) „Бряжчали, колокола, бряжчали“ (229—51—18): 2 р. Мар'єчку = Марусечку. 60) „За воротами вишня“... (230, 51—7). Цю пісню в Носовім тексті кінчається словами: „Молодої невісточки дожидала“ (у Метлинського: „Молодої невісточки ждала“, а далі починається другий номер: Вийди, матінко, огляди“... У Метлинського-ж ці два номери з'єднані в одну пісню.

62) „Ой хмелю, мій хмелю“... (240, 19—143): 1 р. хмелю = хмелю-ж; да де = де. Кожен другий рядок цієї пісні у Носа повторено двічі. 64) „Посію я руту та м'яту“... 247, 19—25): 1 р. та = да. Кожен четвертий рядок цієї пісні у Носа повторено двічі. 65) „Що поуз мій двір ворітечка... (252, 19—43). Один Носів рядок = двом Метлинського Кожен другий Носів рядок повторено двічі. 66) „Оддала мене моя матінка“... (256, 19—77): 4 р. після = послі; 19 р. теї = тії; 23 р. та й = дай; 24 р. та = да; 26 р. та = да; 27 р. та = да; 28 р. та 67) = да; та = да. Записано в с. Рябухах, Конотіп. пов.

67) „Ой не сама, не сама“ (262, 19—43). Після 7-го рядка у Носа є текст випущений у Метлинського:

„Ні на кого, серце мое,
Ні на кого жалкувати.

Полюбила козаченька
Та при місяці стоя“...

18. р. та на вік = на віки. 68) „Чи ти чула, матусенко“ (275, 21—36): 6 р. долі = щастя; 10 р. полі = поле. Записано в с. Понорах. 69) „Пусти мене, мати“ (276, 21—88): 16 р. давно = навік. Кожен другий рядок у Носа повторено двічі. 70) „Налетіли голуби“ (277, 21—82): 4 р. клопочіть = хлопочіть; 5 р. нахлопочу = нахлопочу. 71) „Сама я не знаю“... (278, 21—20): 1 р. сама = я сама; 8 р. в тебе = в тобі; 17 р. по чужим = чужим; 21 р. ходила-б = ходила; скажуть = кажуть; 22 р. ходила-б = ходила; скажуть = кажуть. 72) „Що брат із сестрою“... (280, 19—17): 6 ряд. у Носа повторено двічі. 73) „Іване Івашечку“ (310, 19—31): 1 р... Івашечку = Івашечку; 2 р. не переходь = да не переходь 6 р. порубаєм = зарубаєм. Записано в с. Понорах. 74) „Да малая нічка-Петрівочка (313, 19—32): 6 р. своїму = своєму. 75) „Наша пані домує, нам вечерять готує (318, 19—37). У Носа є кінєць:

„Одчиняй, пане, комірку,
Давай гребцям горілку,

Одчиняй, не бари,
Їдять комарі

76) Ой з-за гори буйний вітер віє“ (358, 19—83).

Там, де у Метлинського стоять крапки (після 4-го рядка), у Носа є куплет, викреслений, очевидно, у цензурі.

„Прийшла до неї
Да Божая матірь,
Да стала вона з удовою
Да вірненько розмовляти:

—Годі тобі, удівонько,
Да пшеницю волочити,
Пора тобі, удівонько,
Йти вечеряти варити“...

8 р. ж теї = тії; 9 р. та й = да й; 12 р. ж теї = в тії; та = да й; 15 р. темненької = темної. 77) Ой за гаєм зелененьким... (362, 19—26). У Носа повторюється двічі слова з рядків = Ой за гаєм (1), вона брала (3), ой та земле (7), прийняла-ж ти (11), на щож (13), їхав козак (15), загадаю (19), а що в'ється (23), а що росте (24), а що цвіте (25), а що плаче (26), а що грає (27), а що світить (28), дівка стала (30), що хміль (32), камінь росте (33), верба цвіте (34), сова плаче (35), скрипка грає (36), місяць світить (37). 78) „Ой ішли чумаки з України“ (369, 19—87): 26 р. ти так = ти й так. 79) „А ще сонце не заходить“ (371, 19—79): 3 р. помолившись я = помолившись я. 80) „Ой на морі та на синьому“ (450, 19—74): 8 р. сліззоньками = а сліззоньками. Записано в с. Хорунжівці кол. Роменськ. пов. 81) „Ой, високо сонечко зіходить“ (453, 19—93). 2 Носових рядки = 1 Метлинського. Кожен другий рядок у Носа повторено двічі. 17 р. розбойники = розбійнички. Записано в с. Оробах, кол. Лубенськ. пов. 82) „Чомусь мої воли не пасуться“ (458, 19—111). В Носовому тексті деякі зміни: 12 р. М = 14 р. Н; 17 р. М = 15 р. Н; 18 р. М = 16 р. Н. Варіанти у Носа й Метлинського такі: 12 р. ради-б = раді-б; харчів = хърчі; 16 р. поховали, мати = поховали твого; 19 р. мати за ворота = мати; 23 р. трава = травка; 24 р. стала = та й стала. 83) „Ой зйду-зйду на гору крутую“ (459, 19—42): 4 р. а люди = як люди; 10 р. в.. кабак = в царський кабак; 11 р. а у кабаці = в царськiм кабаці; 13 р. а у кабаці = в царськiм кабаці. 84) „На гору йду не бичую“ (460, 19—21): 2 р. а згори йду = з гори йду; 8—9 р. повіряю = довіряю. 10 р. у Носа не повторено. 85) „Запив чумака, запив бурлака“ (461, 21—84): 3 р. долі = волі; 10 ряд. рідна = стара. 87) „Годі тобі, снігирушка“ (469, 19—113): 2 р. та пари = пари.

Аналізуючи всі ці варіації, ми, по-перше, можемо завважити варіації дрібного характеру, що, власне, ще не становлять якогось великого гріха проти точности, як, наприклад, в номерах 8, рр. 3 та 10, 20 р. 4, 19 вар. А. р. 3, 4, та багато інших аналогічних неточностей, що наводити їх всіх здається нам зайве; далі можна бачити неточності серйозніші, що виникли через певний недогляд чи недбалість, як, напр., номері 1 р. 1, 2 (рефрен), 5 р. 10, 23, р. 11-ий, 24 (рефрен), 26 (рефрен). Дальша група неточностей — це „підкрашування“ пісень — заміна імен на більш „милосвучні“ та окремих брутальних виразів, як, наприклад, номері 11, р. 9-ий, 27, 1-ий рядок, 31, р. 2-ий, та 19-ий; 33, р. 9-ий й т. ин. Трапляються пропуски, що зробив Метлинський, як, напр., в номерах 4, 23, 32, 57; іноді Метлинський з'єднував два номері в один, як, напр., номер 60. Окрему групу становлять пропуски, що їх Метлинський мусів зробити, очевидно, з примусу цензурного, як от у номерах 9, 38, 76, 83.

Роздивляючися ці неточності, переконуємося в тім, що вони сами по собі типові для тогочасних українських етнографів. Досить згадати хоча-б за того самого Куліша, який, як показав це академик А. М. Лобода¹⁾, дуже вільно поводився з власними записами і неточності у нашiм випадкові тільки переконають зайвий раз у тому-ж самому. Етнографи тогочасні ще не вважали за гріх проти етнографії „прикрасити“, або-ж і попросту таки недбало передати якийсь запис, іноді й підробити щось. Треба для характеристики С. Д. Носа, як етнографа, завважити, що його варіанти здебільшого крадці за варіанти Метлинського і, в даному разі, точніші.

Отже, серед співробітників Метлинського Носові належить видатне місце. Це й мала довести ця невеличка розвідка.

Володимир Білий.

¹⁾ Див. Записки Істор.-Філ. Від. У. А. Н., кн. II — III, стор. 111 — 115.

ДО ІСТОРІЇ ВИДАННЯ „ЛИТЕРАТУРЫ УКРАИНСКАГО ФОЛЬКЛОРА“ Б. Д. ГРІНЧЕНКА.

Продукт народної творчості — звичаї, обряди, повір'я, заговори, загадки, байки, поговірки і особливо пісні в усіх культурних народів завжди були предметом уваги дослідників минулого життя. Через них кожний народ передає в нащадок майбутньому поколінню свою історію, свій побут, свої переживання.

Ось через що дослідники минулого надають надзвичайної ваги елементам народної творчості, присвячують їм окремі праці, упорядковуючи матеріали минулого, відокремлюючи їх у певну галузь, що відома під назвою фольклор.

Ось через що і на Україні фольклор притягав до себе пильну увагу дослідників народного життя. За минулий час багато українських фольклорних матеріалів розкинуто по різних творах, часописах, річниках і т. и. Не мало вкладено праці і на упорядкування українського фольклорного матеріалу, на доведення його до системи у вигляді бібліографічних покажчиків. Але всі спроби, цінні самі по собі, для сучасного моменту напівзагубили своє значіння як через те, що вичерпують тільки матеріал свого часу, так і через те, що здебільшого захоплюють широкий народознавчий матеріал загального характеру і змісту, торкаючись фольклору тільки остільки, оскільки він входить, як складова частина, до етнографії.

Першим таким покажчиком був „Указатель источниковъ для изученія Малороссійскаго края“ 1858 р. О. М. Лазаревського. На жаль, видання цього покажчика зупинилося на першому випускові, не даючи до того вказівок на те, що було надруковано в „Губернскихъ Вѣдомостяхъ“ і чужими мовами. Було потім два продовження до цього покажчика, що з них одне — за 1857—1860 роки склав П. С. Єфименко; під назвою „Украинская литературная лѣтопись“ його надруковано в „Полтавскихъ Губернскихъ Вѣдомостяхъ“ (1861 р. №№ 3—8); друге — за 1858—1860 роки склав Б. І. Межов; надруковано в „Основи“ (1861 р. №№ 8 і 11—12). Р. 1883 вийшло два покажчики: 1) „Библиографическіе матеріали по этнографіи, географіи, статистикѣ и экономическому состоянію Полѣсья (сѣверо-западный и юго-западный край вообще и губерніи Минская, Гродненская, Волынская, Кіевская и Могилевская въ частности). СПБ. 1883. З. Пѣнкиной при содѣйствіи Межова“ і 2) Комарова М. Ф. „Библиографическій покажчикъ новой украинской литературы (1798—1883)“. Для галицько-руської літератури є покажчик Левицького Ів. Ом. під заголовком: „Галицко-русская библиографія XIX столѣтія по русскимъ изданіямъ въ Венгріи и Буковинѣ (1800—1886). Два тома. Львовъ. 1888—1895, стр. XXII + 161 + 733, 4°. Його-ж. Укр. бібліографія Австро-Угорщини за роки 1887—1900, т. I—III. 1909—1911, in 8°. (Зазначені всі книжки, брошури і статті в газетах, річниках та збірниках. Наприкінці — алфавітний покажчик предметовий та назов).

Після перерви, мало не в десять років, виходять ще два покажчики: 1. Б. Д. Грінченка „Литература украинскаго фольклора. 1777—1900“. Черніговъ 1901 г. і 2. Д. Дорошенка „Указатель источниковъ для ознакомленія съ Южной Русью“. СПБ. 1904. Отдѣлъ XVII и XVI. — „Малорусская этнографія“ и „народное творчество“ (фольклор¹⁾).

¹⁾ Зрештою варт зазначити працю Зеленіна Д. К.: „Библиографическій указатель русской этнографической литературы о внѣшнемъ бытѣ народовъ Россіи. 1700—1910. (Записки Русск. Географич. Общества по отдѣлу этнографіи, т. XL, вып. 1.). СПБ. 1913, стр. XXXIX + 733 (изданіе корректурное)“. Покажчик Зеленіна торкається матеріальної культури.

На цьому власне бібліографічні друковані досягнення українського фольклору кінчаються.

Правда, з р. 1912-го маємо відомості, що П. К. Симоні запропонував „Отдѣленію русскаго языка и словесности Русской Академіи Наукъ“ для друку виготовану ним бібліографічну працю: „Русскій фольклоръ, матеріали для его изученія. Библіографическій обзоръ“, в склад якого повинні були ввійти всі відомості „о великорусскомъ, малорусскомъ и бѣлорусскомъ фольклорѣ“ з відповідними показниками наприкінці (Див. „Извѣстія Акад. Наукъ“ 1912, 5. 411; пор. „Этнографическое обозрѣніе“ 1912, № 1—2, 291). Але ця праця в науковому обігові поки-що не вживається.

Бібліографія українського фольклору була за предмет студій Рос. Академії Наук. Ці бібліографічні студії було публіковано в бібліографічних збірниках: „Славяновѣдѣніе“ в 1901 году. Систематическій указатель трудовъ по языкознанію, литературѣ, этнографіи и исторіи“. СПб. 1903 г. та в „Обозрѣніи трудовъ по Славяновѣдѣнію“ за редакцією Бенешевича. Найбільш докладні бібліографічно-фольклорні відомості було подано в „Обозрѣніи трудовъ по Славяновѣдѣнію 1912 годъ“, коли було видано окремий випуск, спеціально присвячений українознавству: „Випускъ III. Украиновѣдѣніе“. СПб. 1914.

З перелічених показників найбільше значіння має „Литература украинскаго фольклора“ Б. Д. Грінченка. Цей показник, охоплюючи фольклорний український матеріал з р. 1777-го до 1900-го, містить у собі: а) записи фольклорних матеріалів, виданих з науковою або з іншою метою (в оригіналі або в перекладі), б) твори художнього письменства, що являють літературне оброблення українського фольклору, в) досліді, що їх присвячено українському фольклору, критичні розгляди праць у цій царині і г) історію науки про український фольклор, біографічні відомості про фольклористів та інші відомості, що стосуються до предмета. Показника Б. Д. Грінченка складено в хронологічному порядку, старанно і з значною повністю. Користуючись цим показником, дослідник українського фольклору має гарного підручника, при світлі якого не важко орієнтуватися в численному українському фольклорному матеріалі, особливо, коли буде прийнято на увагу деякі корективи, що зауважено в рецензіях на показника Грінченка, як ось: Шугурова Н. в „Кіевской Старинѣ“ 1901 р. IX, стор. 105—114 (Бібл.); „Придніпровскій Край“ 1901 р. № 125; „Русскія Вѣдомости“ 1901 р. № 229, Франко Іван в „Записках Наук. Т-ва ім. Шевченка (у Львові), т. XLIV, 44—49 і відповідь Грінченкова на рецензію Шугурова в „Кіевской Стар.“ 1901 р., X, 19—20 (Изв. и зам.).

Зауваження з приводу „показника“ Б. Д. Грінченка наведеними рецензіями не обмежуються. Маючи численні знайомства в широких колах досвідчених українських і закордонних фольклористів, Грінченко Б. Д. одержав од них після виходу свого показника декілька листів, що в них його кореспонденти подають чимало цікавих зауважень в справі видання бібліографічного показника. Ці листи (чеського професора Ю. Полівки, А. Малинки, В. Г. (Василя Горленка) та В. Доманицького¹⁾, за ласкавим дозволом дружини небіжчика М. М. Грінченкової, друкуються тепер, як цінний додаток до раніш публікованих рецензій.

Але показник Грінченка закінчує огляд літератури українського фольклору 1900-м роком.

Частково доповнює його показник Д. Дорошенка, але і цього показника доведено лиш до 1904 року.

Отже на 1904 році систематичне об'єднання українського фольклорного матеріалу обривається. До цього часу спроб дальшого об'єднання і систематизації українського фольклору, оскільки нам відомо, не було. А тимчасом інтерес до фольклору росте, суспільність інтенсивно реагує на удосконалення людської самосвідомості, почувається

¹⁾ Особливо докладні листи (4 листи 1903—1904 рр.) надіслав до Б. Д. Грінченка В. Доманицький. У своїх листах Доманицький занотовує значну кількість бібліографічного матеріалу. За браком місця ці зауваження тут не друкуємо, сподіваючися їх подати в наступній 3-ій книжці Етнографічного Вісника.

гостра потреба заповнити прогалину систематизації українського фольклору, що утворилася протягом останніх двадцяти років.

Ідучи назустріч цій потребі, Етнографічна Комісія при I-му відділі У. А. Н. розпочала працю над складанням такого покажчика з літератури українського фольклору, який має охопити весь фольклорний матеріал України з кінця XVIII століття геть аж до останніх часів.

Значну частину праці вже пороблено, більшість джерел переглянуто і потрібний матеріал занесено на картки.

В процесі роботи бажано було-б, щоб особи, зацікавлені в скорішому виданні докладного покажчика, подавали до Етнографічної комісії Академії свої зауваження щодо матеріалів українського фольклору та систематизації їх. Кожне зауваження буде прийнято з подякою.

І. Л и с т Ю. П о л і в к и. Praha, 18/XI 1900. Многоуважаемый Борисъ Дмитриевичъ! Нашъ этнограф. музей получилъ III т. Вашихъ Этнограф. матеріаловъ и отъ его имени приношу Вамъ искреннюю благодарность. Я приказалъ, чтобы Вамъ выслали III, IV—V и VI вып. нашего сборника этнограф. И просимъ Васъ покорно, чтобы намъ подарили еще I—II т. Вашихъ матеріаловъ и возможно ли тоже Вашу книжку о Кулишѣ.

Библиотека покойнаго Ржегоржа не попала въ нашъ музей, только оставшіеся послѣ его смерти матеріалы рукописные, касающіеся Галичанъ. Желательно бы было очень, чтобы украинскій фольклористъ ближе съ ними познакомился.

Сборниковъ чешскихъ и словацкихъ преданій, сказокъ, пѣсень и т. д. множество. Главнымъ образомъ сборники сказокъ нашихъ неудовлетворительны, всѣ почти передѣлки литературныя или для молодежи, такъ чешскія, моравскія и словацкія сказки Bajeny Němcové, моравскія В. М. Kuedy (до сихъ поръ 4 вып.), словацкія Dobrzinského (8 вып. Turc. Fr. Martin 1880—83), новѣйшія валашскія М. Václavka по разнымъ дѣтскимъ изданиямъ разбросанныя научнаго изданія совсѣмъ нѣтъ, и мы должны признаться, что мы. въ этомъ отношеніи далеко далеко за Вами. Только въ новѣйшее время даются нѣкоторыя вѣрно записанныя сказки въ журналѣ Český Lid и въ VII вып. нашего сборника будетъ издано нѣсколько сказокъ вполне отвѣчающихъ научнымъ требованіямъ.

Подъ бандеролью присылаю Вамъ отискъ рецензіи изъ XXII тома Archiv f. slav. Philologie. О Вашихъ матеріалахъ я писалъ въ этомъ журналѣ въ XXI т. о I вып. стр. 263—270, о II т. стр. 273—285. Прилагаю желаемый Вами списокъ моихъ статей о сказкахъ. Весь Вамъ преданный Ю. Поливка.

My trzej bracia. Lud (Lwów) II. Между прочимъ: Манжура сказки (Харьковъ 1891) стр. 118 сл. и Ястребовъ „Матеріалы“, стр. 244 (Лѣтопись истор. фил. общ. новоросс. III). Seit welcher Zeit werden die Greise nicht mehr getötet. Zeitschrift des Vereins für Volkskunde Berlin 1898, стр. 25—29 — малорусскія преданія К. J. Erben Slav-čítanka 137. Чубинскій. Труды II, 526. Манжура. Сказки стр. 143. Том Tit Tot. Zeitschrift des Vereins f. Volkskunde 1900. Етнограф. Збірник VI, стр. 72—280 (въ моей статьѣ стр. 258), Гринченко I по 112 (у меня стр. 387). Nachträge zur Polyphem Sage. Archiv f. Religionswissenschaft herausgegeben von D-r Th. Achelis. Freiburg in B. I, 1898. Стр. 305—336. — Малорусскія: Етнограф. Обзор. IV, 1890, стр. 94. Драгомановъ. Малор. нар. пред. стр. 384. Ястребовъ, стр. 140, 139. Гринченко II по 4 (у меня стр. 327—330). Етнограф. Збірник I. Роздольський по 18 (стр. 332). (Goethe-Jahrbuch XXI замѣтка J. Bolte Zur Legende vom Hufeisen, стр. 257 сл. — много сообщено Етнограф. Збір. III, 69 (стр. 261). Rybák a zlatá rybka. Narodopisny sbornik česko-slovanský I, 49—63. Етнограф. Обзор. IX, 1892, стр. 129 (у меня стр. 58) ib. стр. 130 сл. (у меня 59). „O zlatem ptáčku a dvou chudých chlopceích“ ib. вып. VI, стор. 94—143. Moszyńska (Zbiór. Krak. Ak. IX) по 5. Манжура, стр. 52 (у меня стр. 117—8). Ястребовъ стр. 206 по 16. Гринченко № 183 (у меня стр. 123). „Tatku, ach tylko taką gaskę mi daj“. Wisła X, 1896, стр. 795—799. Житє и Слово, 1894, вып. V, стр. 186 (у меня стр. 798). „Doktor wszystkowiedza“. Wisła XI, 1897, стр. 53—69, 298—315. Гринченко I, 3 (у меня стр. 58), Манжура. Сборн. Харьк. VI, стр. 178 (у меня стр. 59); Драгомановъ.

Малорусскія преданія 146 по 43 (у меня стр. 64); Чубинскій. Труды II, стр. 646 по 107 (у меня стр. 310).

II. Лист В. Горленка. 9 августа, Ярошовка. Мои предположенія нѣсколько измѣнились, Многоуважаемый Борисъ Дмитріевичъ и выѣзжалъ я только въ Лохвицу и Кіевъ, а въ Полтавщину, Яновищину етс. ѣду только въ это воскресенье
О „Литер. фолькл.“ не писалъ еще и вотъ почему. Зная то обстоят. что указатель составл. въ Черниговѣ и безъ помощи большихъ библіотекъ, надо удивляться только его полнотѣ и Вашему труду. Но вообще въ немъ много пропусковъ и, мнѣ подумалось, что нѣтъ никакой цѣли корить намъ печатно другъ друга, когда мнѣ отлично извѣстно, что эти пропуски вышли просто оттого лишь, что Вы не имѣли подъ руками всѣхъ книгъ, какія нужно бы было имѣть. Главный пробѣлъ тотъ — что Вы не могли пользоваться журнальной литератур., гдѣ разбросано многое этнографически-малороссійское. Начинаетъ оно появляться въ старыхъ журн. съ 20 и 30-хъ годовъ. Лучше бы конечно Вамъ видѣть самые журналы. Но есть и указатели къ нимъ, изъ кот. можно было бы извлечь свѣдѣнія о малорос. матерьялахъ. Таковы указатели: Бартенева къ „Москвитянину“, указатели Полуденскаго къ нѣсколькимъ старымъ журналамъ и пр. Болѣе всего ощутительно незнакомство съ „Чтеніями въ Общ. Ист. и древн.“, гдѣ въ особ. во времена Бодянскаго, — множество малорос. матерьял. Къ нимъ также есть указатель — Бѣлокурова. (Москва 1883). Совсѣмъ пропущено у Васъ все относящееся къ Кубани и Черноморью. Между тѣмъ тамъ есть своя мѣстная печать со множествомъ матерьяловъ. Къ „Кубанск. Вѣдомостямъ“ есть тоже указатель Фелицына (вышло двѣ части), гдѣ Вы нашли бы пропасть этнографіи. Въ „Руководствѣ для сельскихъ пастырей“ времени Феоф. Лебединцева также была малор. этнографія. Далеко не исчерпаны у Васъ матерьялы изданій Географическ. Общ. (Вѣстн. Геогр. Общ., — Извѣстія Г. Общ.) и „Губ. Вѣдомостей“. Зато совершенно лишні, загромождаютъ книгу, сбиваютъ читателя и вносятъ какія то ненатурчныя пятна — лубочныя сборники, повторяющіе вдобав. одинъ другой и, противныя мнѣ лично, передѣлки въ стихахъ народн. разсказовъ и сказокъ. Не люблю никакого аплике.

Вотъ то главное, что я могъ сказать въ рецензій, но не скажу, помня, что Вы не могли имѣть подъ рукой всѣхъ источн. и, помня также, что, кромѣ Васъ, указателя все же никто еще не сдѣлалъ. — Если для Васъ имѣетъ значеніе появленіе краткой замѣтки о Ваш. Указ. в газетѣ безъ критики, то напишите.

Кромѣ книгъ, любезно Вами присланныхъ, я получилъ Указ. и отъ Земск. Собрн. Этого послѣдній я отправилъ Мартиновичу, кот. опять подаль признаки жизни и опять поражаетъ меня сообщеніями о тѣхъ невѣроятн. записяхъ, кот. у него есть и того что онъ по этой части знаетъ. Я дѣлаю всевозможн. усилія, чтобы склонить его къ печатанію его матерьяловъ.

О повѣсти Вашей въ слѣдующій разъ. Еще не кончилъ ее. Весь Вашъ В. Г(орленко). (Р. С.) Пыпинъ, обѣщавшій издать обзоръ малорос. этнографіи, такъ и не исполнилъ обѣщанія. Пошлите ему Вашу книгу, адрес. въ „Вѣстн. Европы“.

Роясь въ бумагахъ своихъ, нашелъ старыя записи. Посылаю Вамъ изъ нихъ пока псалмы, мож. б. гдѣ нибудь можно будетъ пристроить. Рукоп. не возвращайте.

III. Лист О. Малинки. Милостивый Государь! Получивъ отъ одного господина на короткое время Вашу „Литературу укр. фолькл.“, я имѣлъ возможность только бѣгло ознакомиться съ ней. И при такомъ знакомствѣ бросилось мнѣ въ глаза нѣсколько неточностей въ Вашей книгѣ, правда, неважныхъ, но все же досадныхъ при пользованіи этимъ очень цѣннымъ трудомъ.

Въ виду Вашей просьбы въ предисловіи дѣлиться съ Вами замѣчаніями о книгѣ, я и прилагаю при этомъ указаніе на тѣ неточности, которыя подмѣчены мною.

Вашъ „Указатель фам. авторовъ...“ не всегда совпадаетъ съ текстомъ: въ index'ѣ возлѣ фамиліи „Дикаревъ“ стоитъ ссылка на 1401 №; в текстѣ подъ этимъ № Дикаревъ не упоминается; П. Кулишъ — въ „Указ.“ № 169, въ текстѣ соответствующій 159 №; въ ind. 429 № — въ текстѣ не то; подъ № 278 въ „Указ.“ стоитъ М. Гащукъ — нужно О. Гац. — Мнѣ (Малинкѣ) ошибочно приписана въ текстѣ замѣтка „къ легендамъ и пов. о змѣяхъ“ („Этн. об.“ 97 № 47, — въ Вашемъ текстѣ подъ № 1539); замѣтка эта принадлежитъ

М. Васильеву. Совершенно не рассмотрѣнь Вами „Вѣстникъ Славянства“, сборникъ, издаваемый проф. В. В. Качановскимъ. У меня подъ руками нѣтъ всѣхъ книгъ этого журнала, но могу указать въ нихъ слѣд. матеріаль: 1) 1892 г. кн. 7: „Особенности говора м. Мрина, Нѣж. у. Черн. г.“ А. Малинки; 2, 1893 г. кн. 8: „На бабі чортова голова“ и некрологъ А. А. Потебни. 3, 1894 т. 9: „Малорос. стихъ о Егоріи Храбромъ“. В. Кач-го (т. е. Качановскаго). Готовый къ услугамъ А. Малинка. г. Глуховъ 6 іюля 901 г.“

IV. Лист О. Малинки. Милостивый Государь Борисъ Дмитріевичъ! Пославъ Вамъ письмо, я самъ вспомнилъ, что Юсь Д. — псевдонимъ Кулиша, но псевдонимъ Дикарева мнѣ былъ неизвѣстенъ.

Въ такое положеніе. въ какомъ былъ я, могутъ попасть и другіе, не знающіе псевдонимовъ писателя; не лучше ли поэтому въ index'ѣ при фамиліи писателя выставятъ и тѣ его псевдонимы, к-рые попадаются в текстъ Вашей „Літературы“? — „На бабі чортова голова“ — заключаєть въ себѣ небольшой апокрифич. разсказъ, записанный Качановскимъ въ Нѣжинѣ и объясняющій возникновеніе этой пословицы (Спаситель приказалъ ап. Петру помирить дерущихся бабу и чорта; П. отсѣкъ обоимъ головы; получивъ отъ Спасителя приказаніе приставить ихъ къ туловищамъ, онъ спуталъ головы; съ этого времени и явилась пословица. — Параллели: въ Сборн. Иванова „Почему на хохлѣ чорт. гол.“, Добровольск.: „Смол. Этногр. Сб.“, стр. 288: „Якъ Никола бабу разымалъ у драки съ чортомъ“). Въ моемъ разборѣ говора — приведено 2—3 объясненія названій уроцищъ; одно представляетъ пересказъ стихотворенія „Паганее Поле“, помѣщ. въ „Основѣ“ 61 г. февр.; вообще, матеріаль скудный, и лучше о немъ не упоминать вовсе.

Теперь позвольте подѣлиться еще нѣсколькими замѣчаніями. 1) Называя журналъ, Вы, совершенно правильно, отмѣчаете, какой фольклорный матеріаль заключается въ каждой книгѣ журнала; къ сожалѣнію, попадаютъ кое-гдѣ пропуски, т. е. приведено одно названіе журнала безъ перечисленія нужныхъ статей, напр. № 1628 (текстъ) „Этн. об.“ журн. — и только; № 1616 „наук. тов“... Львиль — статьи не указаны.

2. Быть можетъ, по той же причинѣ, что и Гатцуки, смѣшаны у Васъ въ index'ѣ И. и Г. Кулжинскіе: въ index'ѣ всѣ статьи приписаны И. К му, въ текстѣ же ему принадлежать № 19, 26, 290; остальные — № 269, 414, 428, 437, 455 и 482 — Гр. К-му.

3. Подъ № 1507 кн. II — отмѣчена рецензія на сборникъ узоровъ писанокъ Скаржинской, между тѣмъ какъ указанія на самый сборникъ я не нашель въ Вашей книгѣ; подъ № 1416 отмѣчена программа собиранія писан. — той же Скарж. Если Вы отмѣтили эти двѣ замѣтки, то можно было бы указать — и сборникъ Скаржинской, и „южно-р. нар. орнаментъ“ Черн. г. Глух. у. 1878 г. П. Я. Литвиновой, и мои „Писанки и крашанки“ „Этногр. об.“ 99 г. кн. 1—2.

4. В index'ѣ въ первой строкѣ помѣщены А. В. и А. К.; вѣроятно, это разныя лица, и ихъ удобнѣе бы помѣстить въ разныя строки. — Вотъ тѣ замѣчанія, неважныя правда, к-рыми хотѣлъ я подѣлиться по поводу Вашей книги, въ общемъ, повторяю, очень цѣнной.

Ни „земск. сборника“ ни приложеній къ нему я не получаю вовсе. Готовый къ услугамъ А. Малинка. 15 іюля 901 г. Глуховъ.

Андрієвський Олександр.

ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОГРАФІЇ

(Лист М. О. Дикарева до П. О. Куліша).

Історію української етнографії вивчено ще надто мало. Огляди О. Н. Пипіна та М. Ф. Сумцова, підсумовуючи внески кожного дослідника в цю царину українознавства, не могли звичайно на кожному з них детально спинятися і умовини, що в них їхню працю проваджувано, детально з'ясовувати.

А втім заслуговує вона безперечно на пильнішу увагу. В обставинах українського культурного життя завсіди був з етнографії могутній громадський чинник, що виховував гарячу любов до рідного народу, збуджував національну свідомість.

Особливо з цього погляду цікава постать М. О. Дикарева. Вороніжець родом, за молодечих своїх років перебував він у російському мало не виключно оточенні; і проте прийшов він згодом до широкої роботи на полі українського фольклору. Не діставши серйозної систематичної освіти, обмежений провінціальним обрієм, цей „самоук“ у галузі філології та етнографії, як кваліфікують його М. Грушевський та М. Сумцов ¹⁾, пильно і самовіддано збирав різноманітний фольклорний матеріал на прикордонних смугах української території — Вороніжчині та Кубані. В умовинах нужденного життя, переобтяжений службовою працею, не жалкував він ніколи грошей, аби тільки здобути цікавий матеріал. „Сам я, коли бачу, — писав він О. Я. Кониському, — що селянин чи станичник може бути корисним за-для української науки, я липну до нього, як до кожуха. Розуміється, що тут трапляється багато помилок; трапляється переводити гроші, шукаючи собі співробітників, але я певен, що розумний чоловік не осудить мене за ці помилки...“ ²⁾. Отже і зібрав героїчними своїми зусиллями М. Н. Дикарев чималий матеріал, що його обробляючи, подавав до різних наукових часописів.

Мало проте освітлено ще так і ті впливи, під якими розпочалася була його етнографічна праця, як і те саме, яким чином її проваджувано. Дещо про це подав О. Я. Кониський ³⁾, але не встиг він, на жаль,

¹⁾ М. Грушевський. Некролог М. О. Дикарева. ЗНТ і Ш, 1900, кн. 33, Miscelanea, стор. 51. — М. Сумцов. Малюнки з життя української народньої словесности (з XIX „Сборника Харковского Истор.-филол. Общества въ память проф. Е. К. Рѣдина), Харків, 1910, 122.

²⁾ О. Кониський. До життєпису М. Дикарева. ЛНВ, 1900, X, 23—24.

³⁾ Цит. праця. ЛНВ. 1900. X, 10 — 24; XI, 75—91.

написати ширшого життєпису Дикарева, як це збиравсь зробити. Од того-ж автора дізнаємося ми, що вперше виступив був Дикарев ще р. 1875-го в „Воронежскомъ Телеграфъ“ з російським літературним твором ¹⁾). Українську-ж національну свідомість збудив у ньому приїзд року 1886 до Воронежу трупи Кропивницького. „Він, — писав Дикарев 9 листопада 1894 р. О. Кониському, — дай, Боже йому здоровля! розбуркав мене від духовного спокою: я взявся працювати біля українського словаря, а далі вкинувся в етнографію і фонетику української мови. Життє моє, за тими-ж самими лихими обставинами, повеселійшало, бо я бачив мету життя свого, побачив ту „суспільну діяльність“, що за часів школи ховалася в далекім тумані, я побачив, що я можу зробити хоч крихту користи для рідної Матери — України, про котру я забув того часу, коли був у школі. Таким чином я уважаю Кропивницького своїм хрещеним батьком і до віку дякуватиму за своє духовне відродження“ ²⁾).

Отже й прислужився тут, як бачимо, театр українській етнографії, з якої і сам він так багато скористався.

Лист М. О. Дикарева до П. О. Куліша, що ми подаємо тут, стверджує ще раз ту-ж саму думку Дикарева, а разом із тим змальовує і шляхи, що ними йшов він призбіруючи етнографічні матеріали і власними силами утворюючи за-для цього кореспондентську мережу.

Випустивши року 1892 „Воронежській етнографическій сборникъ“ з цікавим і різноманітним українським матеріалом, увійшов Дикарев в українську етнографію. Тоді-ж-таки очевидно познайомивсь він листовно з Б. Д. Грінченком, ³⁾ О. Я. Кониським, І. Рудченком і П. О. Кулішем ⁴⁾). Віддалений од загального життя, мав Дикарев не зовсім правильну уяву що-до праці Кулішевої; чуток же небезсторонніх за нього ходило, як відомо, чимало. Проте, здобувши через Б. Д. Грінченка правдивіше освітлення постати Куліша, змінив він свою думку про нього. Принаймні в листі своєму до Б. Д. Грінченка пише М. О. Дикарев 3 грудня 1892 року такі рядки: „А що справді Куліш не покинув Україну, у цьому я міг гаразд переконатися з його двох листів, що він їм пошанував мене. У цих листах він каже про „наше національне право“, або ще таке: „З Вашого любого листу вбачаю з горем і втіхою боротьбу старорущини з новорущиною по вкраїнах України, що й там силкуюцьця вгасити староруського нашого духа, як його вгашено вже скрізь у в аакаючім нашім панстві, полупанстві, купецьтві й ремесстві, а веселюся тим, що нові інтелігенти вертаюцьця манівцем до староруського шляху, до того славного шляху що проложили були хоробрі русичі, „ришучи в тропу трояню“ ⁵⁾).

¹⁾ Іб. X, 25. ²⁾ Іб. X, 26.

³⁾ Цікаве листування М. Д. Дикарева з Б. Д. Грінченком, що їм скористувався й з ласки М. М. Грінченкової, освітлює широку роботу Дикарева що-до поширення української книжки на селі.

⁴⁾ Лист до Б. Д. Грінченка 1892. IV 23.

⁵⁾ Лист до Б. Д. Грінченка 1893. I. 7.

Проте не задовольнив його Кулішів Дзвін: „і тут є такі речі, що про їх можна сказати: ни каденції, ни тенденції“¹⁾.

Лист М. О. Дикарева, що зберігсь в Архіві П. О. Куліша (Комісія для дослідів громадських рухів при Українській Академії Наук) подаю, додержуючись правопису і пунктуації оригіналу.

ВИСОКОПОВАЖНИЙ ДОБРОДІЮ.

Вибачайте, буде ласкаві, що я занадто вже забарився з своєю відповіддю на Ваш ласкавий лист, датований з 17 червня. Оце лиш звернувся я з села, де перебував два місяці. — Питаєтесь Ви, як осілає тут така здорова і така тверда наука, що в її верстві я працюю, і кому за сей громадський подвиг мусимо дякувати. Мені здається, що найсамперед ми мусимо дякувати тут М. А. Кропивницькому, бо він своїми виставами у Вороніжі збудив мене од духовного сну, в якому перебував я через 10 років самотійного життя. Прокинувшись, я почав працювати коло збірки лексикальних матеріалів по друкованим українським джерелам. Під сей саме час я познайомився з поліцейським урядовцем павловського повіту Кобзаревим (він же Омельченко), що без ніякого стороннього впливу зібрав етнографічні матеріали. Завдяки йому було зібрано чимало українських пісень, з котрих 49 було надруковано під моєю редакцією в Ворон. губ. Вѣдомостях 1888 року¹⁾. Завдяки йому ж Т. К. Луценко, познайомившись з українською літературою, написав знайомий Вам „Разказ про хахлацьку сватьбу“²⁾, і написав як сами здорові бачите любовою кожному українцеві кулішівкою. Але капітальніша праця Т. К. Луценко — це його автобіографія, у котрій він виявив, як він „шукав правду“ і які зазнав муки за свої сектарські переконання од сіпаків-станових і попів. Це надзвичайно цікава поема з дійсного життя, за яку був би уславлений кожен автор³⁾. Сподіваємось, що вона коли-небудь побаче світ хоч в Галичині. Під той же час подав до Ворон. Епарх. Вѣд. збірку московських віршей, українських колядок і щедрівок учитель павловського дух. училища Е. М. Білосоров, тепер павловський піп. Збірка ця, як не придатна „Епарх. Вѣдомостям“ була передана в редакцію „Ворон. Губ. Вѣдомостей“, де вона, зовсім забута, перебувала більш року. Забута же вона була через те, що редактор „Губ. Вѣдомостей“ раз, москаль, що зовсім не розуміє української мови, і, друге, неук, що пильнує лиш про те, щоб не переступити через який „секретний циркуляр“. Через сю саме боязливість редактор в колядках та щедрівках [х]²⁾ уздрів якісь секторські духові вірши, заборонені „секретним циркулярем“³⁾. Дізнавши про це випадком, [я] зрозумів добре, що надрукувати в „Губ. Вѣдомостях“ з[бір]ку Е. М. Білосорова не доведеться, і листом порадив йому одіслати збірку в яке-нібудь учене товариство. О. Білосорів змагався на мій досвід і віддав свою збірку на мою волю. Я одіслав ту збірку редакторові „Етнографического Обзорнія“ М. А. Янчукові. Д. Янчук поступився надрукувати де-що з збірки в одному з виданів свого товариства, але ось уже три роки ніяк не зможе виконати своєї обіцянки⁴⁾. Головна причина та, що д. Янчукові припадає лічитись з такими людьми свого товариства, що їм не подобається виповнення журналу українськими творами: їх полохає навіть українське прізвище редактора.

Тим часом я мав на меті розширити верству етнографії в Вороніжчині і збільшити число етнографічних діячів. Першим чином я удався до москаля-учителя Харитонов, що раніше працював на українському селі, і він подав мені за того (3) сотню українських і московських пісень, з котрих українська частина тоже заслана д. Янчукові⁵⁾.

О. Білосорів поступивсь мені подати вже зібрані им через своїх учнів українські весільні пісні. Другий батюшка з богучарського повіту поступивсь засадити на етнографічні праці свого кума-селанина і зятя-дяка. Таким чином наші етнографи можуть дати лиш невипрацьовані матеріали.

Бажаючи розширити верству збірки етнографічних відомостей, я дістав од д. Янчука

¹⁾ Цей уривок то частина відповіді Куліша на лист, що його подаємо далі.

²⁾ Тут і далі об'їли миші. ³⁾ Над рядком.

чимало примірників етнографічної програми і порозсила[в] її по селах, але здобутків поки що не бачу.

Звернусь тепер до свого українського словника. Працював я коло його чотири роки, зібравши 34000 окремих слів⁶. Тут я, після поради д. Щербини, яко помошника председателя нашого комітету, залишивши на час словник, почав працювати коло статистики. Щербина ж прирадів мені друкувати збірку московських приказок і прислів'їв. Він сподівався, що ця праця допоможе мені дістати членство в комітеті і разом з членством і зайву посаду секретаря. Але тут підсочив москаль-панславист Михайло Веневитинов, приятель Е. Ламанського, і яко людина, що має вагу, втирів у комітет секретарем москаля. Після цього я поклав зовсім одсахнутись од тиеї статистики і звернутись на суто український ґрунт. Перебуваючі два місяці на селі, я через увесь час збирав етнографічні і фонетичні відомості проти нашої мови. Власне етнографічних відомостей либонь буде аркушів на 15 друкованих. Тут є пісні (над 100), казки, брехеньки, приказки й прислів'я, народній календарь, народня ботаника й зоологія, дитяче життя (їх духове и хвизичне виховання, игри, забавки, прикладки, пісні і т. и.), одже стародавня и сь[о]гочасня і т. д. Усі матеріали списани в борисі[в]ській волости валуйського повіту, перевагом в сел[ах] Борисівці і Тишанці, гутіркою цих слобід⁷.

Д. Кониський листом прохав мені узяти участь в учених „записках“ товариства имени Шевченка. Ото ж мабуть я й одішлю туді всі свої матеріяли.

Бувайте здоровенькі і Богові милі.

Щиро прихильний до Вас, Високоповажний Добродію

М. Дикарєв.

Вересня 10, р. 1892.

Вороніж, Ніколовська вул., д. Олексієвої, кв. Ермолаєвої.

1. У Б. Грінченка (Литература украинского фольклора. Черниговъ. 1902) зазначено, як окреме видання (№ 1028); за редакцію Дикарева не згадується.

2. У Б. Грінченка — № 1275: „Памятная книжка Воронежской губернии на 1892 г... „Разсказь про хохладкую свадьбу Т. Луценка (287—291); увійшло це-ж оповідання в Воронежській Етнографическій сборникъ М. Дикарева.

3. Чи надруковано цю річ — за це нам нічого не відомо.

4. Нічого з цих матеріалів в „Етногр. Обзорїні“ видруковано не було.

5. Те-ж.

6. О. Кониський зазначає, що в М. Дикарева зібрано було близько 50 тис. слів (ЛНВ. 1900. X. 20). Чомусь не потрапив цей матеріал до „Словаря“ Б. та М. Грінченків; за долю його взагалі нічого не відомо.

7. В „Етнографічному збірнику“, т. I, надруковано деякі матеріали М. Дикарева (псевдонім — „М. Крамаренко“) — але це вже кубанські. Частинами подавав ці свої матеріали М. О. Дикарев у „Зорі“ (Грінч. № 1408), „Кубанск. Областн. Вѣдомостяхъ“ (ib. № 1413, № 1508), „Етнограф. Обзорїні“ (ib. № 1592).

Петро Рулін.

РЕЦЕНЗІЇ, ОГЛЯДИ Й БІБЛІОГРАФІЯ.

I *Pik. Jahrbuch für prähistorische und ethnographische Kunst*, hsg. v. Herbert Kühn, Leipzig 1925, XVI + 286 стор.

Між багатьох наукових часописів, що їх спеціально присвячено питанням історії мистецтв, до найостаннішого часу не було органу, який освітлював-би різні проблеми доісторичного й етнографічного мистецтва. Берлінський професор Герберт Кюн узняв на себе завдання утворити „Щорічник“, який-би об'єднував па своїх сторінках наукових робітників усіх країн і національностей, що досліджують мистецтво доісторичних часів і сучасних малокультурних народів.

Нещодавно вийшов у світ I том цього „Щорічника Передісторичного й Етнографічного Мистецтва“ (Ляйпціг 1925). Це видання являє собою солідний том на 300 сторінок, що має багато чудесно виконаних малюнків на окремих таблицях і в тексті. Що-до складу співробітників, то з часопису справжній інтернаціонал науки: ми знаходимо тут статті німецькою, французькою, англійською, італійською та еспанською мовами. І-й том одкриває вступна стаття від редактора — Герберта Кюна: „Значіння доісторичного й етнографічного мистецтва для історії мистецтва взагалі“. Тут автор доводить, що художню творчість передісторичної доби й первісних народів необхідно ввести в галузь загальної історії мистецтв, як органічну складову частину останньої, і що цілу низку проблем теорії мистецтва не можна розв'язати, не знаючи примітивного мистецтва. Перший відділ книги присвячено матеріялові з передісторичного мистецтва. А. фон-Шельтема (Мюнхен) присвячує статтю питанню про стиль і техніку передісторичного орнаменту, торкаючися, між іншим, і археологічних знахідок на Україні (неолітичного періоду). Давньо-європейський орнамент, як він гадає, зв'язано, через його суто-декоративний характер, з своїм носієм, підкреслюючи наявні форми, що служать для практичних цілей. В дальшому своєму розвиткові орнаментні мотиви де-далі більш емансипуються від своєї тектонічної зв'язаности з матеріяльним субстратом, набуваючи поволі самостійности. Рене-де-Сен-Пер'є вивчає витвори палеолітичного мистецтва на південному сході Франції (різьба та скульптура), висловлюючи з приводу цих знахідок цікаві думки про зв'язок їх із старовинними культурами Еспанії й Африки або-ж Сибіру. Інший французький вчений Пасмар подає наслідки своїх дослідів над рельєфними виробами, знайденими в печері Істуриц. Паризький вчений Брейль аналізує зображення птахів неолітичної доби на скелях у провінції Кадикс (Еспанія). Відомий археолог Гуго Обермайер, що його імперіалістична війна мимоволі примусила взятись за дослідження старовинної культури Еспанії, подає нарис різних зображень на скелях бронзової доби в Півн.-Зах. Еспанії, які стилем подібні до аналогічних ірландських рисунків. Написана італійською мовою праця Антонієлі: „Перші зразки скульптурного мистецтва в передісторичній Італії“ підкреслює перевагу жіночої постати в неолітичному мистецтві, в протилежність малюнкам тварин, що займають головне місце в бронзову добу. Автор подає докладний опис знахідок з бібліографією. Змістовна й багато ілюстрована стаття еспанською мовою про глиняні вази й постаті з давньої Нуманції (еспанська провінція Сорія) належить перу Тарасени — Агвире. Пам'ятки ці датуються кінцем IV — серединою II століття перед Р. Х.

Другий відділ „Щорічника“ містить у собі статті з етнографічного мистецтва. А. Кремер досліджує взаємовідносини форми й прикрас в етнографічному освітленні. Стаття Т. Джойса (Лондон) трактує про ткацьке мистецтво плім'я бабунда в Бельгій-

ському Конго, віддаючи особливу увагу техніці ткацького варстату й методам виробництва. Працю шведського дослідника Ерланда Норденшільда присвячено питанню про позитивні зміни індійської культури в Південній Америці в післяколумбівську добу, під впливом європейської цивілізації та переселень самих індіанців у XVI віці. Т. В. Данцель робить спробу реконструювати психологію давньо-мехіканського мистецтва, його стилю та змісту, спираючись найбільше на аналіз оригіналів Гамбурзького Етнографічного Музею. Тому-ж таки давньо-мехіканському мистецтву присвячено замітку американського вченого Вальтера Ф'юкеса (про передісторичне вазове малярство). Малодосліджене малярство на шкуряному ритуальному вбранні індіанців в Пів.-Зах. Америці знаходить собі освітлення в розвідці Крикеберга (Берлін), що намагається з'ясувати головним чином взаємовідносини географічних центрів поширення цього роду мистецтва індіанців. Фінський вчений Рафаель Карстен (Гельсінгфорс) зазначає міцний зв'язок фарбування тіла й татуїровки в Півд. Америці з первісною магією. Написаний з великою ерудицією докладний нарис Вальтера Лемана про одну золоту прикрасу в виді орла з Коста-Рики (Америка) являє інтерес не тільки для історії мистецтва, але й історії релігії. Роберт Райнс-Гельдерн вивчає в великій статті стиль і мотиви прикрас держалн меча в Індії та Індонезії, нерідко на підставі ще неопублікованого матеріалу (напр. з Віденського Музею й приватних колекцій).

Останній відділ „Щорічника“ складається з рецензій та хроніки.

Нове видання має велику цінність, як різноманітністю й широчинню інтересів, так і кількістю ілюстрацій. Воно заслуговує на увагу археологів, етнографів і істориків мистецтва, що, не зважаючи на різницю в методах і підходах, провадять по суті єдину наукову роботу — дослідження минулої долі людської культури.

Проф. Є. Кагаров (Ленінград).

— **Witold Klinger.** „Z motywów wędrownych pochodzenia klasycznego“. Serja pierwsza. Prace naukowe Uniwersytetu Poznańskiego. Sekcja Humanistyczna Nr. 5, i окремо: Poznań, 1921. 8°. Стор. 60. Serja druga. Poznańskie towarzystwo przyjaciół nauk. Prace Komisji Filologicznej, tom II, zeszyt 3, i окремо: Poznań, 1923. 8°. Стор. 45.

Rohde, Веселовський, Зелінський, Созонович, Сумцов, Сонні, Кавчинський та інші вчені з'ясували, що на фольклор пізніших народів не аби-як вплинула греко-римська класична традиція. Серед прихильників цієї думки покаже місце належить В. П. Клінгерові, професорові Познанського університету, давніш професорові університету Київського. В кількох своїх попередніх працях, російських і польських, проф. Клінгер з особливою увагою обстоював тезу, що джерел нашого сучасного фольклору треба шукати не так у далекій та чужій Індії, як у країнах значно ближчих до нас географічною й культурною сторонами, країнах свого часу надзвичайно впливових і на фольклор багатих, а саме — в Греччині й Римі.

Нова праця проф. Клінгера простує в тому-ж самому напрямкові. Автор шляхом порівняної аналізи досі відомих у науковій літературі варіантів, установлює класичне походження кількох т. зв. „мандрівних“ сюжетів. У двох своїх серіях ця праця містить у собі такі п'ять розвідок, присвячених окремим мотивам:

В першій серії:

I. „Dwie bajki greckie o orle i ich odzwierciadlenia późniejsze“, стор. 3—29.

II. „Współczesne legendy o pochodzeniu kobiet i poemat Symonidesa z Amorgos“, стор. 30—55.

В другій серії:

I. „Baśń o królu węży“, стор. 6—15.

II. „Rozryw-ziele (Trawa „złodziejska“)“, стор. 16—27.

III. „Kwiat paproci“, стор. 28—42.

I. В першому етюді автор розглядає дві байки про орла, що їх зв'язує спільна обом ідея про перемогу розума й хитрощів над простою фізичною силою. В першій байці оповідається про суперництво поміж найбільшим з птахів — орлом і найменшим з них, якого греки називали „трохілос“ (в українському варіанті „королик“ або „волове очко“).

Царем птахів мусів стати той, що вище над усіх підлетить. „Королик“ сів на спину орла і коли останній вибивсь з сил, той піднявся ще вище і таким чином переміг. Друга байка оповідає про боротьбу орла з жуком-гноювиком (*kantharos*), що знайшов спосіб мститися орлові, викидаючи його яйця з гнізда.

Автор вдало реконструює античний варіант першої байки на підставі натяків, що їх знаходить у давніх класичних авторів, як грецьких, так і римських (Аристотеля, Плутарха, Плінія, Светонія), розглядає варіанти заховані в літературі середньовічній (XIII—XV вв.) і, нарешті, переходить до огляду живої традиції сьогочасних народів.

З'ясувавши взаємовідносини поміж відомими, як давніми, так і новими варіантами мотиву про орла й королика, проф. Клінгер, робить висновок, що теперішні європейські перекази про це є тільки незначна одміна класичного оповідання і що немає підстави вбачати в них сюжет, взятий з спільної індо-європейської традиції. На думку автору, цей мотив поширювався в Європі двома шляхами: з одного боку з Греції, відкіля через балканські народи перейшов і на Україну (українська версія стоїть посередині між новогрецькою й румунською)¹⁾, а з другого боку — з Італії, відкіля його запозичили через Німеччину Польща й Литва. Ні великоруські, ні білоруські варіанти цього мотиву авторів невідомі (1).

Байку про орла та жука-гноювика менше поширено. Автор знаходить її тільки в грецьких літературних джерелах (в „Езопових байках“, в „Життю Езопа“ та в схолях до Гомера й Аристофана). Відповідно до цього і в пізнішому фольклорі, цю байку відомо лише в східній Європі, в сфері безпосереднього впливу Греції. Гноювика замінено всюди мурахою, а орла іноді — круком. В міру віддалення від Греції на північний схід Європи, аналогія поміж цією байкою і грецьким її прототипом все меншає. Польський варіант байки про крука й мураку автор виводить од подібного-ж українського, але якогось кращого за той, що його записав Шухевич²⁾.

Варто було-б зазначити, що весь перший розділ нової праці авторою, це дослівний переклад польською мовою попередньої його статті: „Дві античні сказки обь орлѣ и ихъ позднѣйшія отраженія“, що її видано було 1913 року в Київських „Университетскихъ Извѣстіяхъ“, з вставкою тільки вказівок на варіанти монгольські (стор. 12—13), французькі (14—15), данські й голандські (16), литовські (17, 21) та угорські (18—19), — головним чином на підставі IV тому відомої праці Dähnhardt'a: „Natarsagen“, що з'явивсь у світ уже як надруковано було першу розвідку проф. Клінгера на цю тему. Нові, що їх попризбирував Dähnhardt, факти не тільки не суперечать, ба й добре підтверджують схему нашого автора.

Доповнюючи працю новим матеріалом, випадало-б автору зазначити ще один український варіант байки про орла й королика, що його опублікував р. 1916 Гнатюк (Етнограф. Збірник, т. XXXVII—XXXVIII, стор. 362, № 266; пор. тут-таки, стор. 326, № 246). Цей варіант має особливий інтерес. Коли варіант виданий Драгомановим, на думку автору (11), близько подібний до новогрецького, а варіант Ястребова — до румунського, то український варіант Гнатюка тим цікавий, що вказує одночасно й на західне джерело: він найближче підходить до версії польської (пор. Zbiór wiad. do antropol. kraj., V., dz. etnol. str. 165, № 75). За це промовляють такі відміни в ньому: назва маленького птаха „волове очко“ (пор. польське „wole oczko“), птахи утворюють конкурс не з божої ініціативи, а „радою“, свого роду соймом; птах-конкурент сідає орлові не на спину, а під крило, як у польському записі. Цим підтверджується один із висновків авторових, що його робить він нижче і з іншого приводу: про зустріч на Україні двох фольклорних впливів: південного й західного, грецького й італійського.

¹⁾ Стор. 21. Автору відомо двох українських варіантів байки про орла та королика в виданнях: Драгоманова, „Малорус. преданія и рассказы“, Київ, 1876, ст. 396, де цей варіант, між іншим, передруковано з книжки: „Казки. Зібрав Ігнатій з Ніклович“. Львів, 1861, стор. 96; і Ястребова, Матеріали по етнографії Новорос. края“, стор. 19.

²⁾ „Гуцульщина“, т. V, стор. 169, № 108: „Орел і мурашок“. Цей запис Шухевича між іншим, передрукував Гнатюк у збірникові: „Українські народні байки (Звіриний епос). У Львові, 1916. Етнограф. Збірник, т. XXXVII—XXXVIII, стор. 501—2.

II. Вплив давньої класичної традиції на народню сатиру автор демонструє в другому своєму етюдi, присвяченому сучасним оповіданням про походження жінок од різних звірів. Сварливі жінки, за цим переказом, походять од пса, тупі й ліниві — від осла, працьовиті від бджоли і т. д., чим і пояснюється різниця в жіночих вдачах. Автор старанно наводить і оцінює відомі варіанти: мусульманський з Алжира, палестинський, болгарський, сербо-хорватський, чеський, два варіанти українські, два варіанти литовські і, нарешті, один записаний на Суматрі.

Проф. Клінгер не погоджується з думкою Вол. Гнатюка, що ця легенда походить з Індії¹⁾. Він шукає її джерела в Європі, а саме в поемі грецького ямбографа Сімоніда з Аморгоса, де виведено десять жіночих вдач од десятих різних звірів та елементів (землі, моря, то-що)²⁾.

Чеський варіант, як гадає проф. Клінгер, становить цілком окрему редакцію цього переказу, і є найближчий до тексту Сімонідового: Ісус Христос, бажаючи залюднити одне село, перетворює різних звірів у жінок. Всі інші варіанти, крім Суматрського, пристосовують первісну тему до вимог народньої фантазії, вносять звичайну в народній поезії трійчасту схему. Так, ми бачимо тут батька, що обіцяв видати свою дочку заміж одночасно трьом юнакам і виплутується з скрутного становища тим, що видає крім дочки ще й двох звірів, що чудесно обертаються в жінок. На тему цю вплинули біблійні сюжети, причому на півдні (Алжир, Палестина, Болгарія), як головна дійова особа (батько) являється праотець Ной, а в центрі Європи (Данія, Чехія) — апостол Петро. В своєму мандруванні тема ця иноді губить імення головного діяча (Ноя або Петра). В вигляді анонімної новели це оповідання поширено в Сербії і в версії дуже подібній до сербської — на Литві й Україні³⁾.

В другій серії своїх розвідок про народні теми класичного походження проф. Клінгер має на меті, як і в першій, виявити виразніше класичний вплив на фольклор сьогочасних народів, вплив, на його думку, взагалі ще недоцінений. Тут автор дає три етюди, присвячені народнім оповіданням: про царя гадів, про розрив-траву і про чарівну рослину — папороть.

I. Автор доповнює свою давнішу розвідку, присвячену байці про царя гадів („Do wpływu starożytności na folklor“, „Lud“, XV, 20—35; 188—99). Щоб підтвердити свою давнішу думку про класичне походження цієї байки, він подає нові доводи, які показують, що навіть ті редакції, де автор раніше вбачав пізнішу творчість (напр. корону з дорогоцінного каміння утворюють своєму цареві сами гади і т. под.) можуть теж походити з класичного джерела. Особливо цікавий з цього погляду є український варіант (Гринченко „Етнограф. матеріали“ I, 5). В ньому подібність до грецького прототипу є найбільша, ближча навіть, ніж у редакції новогрецькій, що, хоча й заховує золоті роги у гадючого царя, але згубила мотив його уловлення за допомогою червоної тканини (як це бачимо у грецького письменника Філострата). Український варіант ще й тим цінний, що, на думку автору, він становить природний перехід до інших і вже блідших відмін цієї байки в фольклорі східно- і середньо-європейських народів. Тут червону тканину заступає, напр., біле полотно, що на ньому гадючий цар складає свої роги (у білорусів) або корону. Також і ті українські варіанти, що записав їх у гуцулів Шухевич⁴⁾, теж дуже

¹⁾ Вол. Гнатюк, Легенди про три жіночі вдачі (Причинки до історії вандрівки фольклорних мотивів). — Зап. Наук. Тов. ім. Шевч. у Львові, т. 97 (1910 р.), стор. 85.

²⁾ Ще раніш, в окремій розвідці, проф. Клінгер реконструював Сімонідову пародію на Гезіода на підставі зацілілих її уривків. „Еос“, 1918 р., стор. 66—95.

³⁾ Авторі відомо тільки два українські варіанти легенди про походження жінок (Етнограф. Збірник, т. III, 1897 р., стор. 111—112, ч. 40 і Етногр. Збірн., т. IX, 1900 р., стор. 84—85, ч. 39). Ці записи перевидав Гнатюк у вищевитованій своїй статті (стор. 79—85).

⁴⁾ „Гуцульщина“ V, 271—2, 572.

близько подібні до оповідань класичних цілою низкою нових дрібниць (напр. камінь зміїний робить чоловіка, що ним володіє, невидимим, то-що).

II. В дальшому етюдї проф. Клінгер підпирає новими доводами теорію Я. Грима про класичне походження мотива чарівної рослини, що її в Німеччині звуть „Springwurzeln“, на Україні і в Росії „розрив-трава“, в Сербії „росковник“ і т. д. Автор наводить давні варіанти цього мотиву з античних письменників (Плінія, Еліана, Діонісія), встановлює його грецьку форму, де чарівну рослину здобувають звірі (їжак, жолва) і латинську форму, де цю послугу виконують птахи (дятел, дудок). Першу форму байки (їжака іноді замінює черепаха) поширено тепер на півдні Європи (у Греччині, Сербії, Румунії) і на Сході (на Україні, Білорусі); редакцію італійську, що приписує здобування „розрив-зілля“ птахів (дудка іноді замінює крук), знаходимо не тільки на півдні (Сицилія, Іспанія), але також в Європі Західній (Франція), Середній (Німеччина, Чехія) і Східній (Польща, Росія і знову-таки Україна). Перша редакція, на думку автору, дійшла до нових народів з Греччини через Балкани, а друга — з Італії через Альпи. На Україні обидві течії зустрілися.

III. В останньому розділі своєї праці автор, проаналізувавши новітнє оповідання про квітку папороті, робить висновок, що воно є результат злиття двох незалежних і різного походження оповідань: про обговорену вище рослину „розрив-траву“ і другого — про огневу рослину — папороті, що має силу лікувати, але вбиває того, хто її перший зірвав. Коли перша складова частина оповідання безумовно походить, за автором, з греко-латинського джерела, то друга — зо Сходу (Палестина, Єгипет, Арабія), куди провадять нас свідчення античних-таки письменників, і де цей мотив ще живе в своїй первісній формі. Отже тут бачимо дуже цікавий і принципово вартий випадок запозичення, що його зробила сама класична Греччина з скарбниці східного фольклору. За пізнішої доби (ймовірно протягом середньовіччя) обидва мотиви зіллялися. Тут огнева рослина природно зв'язується з огневим зачарованим скарбом. Автор констатує, що ті елементи східної легенди, котрі не використало пізніше оповідання (напр., про виривання небезпечної рослини за допомогою прив'язаного до неї пса, який зараз по тім гине), не забулися, а тільки перенесені на іншу чарівну рослину — мандрагору, вживану в любовних чарах¹⁾.

Такі в основних рисах висновки авторові. Солідна його ерудиція дозволяє йому притягати широкий порівняльний матеріал з письменства та з давнього й нового фольклору. Отже загальна картина, що її малює автор, цікава і в межах відомого матеріалу правдоподібна. В деяких випадках вона могла-б бути ще рельєфніша й ширша, коли-б притягати відповідний етнологічний матеріал. Отож, наприклад, повстання й поширення легенди про походження жінок од звірів, а також повір'я про розрив-траву, здається, могли-б здобути повнішого пояснення в світлі пережитків тотемізму й магізму. А втім, автор не має на меті дати повну вичерпливу історію кожного з мотивів, зосереджуючись тільки на виявленні можливих стосунків цих мотивів до греко-римської традиції.

Сам проф. Клінгер з властивим йому тактом відзначає, що деякі з його схем не позбавлені певної гіпотетичности. Це цілком зрозуміло в працях подібного роду взагалі. Елемент випадковости вже в самому поширенні мандрівних сюжетів порушує іноді стрункі схеми. Тим більш за сьогочасного становища збирання фольклорних матеріалів, ми й не можемо сподіватися на цілком тривкі й певні висновки подібного роду хоча-б уже тому, що матеріалу зібрано ще дуже мало, і збирали його несистематично й випадково.

З особливим жалем підкреслює автор брак на Україні дослідів, присвячених питанню про класичний елемент в українському фольклорі. Зазначивши, що думка про класичне походження мандрівних сюжетів, що її висловили вперше філологи-класики з німців, протягом пізнішого часу де-далі більше здобувала собі прихильників по різних країнах

¹⁾ Про вищезазнані чарівні рослини (розрив-траву, папороті і мандрагору) крім праць, що їх зазначив автор, див. ще: P. Sobotka, „Rostlinstvo a jeho význam v národních písních, pověstech, bájích, obřadech a pověrách slovanských. V Praze, 1879. Novočeska bibliotheka, t. XXII, див. стор. 326—331; 334—336.

(Німеччині, Англії, Франції, Польщі, Росії), хіба тільки на Україні автор не бачить будь-якої роботи в цій справі. „Тимчасом, скажемо далі словами самого автора, як-раз такого роду дослідів потреба хвилі найбільше вимагає в зв'язку з природнім розвитком науки, а у відношенні до українського народознавчого матеріалу дуже багато обіцяє, в наслідок особливих умов географічного положення, історичного життя й громадянської структури України. З огляду на безпосереднє сусідство з романським плім'ям румунів, на стародавні історичні зв'язки з Візантією і з грецькими містами на Чорноморському побережжі, з огляду, врешті, на пізніші політичні і певною мірою віроісповідні взаємини з католицькою Польщею, — український народ легко підпав під впливи, що мають своє джерело як у Греччині, так і в Римі; а властивий українському народові геть аж до наших днів суто хліборобський уклад життя і консерватизм, що з нього випливає, як найкраще сприяли тому, що збереглися у рідкій чистоті й незіпсованості класичні елементи, з цих обох джерел зачерпувані... Українські простонародні оповідання дуже часто далеко докладніше і вірніше відтворюють стародавні прототиби, ніж оповідання середньо- і східно-європейські“¹⁾.

Зазначення авторове, що на Україні немає дослідів, котрі були-б освітлювали класичний вплив на сучасний фольклор, може й не зовсім точне. За блискучий на це довід є сам вельмишановний автор, що почав працювати і до останніх часів працював над цими питаннями саме на ґрунті української науки. Не забудьмо й того внеску, що зробив в цю справу його вчитель, покійний професор Київського Університету А. І. Сонні. Не можна сказати, щоб і тепер ця робота зовсім припинилася на Україні. Вона перебуває тільки в стадії стягання відповідних нових матеріалів, що й треба вважати за цілком природне тепер, при невпорядкованому й недостатньому стані самих матеріалів.

Звертаючи увагу на те, з яких саме місць походять українські записи оповідань з ознаками класичного походження, досі опубліковані в різних виданнях, що їх використав проф. Клінгер, бачимо, що вони зібрані переважно з окраїнних місцин України (Угорщини, Гуцульщини). Чи не єдиний запис з Середньої України (оповідання про гадючого царя — з Харківщини, що видав Грінченко) ніби-то спеціально зроблено, щоб дати прекрасний довід великої корисності й необхідності провести широке й планове збирання подібного матеріалу з усієї України. До цього треба-б закликати як-найширші кола робітників українського фольклору на місцях, утворивши спеціального квестіонара.

Павло Попов.

Михайло Грушевський. Історія Української літератури. Том I: Вступ. Старші верстви української усної творчості: Обрядові дії. Робоча пісня. Прозова традиція. Стор. 360. Том II: Книжна словесність київської доби (XI—XII в.) стор. 232. Том III: Книжна словесність XIII—XIV в. в. стор. 296. Том IV: Усна творчість пізніх княжих і переходових віків XIII—XVII, стор. 689.

Монументальна праця акад. Грушевського являє цікаву спробу будови історії українського письменства не в тому напрямкові, якого досі звичайно додержувано, коли в хронологічному порядку перелічували літературні твори з характеристиками, порівняннями та з тою чи іншою оцінкою (див. акад. Перетц. Україна 1925, IV ст. 158), і якого схема відбивала на собі певною мірою механічність самої будови.

Означаючи „українську словесну творчість, як першорядну соціальну функцію та многовартне джерело для пізнання соціального та культурного життя“ (т. I ст. 4), акад. Грушевський вважає за завдання історії літератури, як наукової дисципліни, „подати образ літературної творчості (в широкому розумінні „красной словесности“) певної доби чи певного народу в її історичнім розвитку (т. I, ст. 15). Соціологічно-історичний ґрунт, що становить саме завдання дослідів, не відкидає проте прийнятого розподілу словесної творчості на дві головні ділянки — усну та книжну, і система викладання історії літера-

¹⁾ Serja II, 4—5.

тури в праці акад. Грушевського цього додержується, бо й саме життя та його чинники для такого розмежування дали певні підвалини. Але сама система викладання разом з тим не класифікує механічно наслідків словесної творчості за цими тільки двома ділянками, додержуючись хронологічного порядку, а розглядає й студіює чинники життя в їх різноманітності та багатогранчості, що становили ґрунт для словесної творчості в його постійному рухові, в його розвитку. Система акад. Грушевського, докладно схарактеризовуючи оточення життя за різних діб, подає в явищах словесної творчості ті саме природні наслідки, що вони повстали на відповідному соціальному ґрунті і змінювалися протягом життя передісторичного та історичного. В цьому, на нашу думку, праця акад. Грушевського являє цінний зразок системи історії літератури. Вона починається з того, що докладно розглядає усну словесну творчість за стародавніх часів (т. I); далі подано розгляд книжної словесності, що складалася протягом XI—XIV вв. (т. II—III), і нарешті подано студіювання знов-таки усної творчості вже пізніших княжих та переходових віків XIII—XIV (т. IV). І той процес живого творчого життя в галузі словесної творчості, що складається в уяві читача цього твору акад. Грушевського, доводить надто яскраво цінність змісту та конструкції цієї праці: наслідки творчого процесу подаються в тісному звязку з тим життям, що цьому процесові запобігало воно, всі дрібниці його на творах відбиваючи. І хоч автор підкреслює, що він „не має наміру дати підручника, компендіуму, збору усталених фактів і докладно сформульованих висновків“, але його праця являє певною мірою цей компендіум. В ньому факти подаються обґрунтовані, матеріалу для висновків зібрано досить, накреслено той шлях для праці, що йдучи ним можна зробити дальші кроки й тим скласти ґрунт для певних остаточних висновків; подаються й висновки, хоч і не всюди.

Говорячи взагалі за зміст та методи праці акад. Грушевського, треба зазначити її виїмковість у тім, що вона відводить надзвичайно широке обсягом місце елементові етнографічному. Безперечно, кожна історія літератури в частині, що повинна студіювати усну творчість, не може уникати цього елементу. Але жадна з праць історії літератури української — не прибільшимо, коли скажемо й російської — не надає цьому елементові такого широкого значіння, не опрацьовує його так ґрунтовно, як праця акад. Грушевського. З цього боку перший та IV томи являють певний внесок у літературу етнографії, і на цих томах ми вважаємо за потрібне спинити увагу, обминаючи томи II й III. Звертаючися до змісту I-го тому і не спиняючися на принципово-методологічних питаннях (за філологічне, естетичне трактування літератури з звітом планів та метод і формул; за словесність усну та писану), маємо у вступі такі питання: а) початки та розвій словесного мистецтва і б) соціальна та культурна обстановка української творчості (45—84) за відповідними добами, а саме: 1) перед розселенням і в розселенні (45—56); 2) чорноморсько-дунайська доба (56—65); 3) Київсько-галицька (65—75); 4) головні моменти в розвою української словесності та цикли її традиції до відродження у XIX в. і початки відродження в XIX в. (75—85). Взагалі увага тут зосереджується на впливах різних чинників в історично-культурних та соціальних обставинах на усну словесну творчість.

Питання, що найтісніше зв'язане з етнографією, в I томі вміщено в 1-й та 2-й частині його. В першій, — меншій своїм обсягом, маємо: а) відгомони творчості родо-племінних часів (85—99). Тут ставиться проблема що-до вияснення рештків ранішої творчості, подається досліджування типів примітивної творчості, особливо уважно складено докладну характеристику ритмічно-музичної форми пісень (обрядових і зокрема весняних), а також наведено погляди Халанського, Потебні, Ф. Колесси, В. Перетца; б) Обрядові дії (99—106) (вегетаційні хороводи у весінньому циклові обрядів); в) Молитви та закляття (106—114), література за них; розгляд їх за відповідними категоріями і зв'язок з магічною обрядовістю та давньою поезією. г) Похоронна обрядовість іголосіння над померлими (115—126); д) Робоча пісня (126—129); е) Прозова традиція (130—137). Казки, прислів'я, приповідки.

Що-до другої частини цього тому, що далеко ширша своїм обсягом (138—342), то вона становить три розділи: Перший, де після кількох загальних заміток про соціальну базу життя та його чинники, підо впливом яких обрядовість складалася, подається характеристика річного сільсько-господарського круга та його обходи за такими окремими

ділянками: а) цикл новорічний (144—165); б) весняний цикл (165—185); в) літо й осінь (185—199).

Другий розділ — мотиви обрядової поезії — подав: а) обрядове величання, поезія родинно-господарського побуту (199—215); б) дружинна поезія (216—233); в) поезія подружжя (235—254); г) еротика (254—269); д) характеристичні прикмети давньої поезії (271—290).

Третій розділ — Література повістєва — становить такі ділянки: а) зміст і форма; теми героїчні (291—302); б) казка; наша казкова традиція (303—307); в) головніші казкові мотиви (308—322); г) інтернаціональне й національне (322—342).

Четвертий том праці акад. Грушевського змістом своїм охоплює такі головні розділи: 1) Відгомони дружинного епосу (10—196), де подається про билини та їх студіювання з різних циклів, і окремо за билини на теми казкові, обрядово-символічні та новелістичні. 2) Епос і легенда. Твори мішаного характеру (197—340), де подано спробу на широко-порівняльному ґрунті (включаючи матеріали чужоземні) скласти генезу та сполучення тем героїчно-епічної та релігійно-легендарної, виділити українські відгомони в билинно-легендарних темах, з'ясувати полудневі підклади билинної традиції і на решті відзначити в билинній традиції відгомони давнього епосу. 3) Творчість на теми релігійно-моральні (341—666). В цьому розділі надто цікаву частину становить ділянка — Християнізація народнього життя та її відбиття в творчості (341—370), а далі подаються: а) Космогонія, дуалістичне творіння світу і перші люди (371—439); б) Старозавітні легенди. Соломонова легенда (440—483); в) Христологія (483—521) з головними моментами: — різдво та хрещення; Христові муки та смерть; воскресення і чуда його. В окрему ділянку увиходять: 1) свят-вечір і „Тайна вечеря“; 2) апостоли і святці (530—557); 3) легенди, прив'язані до України (558—574); 4) святкування (геортологія) (574—593), тоб-то про шановання свят і кари за невиконання цього шановання. Культ п'ятниці; 5) есхатологія (593—617) — про розставання душі з тілом, про ратування душі з пекла, про кінець світу та страшний суд — і взагалі ідея про посмертну заплату; 6) моралістичні теми (617—665) (про багатого та убогого Лазаря, про грішну діву, про зачинених та про невдячних дітей, про покуту непростимого грішника, про правду й неправду, про сирітку, про горе без роду); цю частину, що її не зв'язано безпосередньо ні з космогонічними ні з біблійно-євангельськими темами, додано наприкінці, щоб заокруглити комплекс релігійно-моральних тем, оброблених нашою легендарною літературою (IV ст. 617).

Вже самий перелік ділянок змісту монументальної праці акад. Грушевського яскраво доводить, що питання українського фольклору, якому присвячено томи I та IV, мало не вичерпано. В четвертому томі подаються цікаві нюанси синтези творчості, коли писана творчість впливала на усну, надаючи їй певних ідей та образів, тоб-то коли процес творчості усної та писаної провадився спільно в їх взаєминах.

Деякі зауваження викликає класифікація окремих ділянок цієї величезної праці. Штучність класифікації являють ті частини I-го тому, де обрядові дії відокремлюються від обрядового величання та поезії родинно-господарської, дружинної, і вкупі поезії подружжя взагалі, а також від тих мотивів обрядової поезії, що їх тісно зв'язано з обрядом, надаючи йому певної теми, його вдуховлюючи і являючи невіднятну від нього частину.

Головним чином цю штучність класифікації питань, з погляду яких розглядаються етнографічні явища, помітно в тому, що автор з'єднує три моменти, становлячи їх за підвалину для розташування питань, а саме — історичний, соціально-побутовий та календарний (стор. 144—199), з логічного боку це певною мірою порушує гарну конструкцію, а переважне змагання „додержуватись історичного ґрунту примушує автора повторювати одне й те-ж саме, приміром: за весну та її закликання (стор. 99—104; 166 і ин.), за магічні елементи, то-що. Цю штучність класифікації ніби-то визнає й сам автор, коли починаючи розділ IV т. „Епос і легенда“, каже, що „сюди він відложив теми з сильнішою легендарною закраскою. Немало її, правда було в попередніх темах“... (т. IV ст. 197).

Можна було-б додати до цього ще кілька дрібних зауважень, а саме про те, що не цілком вичерпано матеріал, приміром у розділі про похоронне голосіння, т. I (стор. 117—119), а також про робочу пісню та генезу її, що ніби має намір подати автор (ст. 126—129)

та ін.; є нарешті деякі погляди з окремих питань, що їм можна заперечувати. Всі ці зауваження проте не зменшують ані ваги, ані цінності з етнографічного боку праці акад. Грушевського. Процес етнографічного студіювання питань, до якого привлачуються по змозі усі матеріали в їх різнобарвності, щоб стати за певну підвалину до наукового опрацювання, переводиться з тими надто широкими порівнюваннями, які, скажемо словами самого акад. Грушевського, становлять „методологічну цікавість“ (т. IV ст. 262) тем та питань, що вводять в обсяг освітлювання та розв'язування, і нею не може не захопитися навіть звичайний читач, що ніколи питань цих не студіював. Він справді побачить і зрозуміє не тільки все те багатство почуття й гадки, краси й сили, яке вложено й заховано в нашої літературній спадщині“ (т. I, ст. 5—6), але й усвідомить самий процес розвитку, що подається в цій праці. Етнографів праця акад. Грушевського не може не вражати широкими до подробиць матеріалами фольклору України, а також тієї наукової літератури, що опрацьовувала питання фольклору в зв'язку з фольклором інших народів, інших країн, на багатющу закордонну літературу посиляючись. Не можемо тут не звернути особливої уваги на змагання авторове висвітлити значіння ритму та зв'язку його з обрядами, і, подаючи найяскравіші прояви сполучення творчої сили ритму й слова, зазначити роллю ритму, як чинника, що робив поезію справді великою, творчою, конструкційною силою. Ось цю думку, яка червоною ниткою проходить в окремих частинах праці акад. Грушевського, найближче зв'язаних з етнографією, треба етнографам завсіди мати на оці у своїй фольклорній праці. Надто докладне та вичерпливе опрацювання таких питань, як, приміром „Відгомони дружинного епосу“ (т. IV, 10—196), „Література повістева“ (т. I, ст. 291—342), як „Мотиви обрядової поезії“ (т. I, ст. 199—290), „Поезія подружжя“ (т. I, ст. 235—254) та інші, не торкаючись цілої низки дрібних етнографічних питань, де підбиваються підсумки наукової роботи у відповідних галузях, коли подаються як позитивні, так і негативні її риси, яскраво доводять, що в праці акад. Грушевського ми маємо твір видатного наукового значіння. Широко побажавши йому, як найскорше довести до краю намічену планом працю над історією літератури, ми й закінчимо свій коротенький інформаційний огляд.

В'ячеслав Камінський.

До студій над коротенькими піснями (D. Zelenin. Das heutige russische Schnaderhüpfel, castuska).

В I томі „Zeitschrift für slavische Philologie“ (б. 3-4 Leipzig, 1924) проф. Д. К. Зеленін надрукував цікаву статтю під назвою: „Das heutige russische Schnaderhüpfel (castuska)“, ст. 343—370. Д. К. Зеленін не вперше виступає в літературі, як дослідник частушки (коротенькі пісні), але в цій останній своїй праці він дає низку широких узагальнень та окремих екскурсів, робить ніби підсумок своїм довголітнім розвідкам у цій малодослідженій галузі усної народньої творчості. „Ми, зазначає автор, знаємо поки-що дуже мало за частушку. Навіть таке важливе питання, як питання про час, коли вона з'явилася, чи є з неї нова форма народньої поезії чи давня, лишається до цього часу нерозв'язане“ (ст. 343).

Коли з'явилася частушка? Якими роками або-ж століттями треба датувати початок розвитку традиції коротенької пісні? „Для мене, — пише проф. Зеленін, — немає сумніву, що вже в XVIII в. частушка існувала. Це доводять безпосередні звістки одного сучасника, відомого українського письменника Квітки-Основ'яненка (в його споминах: „Татарські набѣги“, Твори, т. III, Харків, 1901, ст. 133)“. Зеленін цитує коротенькі пісні XVIII віку типового „частушечного“ складу, занотовані Квіткою, коли в зв'язку з переформуванням року 1857-го слобідського козацтва в гусарські полки, повстали нові пісні з новим змістом і новими побутовими подробицями, як от: „Через греблю вода рине, люби мене, гусарине“, або-ж: „Гусарине черноусий, чому в тебе каптан куций? Гусарине, відчепися і на мене не дивися“. Хоч коротенька пісня-частушка існує не одне століття, й проф. Зеленін має за можливе відсовувати початок цієї пісенної форми до XVII, ба навіть і до XVI віку, але

не зважаючи на це, він, рівняючи частушку, як певний пісенний рід, до інших родів пісні, що їх відомо за давні, робить висновок, що частушки — то новий пісенний рід (eine neue Liedergattung, 344)*.

За характеристичні особливості, що ними сучасна частушка відрізняється од інших родів народних пісень, проф. Зеленін вважає не так короткість, бо „кожна пісня може бути коротка“, і не „частий“, швидкий темп, бо ця прикмета також властива для давніх танкових пісень, але такі моменти: 1. Частушка, як окремий пісенний рід, розвинулася з танкового рефрену. Коли в давній період історії розвитку російської народної пісні частушку (точніше її попередника, танковий рефрен) було нерозривно зв'язано з танком, то в новий час такого зв'язку немає. 2. Незв'язана з танком, частушка мало не зовсім втратила зв'язок з музикою й співом. Частушку „насказывают“. „Давня пісня визначається цілковитим поєднанням двох мистецьких родів, поезії та музики, й остання навіть домінує над першою. Такий пісенний рід, як-от частушка, що не співається, а декламується, міг виникнути тільки тоді, коли проминув час синкретизму музики й словесної творчості“ (346). 3. Давньому періоду, коли народ ще мав один світогляд, коли не було місця для індивідуума й побут усіх суспільних груп був тотожний, коли для пісні були чужі індивідуалістичні настрої, вивозування особи та особистого, цьому періоду протиставляється новий період, коли в зв'язку з загальним процесом соціального й побутового розшарування індивідуальність співця й складача виступили на перший план. Частушка індивідуалістична; кожен намагається висловити в ній своє: свої думки, свої почуття, свої погляди. 4. Давня народня пісня не обмежується реальною дійсністю. Вона або-ж описує ідеальний фантастичний світ або-ж прикрашує дійсність, ідеалізуючи її, уявляючи її в ідеалізованому світі. Співці знають тільки „бѣлокаменны палаты“ або-ж принаймні „высокъ теремъ“ з хрустальними шибками, шовковими килимами, солодкою їжею та медами. Суперечені між пишновеличчям „milieu“ пісні й зuboженою дійсністю занотує проф. Зеленін в зауваженні селянина: „Подходишь ко крашениному пологу, а в приговоре-то говоришь: „Занавесочки шелковыѣ, поднимитесь! Баню-то истопят сучьями да кореньями, а в песне поют: „Разгорайтесь дубовы дрова!“ Давній народній пісні чужий був реалізм. На зміну цьому давньому періодові в історії рос. нар. пісні приходить новий період, коли пісні бракує рис ідеалізації зовнішнього світу й її голий реалізм наближає пісню (частушку) до публіцистики. Давши таку характеристику, Д. К. Зеленін резюмує свою аналіз: „das Schnaderhüpfel ist ein neues, kein altes Lied“ (351).

Загальний висновок свого дослідю проф. Зеленін формує так: „Сучасна частушка, хоч вона генетично зв'язана з давньою піснею, переважно танковим рефреном, але вона має так багато відмінних од давньої пісні рис, що її можна вважати за новий рід народної пісні... Коли при танковому рефрені органічний зв'язок з танком зник, з рефрену виникла частушка, рід народної поезії, що наближається до віршів. Цей процес розвитку давнього танкового рефрену до частушки здійснювався, очевидно, поволі; він ледві чи не в XVII в. почався був, хоч можливо, що початок процесу треба одсунути ще до більш давніх часів... Поступінне зменшення музичного елементу, що кінцем-кінцем призвело до повного його зникнення, різко виявлений реалізм та індивідуалізація змісту відрізняють остаточно частушку од ліричних пісень і вказують їй на окреме місце в народній поезії“ (354—5).

З окремих екскурсів, що ними проф. Зеленін попереджає значну збірку частушок на політичні теми (131 NN), складену на Україні останніми роками (ст. 359—370), треба зупинитися на досліді генези двох образів, яблучка та бочки, що визначають стилістичні властивості новітньої частушки часів революції. Студіюючи історію цих мотивів, Д. К. Зеленін, як на прототип для сучасного „яблучка“, вказує на давню аналогічну пісню, що на її вказав був і В. Білий (див. „Ет. Вісн.“, кн. I, ст. 27): „Котись, яблочко, куди котишся; віддай, таточко, куди хочеться“. Мотив „яблучка“ проф. Зеленін вважає за суто-український: „Ще року 1921-го яблучко було цілком невідомо в північній Великоросії“ (Перм, Петербург, навіть Гомель). Також форма котища (з о й не а) чужа північно-російському діалектові, пісенний символ „яблучко“ рідкий в вікр. поезії, тимчасом як в укр. давній поезії цей образ часто стрівається й означає, за Костомаровим (Бєсѣда, 1872,

№ 8, 42), кохання й зустріч“ (358). Що-до мотиву „бочки“, то проф. Зеленін висловлює думку, що цей образ прийшов на Україну з Великої Росії, і цитує із збірника Елеонської занотовану ще року 1912-го в Архангельській губернії частушку такого змісту: „Я на бочке сижу, бочка катится; теперь миленький не любит, после схватится“.

Д. К. Зеленін розглядає частушку, як специфічний вид пісенної творчості, як щось у специфічній своїй відокремленості типологічне. Частушка для нього факт певної доби, ознака певної культурної епохи, вираз стилю, коли порушується органічна цільність народнього життя й на зміну початковій єдності приходить роздрібність особистого й індивідуалістичного. Ми цілком погоджуємося з Д. К. Зеленіним в його спробі виявити соціологічний сенс сучасної „частушки“, як певної даності певної соціально-культурної доби. Подібну характеристику галицької „частушки“ - коломийки свого часу дав проф. М. Ф. Сумцов у нарисі: „Коломийки“ (Київ. 1886, окр. відб. з „Кіев. Старины“). Для Сумцова „коломийка“ — явище нової доби, коли давня пісня занепадає; вона — вияв епохи еклектизму, епохи розвитку промисловості, коли розкладається цільність народнього світогляду й побуту (ст. 11). М. Ф. Сумцов не торкався питання про генезу коломийки й не висловив думки про розвиток коломийки з танкового рефрену, але він зазначив, що „значительное количество коломыекъ по тону и содержанию действительно отвѣчает пляскѣ“ (ст. 6).

В даному разі й М. Ф. Сумцов і Д. К. Зеленін беруть частушку, коломийку, коротеньку пісню як статичну форму, як явище самозамкнене й типологічне. Але є й інший бік справи: „частушка“ в процесі витворення. З погляду концепції проф. Зеленина короткість частушки — побічне явище: denn kurz kann ja ein jedes Lied sein (ст. 344). Коли-ж „частушку“ вивчати в процесі її життя, то ця риса, короткість, виступить на перший план і питання: як довга пісня може бути коротка, стане за центральну проблему в студії над сучасною піснею. В історії укр. етнографії інтерес до проблеми взаємин між довгою й короткою піснями позначився вже в перших дослідників. Цього питання торкався року 1833-го Вацлав з Олеська (Залеський) у збірникові *Pieśni polskie i ruskie ludu Galicyjskiego*, коли він проблему коломийки розв'язував, як проблему краковяку. З Богданом Залеським полемізував у своєму „Разсужденіи на степень магистра“ року 1837: „О нар. поэзии слав. племенъ“ Осип Бодяньський. За Бодяньським, коломийка не є типова коротенька пісня, як-от краковяки. Коломийки, на його думку, це — цитати з довгих пісень. Подібність коломийок до танкових пісень, на Бодяньського, зайвий довід на те, що коломийка не має нічого спільного з такими типовими коротенькими піснями, як польські краковяки. „Коломийки суть просто на выдержку взятые куплеты изъ другихъ пѣсней, начало коихъ г.г. собиратели не знаютъ, и потому выдаютъ эти куплеты за нѣчто цѣлое, въ родѣ краковяковъ. Не споримъ, многіе куплеты поются и отдѣльно, примѣняя ихъ къ какому-нибудь случаю; но все же они части другого цѣлого и отнюдь не похожи на краковяки. Равнымъ образомъ у русиновъ есть довольно плясовыхъ пѣсней, состоящихъ, по самому уже роду своему и цѣли, изъ небольшого числа куплетовъ; при всемъ томъ грѣшно было называть такіе пѣсни — краковьяками, приписывать имъ одинаковое происхождение и значеніе. Беремъ всѣмъ, такъ наз., коломийкамъ, указать, къ какой они относятся пѣснѣ, откуда именно взяты“. Бодяньський вірно й точно підмітив, що коротенька пісня-коломийка є іноді цитата з довгої пісні, але його тенденція заперечувати специфічну й відокремлену типологічність „коротенької пісні“, як певного роду пісенної творчості, не має для себе підстав.

З наведеного бачимо, що вже за 30-х років минулого століття проблема коротенької пісні була для українських етнографів актуальною проблемою. На нашу думку, О. Бодяньський цілком правильно зауважив необхідність з'ясувати, як та чи інша коротенька пісня стосується до тієї чи іншої довгої пісні. Проф. Д. К. Зеленін докладно освітив загальнокультурні й соціальні підвалини, що обумовили розвиток коротенької пісні-частушки, дав тонке формулювання походження частушки з танкового рефрену, взагалі вніс ясність у ті широкі й загальні проблеми, що зв'язані з дослідженням коротенької пісні. Дальшим дослідникам, що їх цікавить вивчення сучасної коротенької пісні, варт було-б, багуючися на ґрунті концепції проф. Зеленина, деталізувати студії над процесом розвитку

коротенької пісні й тим виконати завдання, що його висунув був ще Бодянський: показати, як у тому чи іншому випадкові, та чи інша коротенька пісня виникла з даної довгої пісні або-ж, навпаки, розвинулась у довгу¹⁾.

Віктор Петров.

КРАЄЗНАВСТВО В ШКОЛІ.

(Огляд літератури).

Не вважаючи на те, що тільки недавно замість давньої географії ми зустрічаємо в шкільних програмах краєзнавство, що має значно поширеніший зміст, порівнюючи з першою дисципліною, — краєзнавча література вже багатенька.

Завдання цього нарису полягає в тому, щоб дати декілька назов, що можуть допомогти в початковій орієнтації в питаннях краєзнавства.

Тим, хто бажає ознайомитися з загальним характером цієї літератури, треба вдатися до книжки — Буданов и Симонов (ред.) „Вопросы краеведения в школе“. Изд. 2. Ленинград, Изд. Брокгауз и Ефрон, 1926 г., ц. 1 р. 10 коп., де дано нарис Симонова „Краткий обзор литературы“, що міститься одначе на 50 сторінках.

Насамперед треба зазначити, що хоч краєзнавча праця має довгу, багатовічну історію, проте й досі ми не маємо сталого визначення, що таке краєзнавство взагалі й що таке особливо шкільне краєзнавство. Цілком зрозуміло, що починаючи краєзнавчу працю, насамперед треба орієнтуватися в цих питаннях. Що-до цього — корисна книжка Муратова „Изучение местного края“, Москва, Изд. „Мир“ 1925 г., ц. 1 р., де подано цікавого нариса з історії краєзнавства. Що-до змагань навколо визначення краєзнавства, то в цій справі цікаві нариси Берга „Предмет и задачи краеведения“, (Советов и Кузнецов (ред.) „Как изучать свой край“, Ленинград, Изд. Брок. и Ефр., 1925 г. — 1 р. 50 к.) та Дзенс-Литовского „На новых путях краеведческой работы“ (Дзенс-Литовский и Ягодский (ред.) „На новых путях краеведной работы“, Ленинград, Изд. „Образование“, 1926 г. — 1 р.).

Велику роль в краєзнавчій праці повинні відгравати відповідні краєзнавчі збірники, присвячені тій чи іншій місцевості. На жаль, на Україні, коли виключити твір, що допіру з'явився з друку й повинен мати велике значіння — Акад. М. Грушевський (ред.) „Київ та його околиці“, Київ, ДВУ — 6 кб. 25 коп., ми так що й не маємо відповідної літератури, тимчасом у РСФРР загальна кількість цих збірок швидко збільшується. Нагадаємо збірники, присвячені — Самарському краю, Іваново-Вознесенському, Переяславлю-Заліському, то-що. З цих збірок, може, найкращий перший із зазначених — „Краеведение“ (Природа и население Самарского края). Самара, Губиздат, 1924 г., чч. I и II — 1 р. 50 к. — 1 р. 50 коп. Зміст його надзвичайно різноманітний і охоплює клімат, ґрунт, флору, історію Самарського краю. Цілком зрозуміло, оскільки полегшується праця школи в галузі краєзнавства, коли ця праця будується на таких книжках.

Інший характер має твір Феноменова „Современная деревня“. Велику працю, що складається з двох томів, присвячено всебічній характеристиці одного села Гадиші, Валдайського повіту, Новгородської губернії (Феноменов „Современная деревня“ — Опыт краеведческого обследования одной деревни — Ленинград, ГИЗ. 1925 г., чч. I и II —

¹⁾ Розклад довгої пісні на окремі куплети — то шлях до утворення короткої пісні; дуже часто співають тільки початок пісні або-ж окремі куплети. Забування довгої пісні є також один з багатьох стимулів до виникання короткої пісні. Взагалі процес переходу довгої пісні стимулюється низкою найрізноманітніших причин, причин, що потребують уважного на місцях дослід. Що-до новотворчості, то, як стверджує Г. Стельмах, вся новотворчість останніх десятиліть, коли й існувала, то переважно полягала в „гранні на язык“, як означають цим словом селяни співання пісень „частушечного складу“, прим. „Соловйова юлиця, | Соловйов і млин, | Хто-ж його пострів — | Батьюшка Трохим“ і т. и. (Спостереження торкається с. Війтовець на Переяславщині). Дослідникам на місцях випадало-б звернути увагу на пісні даного репертуарного циклу.

1 р. 60 коп. — 1 р.). Перший том подає всебічну характеристику „виробничих сил села“, друга — „старого та нового побуту“. Хоч українське село відрізняється від російського багатьма характерними рисами, проте цей твір Феноменова може зацікавити й в українських умовах стороною методологічною.

Знайомство з раніш зазначеною літературою підводить нас до питань про роль та місце краєзнавства в сьогочасній школі.

У цій галузі багато можуть допомогти названа вище книжка Буданова та Симонова, книжка Феноменова „Изучение быта деревни в школе“, 2-е изд. Москва, „Работник просвещения“, 1925 г. — 50 коп., Ігнат'єва „Краеведение и школа“, Москва, Изд. „Новая Москва“, 1925 г. — 30 коп. У першій із цих книжок, крім вступної статті Ярошевського „Краеведение и школа“ — подано нарис Музиченка, що має на оці з'ясувати роль та місце краєзнавства в програмах ГУС'у („Динамическое краеведение в программах ГУС'а и его метод“), нарис відомого ленінградського професора-фахівця в галузі методики екскурсійної методи Гревса „Город, как предмет школьного краеведения“, й нарешті — цікавий твір Буданова, що має на меті розв'язати питання про перепідготовку вчителя в зв'язку з вирішенням проблеми шкільного краєзнавства. Праця Феноменова розглядає питання про „вивчення побуту села в школі“ й розподіляється на частини: підготовка вчителя до праці у вивченні побуту села, програм досліджування села та краєзнавча праця з школярами. Твір Ігнат'єва прагне, щоб „пристосувати надто важливу для педагога краєзнавчу працю до вимог нової школи, що працює за новими програмами ГУС'у“.

Щодо книжок, присвячених характеристиці окремих шкільних закладів, що провадять краєзнавчу працю, то в цьому питанні ми можемо зазначити книжки: Хубларова та Шендяпин „Крестьянское хозяйство и быт деревни в школьном изучении“, Москва, Изд. „Мир“, 1925 г., — 60 коп., що в ній підсумовується досвід словесника та природознавця в галузі проробки теми „село“ в 1-й групі другого ступня, книжку — Новоселов „Изучение местного края в школе“, Москва, Изд. „Работник просвещения“, 1925 г. — 40 коп. (підсумки праці Торжковської школи), книжку — Челюстин (ред.) „Практика производственно-трудовой школы“ — опыт одной Ленинградской школы, Москва, Изд. „Работник просвещения“ 1926 р. — 1 р. 60 коп., присвячену практиці 189-ої ленінградської школи, що в ній праця на селянські теми відіграє не аби-яку роль. Цікаві відомості, що-до історії будівництва шкіл з сільсько-господарським ухилом у Ленінградській губернії, подає В. В. Смирннмудренський „Этапы развития, достижения и перспективы строительства трудовых школ с сельско-хозяйственным уклоном“, у збірникові, Лилина (ред.) „Новая школа“ — Педагогический сборник — I — Уклоны в школе II ступени, Ленинград, ГИЗ, 1925 г. — 1 р. 80 коп.

За цінний додаток до цих книжок треба вважати нарис — Ден „О производстве местного обследования, о влиянии войны и революции на сельское хозяйство“, що надруковано в збірникові „Как изучать свой край“, де поруч цих нарисів подано цілу низку нарисів, що стосуються до питання „Як вивчати свій край“ — з боку питань природознавства (статті: Советова, Неуструева, Федченка та инш.). Поміж інших питань краєзнавства велику роль відіграє безумовно влаштування шкільного краєзнавчого музею. Цією стороною не тільки УСРР, але й узагалі ССРР — далеко відстають од закордонних країн, надто-ж Америки. Цікаві відомості про це можна знайти в книжці — Зеленко, „Детские музеи в Северной Америке“, Москва, Изд. „Работник просвещения“, 1926 г. — 2 р. 25 коп., що розподіляється на відділи: історія та сучасність (історія музейної справи, огляд дитячих та загальних музеїв), устаткування дитячого музею, допоміжні установи, архітектура дитячого музею. Доцільно також використати такі нарис: Филлимонов „Принципы организации местных музеев“ („На новых путях краев. раб.“) та Муратов „Музей местного края“ („Изучение местного края“).

Музейна проблема одночасно висовує цікаве питання про взаємовідносини поміж суто-шкільною та суто-науковою працею в галузі краєзнавства.

Оскільки в багатьох школах, надто останніми роками, висунуто на перший план проблему зв'язку цих двох моментів, цікаво звернути увагу на праці — Ярошевський „Обществоведение в школьной краеведческой работе“, Ленинград, Изд. „Сеятель“, 1925 г. — 1 р. та „Вопросы Краеведения в школе“.

З окремого питання допоміжної ролі школи в збиранні фольклорного матеріалу, можна здобути відповідні відомості в нарисові — В. Петров „Місце фольклору в краєзнавстві“, Етногр. Вісн., 1925 р., ч. I. Крім того, з приводу цього важливо ознайомитися з твором — Б. и Ю. Соколовы „Поэзия деревни“ — Руководство для собирания произведений устной словесности. Москва, Изд. „Новая Москва“, 1926 г. — 1 р. 50 коп., присвяченим питанням збирання фольклорного матеріалу.

І. Жураківський.

Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat. I, Tartu (Дерпт), 1925, с.с. 160.

Це — перший річник Естонського Музею в Tartu (Дерпт), думка про заснування якого виникла ще р. 1869, а здійснилася тільки р. 1909. В цьому довголітньому змаганні за право мати музей треба відзначити діяльність Dr. Jakob Hurt'a, відомого збирача й дослідника естонського фольклору. Самостійне існування Естонії, як окремої держави, відродження національної культури відбилося й на становищі музею. Тепер він має багатющу колекцію народознавчого матеріалу (26608 Nr), чимало археологічних експонатів (1022 Nr), щось із 5 000 малюнків та знімків відповідного характеру. Так само зросла бібліотека музейна й становить тепер аж до 36 791 книжки, 5 518 періодичних видань і має крім того величезну кількість ще й інших друкованих творів.

Отже річник цей — є науковий орган музейний, де редакція збирається містити відповідний матеріал, даючи місце окремим розділам народознавчих наук, що стосувалися-б не тільки естонського, ба й інших, переважно суміжних народів.

Перша стаття в збірці належить Prof. M. S. Eisen'ові — „Пастух“ (с.с. 9—34). На підставі своєї величезної збірки етнографічно-фольклорного матеріалу, що її уважають за одну з найбільших в Естонії (щось до 60.000 писаних сторінок), автор подає відомості про естонського пастуха, умови його праці, становище в громаді, описує знаряддя та інструменти, що їх вживають люди цієї професії. Він наводить вірування, звичай й обряди, що стосуються до випасу худоби взагалі. Статтю ілюстровано відповідними малюнками й фотографіями.

Археологію в збірці репрезентовано кількома статтями: з них перша належить Prof. Dr. A. M. Tallgren'ові про передісторичні знахідки з Естонії у Фінляндському Національному Музеєві (с.с. 35—44). Відомий фінляндський археолог, працівник Гельсингфорського Музею, подає опис речей з естонських стоянок, що тепер є в зазначеному музеї. Речі стосуються переважно кам'яної та залізної доби. Prof. Dr. Lauri Kettunen пише „Von den Hochzeitsgebräuchen der Wepsen“ (с.с. 45—52). Матеріали для цієї праці зібрано підчас лінгвістичних дослідів на Новгородщині взимку рр. 1917—18. З поданого в цій статті весільного ритуалу треба відзначити „обережні“ обряди (стрілянина, вибивання подушки, де сидять молоді та їхнього ліжка батогами) — риси, спільні багатьом народам, у тому — й українцям.

До матеріальної етнографії стосується стаття Dr. Manninen'a „Будівлі Сетукезів“ (с.с. 53—88), ілюстрована багатьма планами, фотографіями та малюнками осель Сетукезі — це естонське плім'я (20 000), що живе на південному сході Естонії (повіт Petseri). Здавна підпало було воно російським впливам, що й тепер помітні взагалі на всьому укладі його життя, знов-же й на архітектурних формах будівель. F. Leinbock (с.с. 89—103) подає докладні відомості про убрання до голови естонських жінок, часом то й дівчат — Kabi — та Pottmüttsid Die Huf und Korbmützen — що мають форму копита, то кошика, звідки й назва пішла. Це убрання — давнє й од кінця минулого віку мода на нього перевелася. Pottmüttsid перейшли до Естонії з Фінляндії, а Hufmüttsid — шведського походження (що-до Естонії). Стаття Mg. H. Moora та Dr. W. Anderson'a знову археологічного змісту — про скарби з Котли (Kohtla) (с.с. 104—109). Справа йде про арабські срібні монети, що серед них є уніками. Детального опису буде подано в „Acta et Comentationes Universitatis Dorpatensis“ BVII2. Mg. H. Moora далі подає відомості про знахідки в с. Villevere, Ksp. Pilistvere (с.с. 110—117) — різноманітні срібні речі, що датовано їх рр. 450—500 нашої ери.

Mg. G. Wilberg присвятив свою статтю питанню про рибальство за давніх часів — опис різних способів і прийомів (с.с. 118—127). В статті Dr. Manninen'a розповідається про народний одяг Kreevinen — народу, що жив на латисько-литовських кордонах — та його етнічне споріднення. Kreevinen тепер уже повимирали й мова їхня залишилася невідома.

Остання стаття — Dr. S. M(anninen'a) та F. L(einbock'a) подає докладні відомості про Eesti Rahva Muuseum, його розвиток та теперішній стан.

Книжка взагалі справляє дуже приємне враження своїм змістом і свідчить, що справа етнографічного вивчення безперечно буйно розвивається в Естонії. Збірникові не вистачає хіба відділів бібліографічного та хроніки. Те, що немає цих двох важливих для всякого видання подібного характеру розділів, особливо гостро відчувається для закордонного читача. Поданий до книжки докладний реферат статтів німецькою мовою полегшує знайомство з нею для тих, хто не знає мови оригіналу. Треба також відзначити прекрасний зовнішній вигляд книжки: папір, друк та ілюстрації справді бездоганні.

Володимир Білий.

Louis Marin, président de la Société d'Ethnographie de Paris. Questionnaire d'ethnographie. (Tables d'analyse en ethnographie), Paris, 1925, pp. 1—129.

Це — витяг з бюлетенів Етнографічного Товариства в Парижі, поважної й давньої вже інституції (засновано року 1859). У Франції тепер, як і у нас, на книжковому ринку дуже мало або й зовсім немає потрібних програм, анкет та взагалі конспектів, щоб за ними провадити збирання відповідних відомостей. Тому Етнографічне Товариство в Парижі й ухвалило видати цю працю свого президента. До публікації „Questionnaire“ було випробувано на практиці: автор, що був склав його давно, між рр. 1895—1905, ширив книжку поміж близьких йому прихильників етнографії і так пересвідчивсь у певній доцільності й корисності книжки.

В коротенькій передмові (pp. 1—4) подано популярні відомості про народознавство взагалі. Автор передмови за етнографію вважає описову частину народознавчих наук, а етнологію — за теоретичну. Всю книжку поділено на три частини: перша торкається питань, що стосуються до матеріальної культури (vie matérielle — pp. 5—58), друга — духовної культури (vie mentale — pp. 59—87), третю частину присвячено соціальному життю (vie sociale — pp. 93—124). Кожну частину поділено на відповідні дрібні розділи, що конкретизують загальне питання. Таким чином Questionnaire охоплює більше чи менше всі вияви людської діяльності, але в дуже й дуже загальному вигляді.

В. Б.

З ЛІТЕРАТУРИ ПРО ЧЕХІВ НА УКРАЇНІ.

1. **Dr. Jan Auerhan:** České osady na Volyni, na Krymu a na Kavkaze. V Praze 1920. Стор. 66.

2. **Dr. Jan Auerhan:** Osady českých emigrantů v Prusku, Polsku a Rusku. V Praze 1920. Стор. 48.

У своїй статті: „Досліди над чеськими колоніями на Україні“ (Записки етнографічного товариства. Кн. I. Київ, 1925 р.), подаючи огляд літератури про українських чехів, я висунув на перше місце, як особливо цінні й змістовні, чотири статті доктора Ауергана, члена закордонної секції Чеської Народної Ради в Празі, написані в 1909—1913 рр. Року 1920 Ауерган видав у Празі дві оці книжки про чеських колоністів; складаючи свій огляд, я ще не знав за їх; допіру тепер мені пощастило дістати їх. На жаль, я розчарувався: в цих книжках зібрані й без ніяких одмін передруковані самі-но давні, відомі вже, статті авторів.

Перша книжка, окрім двох докладних статтів про чеські колонії на Таврії і на Кавказі, містить три зазначені в моєму огляді статті про волинських чехів. В першій — „České osady v gubernii volýnské“ — автор наводить, користуючись з друкованих матеріалів

Німечка, Поспішила й Швиговського, статистичні дані про кількість чеських осель на Волині (нараховує їх не менш як 130) і про кількість мешканців (за браком поточних даних означає тільки приблизне число — від 35 до 65 тисяч). У другій — „Čechové v gubernii volyňské“ — після короткої історії чеської колонізації з'ясовує культурне, освітнє, національне й релігійне становище чехів на Волині в 1913 р. Третя стаття — „Národohospodářský význam českých osad ve volyňské gubernii“ — додає до цього ще й характеристику економічного становища чехів на Волині — їх хліборобства, дрібної промисловости, садівництва, хмільництва, яким особливо прислужилися чехи на Волині, скотарства, сільсько-господарчих організацій.

Автор має на оці чимале економічне значіння чеських колоній і агітує своїми статтями за збудження уваги до їх у громадських колах Чехо-Словаччини, бо — на його думку — вони можуть стати за базу і вихідну точку в майбутніх зносинах Чехо-Словаччини з Україною. Для цього він і видав свої статті окремими книжками.

Другу книжку присвячено чеським емігрантам, що покинули свою батьківщину ще в XVIII віці під впливом релігійного католицького гніту. У вступі автор подає корисний бібліографічний список літератури цього питання. Річ у тім, що в чеській колонізації на Україні слід розрізняти дві течії: колонізацію з Чехії в 60-х — 70-х рр. і з Польщі, де ще з початку XIX віку осіли чеські емігранти-євангелики, нащадки відомого протестантського братства „Чеських Братів“. У статті: „Čechové v Polsku“ знаходимо характеристику польської метрополії (Зелов і Кучов в Петроківській губ., Лодзь і инш.) декількох чеських колоній на Україні. Наприкінці XIX віку чехи-євангелики з польського Зелова заснували на Україні Михайлівку в Ровенському повіті, Глупанін і Чеський Завідов в Острозькій п., Олександрівку, Чубівку і Богемку на Херсонщині (з Чубівки чехи вже виселилися).

Чеським колоніям на Херсонщині автор присвячує окрему статтю: „České osady v gubernii chersonské“ (уперше її надруковано в 1914 р. в другорядному чеському часопису; мені до цього часу була невідома й тому я не згадав про неї в своєму огляді). Автор в Херсонських колоніях сам не був і подає свою коротеньку інформацію про них тільки з чужих слів, найбільше на підставі відомостей місіонерів-євангеликів з Чехії — Прудкого і Шедого. Побіжність її доводить хоч-би те, що він знає тільки 4 колонії — Олександрівку, Богемку, Манастир і Любашівку — і каже тільки за три перші; а справді на Херсонщині, окрім згаданих, є ще з десятка чеських хуторів у Першотравенській й Херсонській округах. Херсонські колонії завсіди стояли осторонь інших чеських колоній на Україні і випадало-б докладно обслідувати їх.

Останнє зауваження, зрештою, стосується до чеських колоній не тільки на Херсонщині, бо не можна вважати за нормальне явище, коли нам доводиться більш-менш побіжні статті Ауерганові називати все-ж-таки „найґрунтовнішими працями“ про чеські колонії на Україні. Зібрані до купи з різних цілком неприступних часописів, ці статті складають дві корисні книжки і дають поки-що найповнішу картину життя українських чехів (до 1914 р.), хоч тепер — принаймні що-до чехів на Радянській Україні — цілком застарілу.

Євген Рихлік.

ЗВІДОМЛЕННЯ ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ ЕТНОГРАФІЧНОЇ КОМІСІЇ УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК ЗА ДРУГУ ПОЛОВИНУ р. 1925.

Етнографічна Комісія працювала, маючи в своєму складі: голову акад. А. М. Лободу, керів. Муз.-Етн. Кабінетом К. В. Квітку, 1 штатного співробітника секретаря В. Петрова та 24 дійсних членів¹⁾.

Науково-дослідча праця Комісії, як і за попередніх років, виявлялася в улаштуванні публічних засідань, зачитуванні й обмірковуванні доповідів. Всього протягом звідної другої половини р. 1925-го відбулося 10 засідань, що на них зачитано 18 доповідів (од 1920 року до 1-го липня 1925 року 137 засідань з 141 доповіддю). Подаємо спис доповідів за другу половину р. 1925-го: 1) 16/IX, проф. С. В. Савченко, „Новий твір з вивчення казки — книжка Р. М. Волкова: Сказка. Разыскания по сюжетосложению сказки, т. I“; 2) 21/IX, акад. В. М. Перетц, „Слово о полку Ігоревім й усна словесність“; 3) 7/X, О. П. Косач-Пчілка, „Українське селянське малювання на стінах“, 4) 21/X, К. В. Квітка, „Новий варіант пісні про земляні роботи XVIII в.“; Л. П. Дюбровольський, „Деякі відгуки подій 1825--26 р. в українській пісенній творчості“; 5) 30/X, В. О. Білий, „Торговля ліками на київських базарах“; 6) 11/XI, П. М. Попов, „Діалектологічні та етнографічні спостереження з подорожі на півд.-зах. кордон України“; 7) 25/XI, О. Б. Курило, „Програма з ономастики (іменознавства)“; В. В. Білий, „Перекази за бабу Лашиху в с. Сошникові на Переяславщині“; 8) 2/XII, В. А. Камінський, „Етнографічні виучування на Чернігівщині в історичному аспекті“; 9) 9/XII, О. П. Дем'яновський, „Занудовщина на Київщині (справа про „завмирання“ р. 1900-го)“, В. П. Петров, „Фольклор безпритульних (Пісні, словник, автобіографії. За матеріалами М. Афанасьєва. Запоріжжя“; 10) 23/XII-25, В. П. Петров, „Річне звідомлення Етнограф. Комісії за р. 1925“, К. В. Квітка, „Музична етнографія на Україні в післяреволюційні роки“, Олександрович, Повідомлення за ганчарство в с. Бубнівці та Жерденівці Тульчинської округи“. Окрім того, відбулося декілька засідань редакційної колегії та дві наради для вироблення програми з іменознавства (ономастичної), за участю Є. О. Дзбанівського, М. М. Корниловича, О. Б. Курилової, А. І. Онищука та М. М. Станиславського.

Щоб полегшити працівникам у галузі народного життя ознайомлюватися й орієнтуватися в фольклорній літературі, Комісія заходила ся складати бібліографічного покажчика укр. фольклору, що над ним працює О. Ю. Андрієвський. Закінчено вже переглядати головні джерела укр. фольклору „Кієв. Старины“, „Етногр. Обзорнія“, „Живой Старины“, „Wisly“ й закінчується перегляд видань Львівського Наукового Товариства ім. Шевченка. Картковий матеріал в міру складання редагується. Всього зредатовано близько 6 тис. карток.

Далі виучувано нацменшості. Є. А. Рихлік швидко досліджував чеські й польські колонії на Україні (його досліді охопили колонії на Волині). Над вивченням айсорів працював Т. Г. Кезма. О. Б. Курило опрацьовувала окрім укр. діалектологічного матеріалу, ще й матеріал німецький та молдаванський. Жидівський і польський матеріал надіслав О. Ліщинський з Уланова на Поділлі.

З етнографічних екскурсій р. 1925-го (подаємо відомості за цілий рік) відбулося 10 екскурсій. О. Б. Курило зробила в місяці липень—серпень екскурсію на Поділля

¹⁾ Звідомлення за попередню діяльність Комісії див. Етногр. Вісник, кн. I.

до Вінницької та Кам'янецької округи, де зібрала великий діалектологічний (фонетика, морфологія, синтаксис, лексика) та фольклорний матеріал. П. М. Попов (вересень, Курщина) зібрав чималий діалектологічний та фольклорний матеріал. В. А. Камінський (червень) в архівах і музеях Вінниці досліджував мало-приступний матеріал що-до історії місцевих етногр. виучувань (до Комісії передано 200 карток). В. Петров і В. Білий брали участь у таких екскурсіях: до села Війтовець на Переяславщині (січень), до м. Барішполя на Київщині (травень) та с. Сошнікова на Переяславщині (жовтень); підчас цих екскурсій зібрано матеріал для повного монографічного опису села (Війтівці), записано сучасний фольклор (Барішпіль) і досліджено старовинні вірування. Окрім цих спеціально-етногр. екскурсій, відбулося 4 подорожі до Чернігова, Ленінграда й Москви (В. Білий, Д. М. Рєвущий, В. Петров); підчас останніх екскурсій опрацьовано архівний матеріал з історії укр. етнографії що-до Носа й Куліша. Усі 10 екскурсій відбулися без видачі коштів.

Рік 1925-й позначився широким зростанням масової роботи Комісії. Зв'язки з периферією, інструктування робітників на місцях, планове збирання фольклорних матеріалів за допомогою місцевих збирачів, — усе це дало Комісії певні організаційно-наукові наслідки. Комісія нараховує більш, як 200 кореспондентів (окремі особи й установи, труд- та профшколи, робфаки, вузи, райметодкоми й райкультвідділи, сельбуди, хати-читальні, селянський актив, селькори та комсомольці). Комісія в різних місцях України має низку гуртків, де провадиться стаціонарне дослідження. Інтенсивну працю що-до налагодження спільної роботи перевела Комісія в галузі шкільного краєзнавства. Користуючися з допомоги як адміністративних центрів, так і профосередків, Етногр. Комісія має вже тепер налагоджений і сталий зв'язок з окремими школами мало не всіх округ України, а також з педтехнікумами Житомира, Зінов'ївська, Старобільська, Глухова, Краснограда, Новоград-Волинська, Остра, Б. Церкви, Вінниці, Прилуки, Мрина, Пирятина. Цей зв'язок виявляється як серйозна, постійна й систематична робота, що дала різноманітний, цікавий і цінний фольклорний матеріал. Що-дня Комісія одержує чимало листів і матеріалів, і кількість їх кожного місяця помітно зростає, отож, приміром, у грудні найбільша кількість надісланих до Комісії на день листів, запитань та матеріалів була 20.

Великі й змістовні збірки різних етнографічно-фольклорних матеріалів надіслано до Комісії з педтехнікумів: Глухівського (керівн. Ю. Г. Нестеренко), Зінов'ївського (С. Ф. Шевченко), Красноградського (І. Ф. Неутриевський), Остерського (Етногр. секція Літгуртка), Старобільського (П. Я. Тихонович) та Пирятинського. В. О. Щепот'єв надіслав Комісії записи студентів Полтавського ІНО, маємо матеріали, що їх призбирали члени етнограф. гуртка Ніженського ІНО. Складаючи подяку керівникам та студентам, Комісія гадає, що тільки налагодивши краєзнавчу роботу в педтехнікумах та ІНО, де підготовляються нові вчительські кадри, можна створити відповідну ґрунтовну базу, щоб здійснити думку про краєзнавчий ухил у трудшколах.

Широко розгорнули роботу й багато надіслали цікавого й цінного матеріалу, що його збрали учні, як підчас шкільного навчання при розробці комплексних тем, так і в наслідок роботи етнографічно-краєзнавчих гуртків, такі школи: Білоцерківська школа № 3 (керів. А. М. Пашківський); Бишівська (М. Т. Коцюба); Бородянська (О. М. Файт); Броварська (Г. Р. Равчук); Водянська, Запор. о. (А. К. Головка); Вознесенська Зал. ч. 71, Микол. о.; Глинська на Роменщині; Глобинська, Крем. о.; Загреблянська (А. К. Матійко); Драбівська, Крем. о.; Зарудянська (П. І. Даценко); Кабишанська, Черн. о.; Киянівська, Харк. о.; Косяківська (П. Т. Дмитренко); Любецька, Черн. о. (М. Сідляр); Маріїнська, Сталін. о.; Медвинська (Д. П. Кладієнко); Миропільська ч. 113; Мясківська (С. Жовтий); Овдіївська Зал. ч. 1 (В. Литвиненко); Олександрівська, Конот. о. (І. Х. Луньов); Петропавлівська на Ктрисл. (Могущий, Ушков); Пісківська, Луб. о. (Д. І. Довженко); Пирогівська (А. М. Шенгер); Погребишинська Зал. ч. 29 (П. Ф. Крутько); Рідкодубська, Харк. о. (Н. С. Сидоренківна); Словутянська (В. Кочубей); Сохужинська, Шеп. о. (С. Ковалевський); Стрижавська, Він. о. (М. Сердович); Тульчинська центральна (К. М. Соколов, С. П. Новашевський); Угловатівська, Гуман. о. (Г. Т. Осадчий); Уланівська (О. О. Ліщинський); Харпачківська (Б. Холдевич); Червоно-Кам'янська (І. А. Гаєвський); Червоно-Слобідська (І. Мелай, А. Завадський); Шаранівська, Луг. о.; Ярославська, Глух. о. (М. Тарасенко).

З київських шкіл подавали до Комісії матеріали: Трудова школа № 20 (О. Н. Малинка); Школа № 18 (О. П. Дем'яновський); Зал. школа № 4 (Ів. Лютій). Фольклор безпритульних (пісні, словник, автобіографії) збирали М. П. Афанасьїв (Запорозький окрколоктор), В. Т. Борейко (Київський Ок-р), Г. Мартинюк (Житомирський), В. Ф. Покальчук (Черкаський), Г. Стельмах (Київ, осн. буд. для неповн. правопорушників). Велику роботу стаціонарного характеру проробили етнографічні гуртки при хатах-читальнях: Війтовецький на Переславщині (О. Єфимович, Куліниченко та інші), Вільхворізький на Полтавщині (Кривокінь, Миколенко, Дубовик, Каптан), Зарудянський на Роменщині під керівництвом М. І. Коваля, Хорольське Краєзнавче Товариство.

Підтримували звязки з Комісією й надсилали матеріали такі музеї України: Артемівський Музей (І. А. Часовників), Білоцерківський Музей Старожитностей (С. Л. Дроздов), Волинський Н.-Д. Музей (В. Г. Кравченко), Музей місцевого краю м. Воронежа на Чернігівщині (П. І. Богуславський), Звингородський Музей ім. Шевченка (С. Терещенко), Ізюмський Держ. Музей (Н. В. Сібілов), Катеринославський Краєвий Музей (Д. І. Яворницький); Конотіпський Музей (О. Поплавський); Никопільський Музей Мистецтв (Волошин); Музей Слобідської України (Р. Данковська); Словутянський Кр. Музей (Вол. Кочубей), Сосницький Іст.-Арх. і Етнограф. Музей (Ю. С. Виноградський), Сумський М.-І. Музей (Н. Х. Онацький), Херсонський І.-А. Музей (Іконопопуло-Фабриціус), Черкаський Окр. Музей (Д. О. Бочков), Кабінет виучування Поділля та інші.

Налагодження мережі кореспондентів, звязок Академії з периферією, з робітниками на місцях має не тільки громадську вагу, оскільки маси втягуються до науково-дослідчої роботи, але й велику вагу наукову: в цій кореспондентській мережі спеціальний науковий апарат, що допомагає переводити досліди в усьукраїнському масштабі, з'ясовувати, як поширено те чи інше фольклорне явище в тій чи іншій місцевості, фіксувати, за допомогою місцевих дослідників факти, що їх важко спостережати сторонній особі. Етнографічна Комісія складає щиру подяку всім, хто надслав до Комісії свої фольклорні записи й матеріали і тим брав участь у роботі Комісії. Комісія одержала матеріали од таких осіб: К. Андреюк Крст., Я. Н. Башта Крм., І. В. Білінський Вінн., В. Ю. Білецька Хрк., К. І. Бурий Гомель, П. І. Верба Крмн., А. Вержбицький Вднпрвськ, Ю. С. Виноградський Сосн., В. Волинський Лебедн., М. Волохів Борзна, Х. Волосин Крм., Ю. Воронянський Плт., О. Гончаренко Мкл., І. М. Голубинський Борзна, В. І. Гудим Крмч., О. Діхтяр Плт., І. Н. Діхтяров Березне, Н. К. Дмитрук Крстн., О. Т. Довгань Гумань, К. П. Дремов Борзна, С. Дроп'язко Крмн., М. М. Дяченко Чркс., П. Жадейко Микл. В. Жак Київщ., А. О. Завалій Переясл., П. Завойко Прслав., П. Ф. Зиневич Крст., О. Я. Зінов'єв Мкл. о., Г. Іванюк Вінн., Ю. С. Каменців Київ, В. Т. Килимник Вінн., О. І. Кошарайло Микл., Д. П. Кладієнко Медвн., П. А. Ковбасюк Брдч., А. Я. Ковтун Жтм. В. О. Ковтун Лбн., І. В. Козир Прскрв., П. Є. Коломийченко Черн., П. П. Коненко Вінн., М. В. Корсунський Плт., В. Косенко Рмн., С. М. Котляревський Кнтп., Кочетковський Стрблськ, О. Крамаренко Плт., А. К. Кривов-Сварук Вінн., А. Кудрицька Гумань, М. А. Кудрицький Чркс., І. М. Кулеба Ктрнсл., І. П. Куліш Хркв., М. Курило Млтп., К. Я. Лазоренко Крснгрд, Д. К. Лебідь Чрнгв., І. Х. Луньов Кнтп., О. Лясківський Київ, К. О. Макаренко Київ, Г. Д. Мартинюк Жтмр., К. Маслівець Плт., В. Р. Миятицький Тульч., З. Михальчук Тльч., О. Т. Міхно Пиртн., К. Мудрак Київ, Я. А. Олійник Плт., І. Л. Ольховик Сум., П. Г. Пазенко Чркс., М. В. Перебийніс Мкл., Ф. М. Пилипенко Глхв., П. Н. Пищулка Першом., С. К. Плічко Крм., І. О. Позняк Пршм., В. Ф. Покальчук Чркс., А. Присяжнюк Вінн., Д. Ф. Проценко Хрсн., О. Я. Прудкояд Кврж., І. Я. Риженко Київ, В. Роля Волин., Г. П. Романець Павлогр., Сабайдаш Борз., Г. Л. Сапитон Чрнг., К. Сидоренко Кмнц., П. І. Сирота Рмн., В. П. Скрипченко Кврж., С. Терещенко Звнгр., І. Фесенко Поділля, Г. Фідровський Плт., І. П. Хилько Крстн., Д. І. Чепурний Київщ., В. О. Щепотьєв Плт., А. М. Юркевич Одщн., С. В. Юрков Квщ. У дальших числах „Е. В.“ Комісія сподівається подати докладний опис усіх матеріалів, що вступили до Комісії.

Архів Комісії, що має окрім нових фольклорних матеріалів ще й цінні збірки рукописів О. Бодяньського, П. Лукашевича, С. Носа, Б. Грінченка, збільшивсь придбанням рукописів Я. П. Новицького, що їх по смерті небіжчиковій перевіз з Запорожжя Вол.

Білий, а також великим архівом Мик. Мих. Білозерського, що його передав до Комісії акад. А. Е. Кримський. Також треба згадати про порядну колекцію портретів українських фольклористів, часом раритетів та реліквій, що їх Комісія також протягом усього часу збирала.

Етнографічна Комісія брала участь і в загально-краєзнавчій роботі. На весні ц. р. почався значний краєзнавчий рух у колах громадсько-активного студентства. Е. К. пішла назустріч організації студ. краєзн. гуртків, підтримуючи контакт з Краєзнавчим бюро Губбюра пролетстудентства: члени Комісії допомагали складати програми для збирання фолькл. матеріалу, керували деякими гуртками й виступали з доповідями на засіданнях міжвузівських і вузівських (ІНО, Муз. інст. ім. Лисенка, Педкурси, Медкурси, Електро-технікум). Близьку участь брала Комісія в організації виставки: „Сучасне Село“ в парт-клубі „Більшовик“. Спеціальні доповіді зачитано на Окрз'яді Профспілки „Робітос“ і пленумі завідувачів трудшколами з Округи. З доповідями виступали О. Курило, К. Квітка, В. Білий, В. Камінський, В. Петров.

Відозви Комісії, звідомлення й статті друковано в часописах: „Черв. Шлях“ (кн. 8), „Шлях Освіти“ (10), „Рад. Освіта“ (10), „Полтав. Селянин“ (17), „Знання“ (44), „Сель-будинок“ (11—12), „Життя й Революція“, „Зоря“ та в більшості газет УСРР.

Певна подія в історії розвитку Комісії було видання 1-го числа часопису „Етнографічний Вісник“. (Рец. „Рад. Волинь“ ч. 3—1307, „Робітник“ Полтава В. О. Щепотьєва, „Нове Село“ Коростень, „Зоря“ ч. 12 Катеринослав П. О. Єфремова, „Життя й Революція“ ч. 12 П. І. Руліна). У збірці Наркомосу УСРР ч. 2 „Декрети, інструкції й матеріали“ „Етн. Вісн.“ занесено до числа рекомендованих видань (ст. 82); „Вісник“ рекомендувала Центр. Комісія в справах українізації для „Гуртків для українізації підвищеного типу“.

Поширення як наукової роботи Комісії, так особливо масової й організаційної роботи, налагодження колективних фольклорних досліджень дає гостро відчувати, що Комісії не вистарчає однієї посади штатного співробітника, і робить актуальним питання про збільшення складу Комісії, а також про необхідність мати при Комісії технічних співробітників.

Звідомлення Музично-Етнографічного Кабінету У. А. Н. за 1925 рік.

У звідомному році Керівничий Кабінету працював над: окресленням основних проблем та метод музичної етнографії (надруковано в Записках Етнограф. Т-ва, кн. I); питанням про походження музики (довідь „Робота й музика“ в Етн. Комісії Академії); ознайомленням з історією та сучасним станом музичної етнографії і взагалі музичної науки в Західній Європі та Америці (огляд „Музична Етнографія на Заході“ в „Етнографічному Віснику“ кн. I, доповідь про тонометричні досліди О. Абрагама над німецькою народньою піснею в Муз. Т-ві ім. Леонтовича і рукописи „Сучасний стан музичної науки в Німеччині“ та „Георг Шюнеман“); розробленням плану широкої постановки музично-етнографічних дослідів (надруковано в №№ 2 і 3 часопису „Музика“ за 1925 рік); оглядом літератури щодо ритміки слов'янських нар. пісень (рукопис); питанням про відношення між античною ритмікою та ритмікою сьогочасних слов'янських нар. пісень (рукопис); дослідом відношення між віршовою та музичною будовою слов'янських нар. пісень (рукопис); дослідом західних впливів у ритміці українських народніх пісень (рукопис); Питанням про східні впливи на укр. нар. музику Записки Іст.-Філ. Відділу Академії кн. V, ст. 240—250); оглядом музично-етнографічної роботи по всіх частинах української території від 1917 року (прийнято до друку); оглядом наукових праць Ф. Колесси (прийнято до друку). Крім того: записував укр. нар. мелодії на Волині й на Поділлі; обслідував з етнографічного та музикознавчого боку бібліотеки давнього кам'янецького університету, нині І. Н. О. та Вінницької філії Всенародньої Бібліотеки України і збирав матеріали для дослідів діяльності й побуту професійних народніх співців та музик на Україні.

Мелодії влатних пісень у Київському „Будинку примусових робіт”

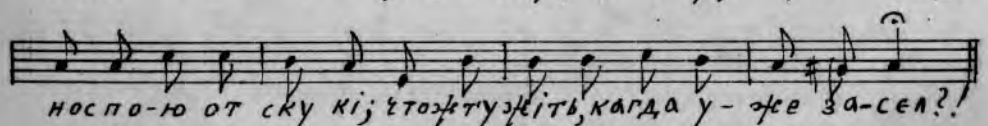
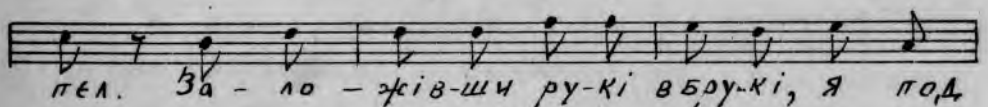
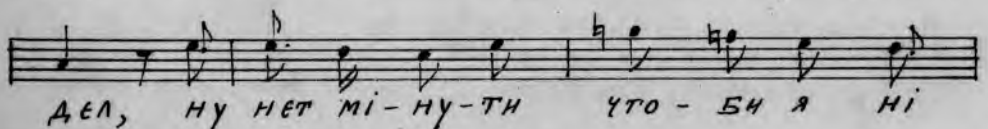
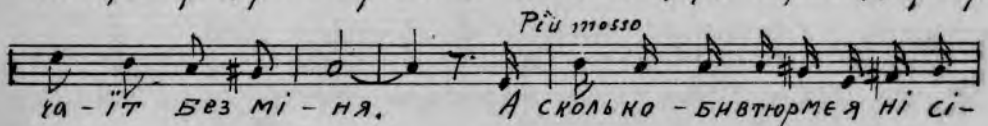
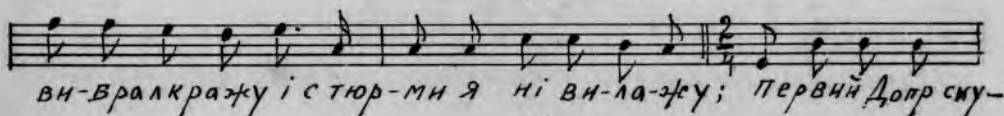
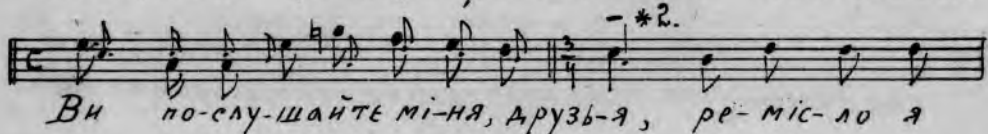
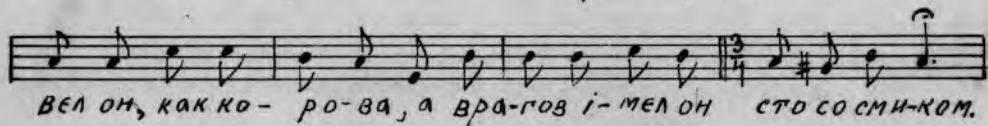
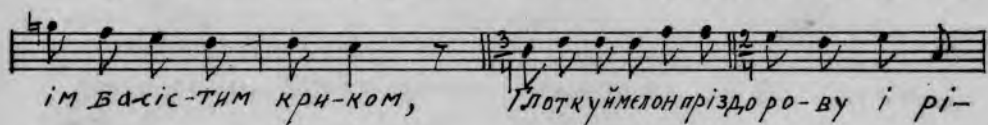
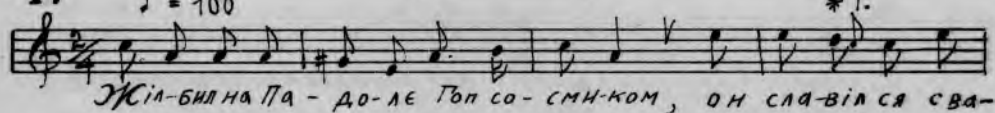
Записав М. ГАЙДАЙ.

(ДИВ. СТОР. 61.)

1.

$\text{♩} = 100$

*1.

*1.) Менші ноти належать до варіацій, що робив співак при повторюванні мелодії.

*2.) Знаки невеликого продовження ноти (—) чи скорочення її (v) введено за І.Тездворським.

2. $\text{♩} = 12b.$

В ту-вер-ській роз-иск па-сту-пі-лі ті-лі-
 гра-ми: а-іс-тіть го-род, пі-рі-полне-ний во-
 ра-мі, і-за-лі-ру-вать приступний і-лі-
 мент. Во-рам на-стал крі-ті іс-кій ма-мент!
 У дар-на-я гру-па ра-бо-тять на ча-ла. Но-гой об-
 ход, павсе му-глам, а бла-вай-дють павсе м-два-рам, в ка-во ні-
 справ-ни до-ку-мент, тюр-мо-й ріс-ку-єт в тот ма-мент!
 Слух про-грі-мел, там гар-ба-тий па-та-рел; на сті-
 па-нов-ском ма-сту ста-ял он п'я-ний, ста-ял он
 п'я-ний і, ша-та-ясь пе-ре-дом, вод-но-й ру-
 не дер-жал он ^{*)} но-ж, на кра-ка-ді-ла
 * Вар.
 бил па-хо-ж. о-н(и)

3.

♩ = 72.

1. Ра-ді-ла мі-не-мать у ні-во-лі, Ні да-
 2. На ак-не там сі-де-ла плу-тов-ка, За-кла-
 ла мне ні счас-тя, ні до-лі, толь-кі
 по-че-на не-ю га-лов-ка, но он(и)-
 да-ла жела ні є ад-но, ах, і за же-
 но вч-со-ко да на до-мной, ах, і за ств'-
 лєз-ной ре-шот-ко-ной ак(и) но.
 но-ю ста іть ча-ро вон.

4.

♩ = 120 (4/4)
 А-дін я ю-но-ша у-бо-гій
 га йду, па йду я на клад-ві-ще,
 а-дін я в бо-га сі-ра-та
 там, где за-ри-та мать ма-я.

5.

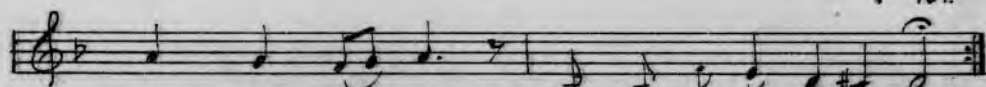
♩ = 100 *Ranlento*

В са-ду тра-воє-ка зе-ле-не-єт, Я ту-
 жу-роє-ку просте-лю Ска-жу:
 мі-ла-я, са-ді-са, я ста-бой по-га-варю!

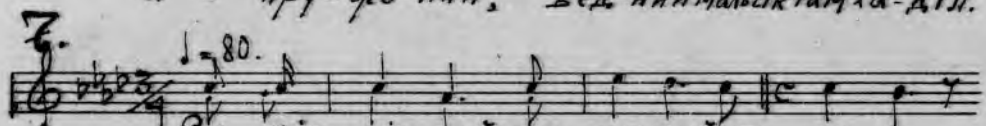
6.

♩ = 96.

1. Все гуд-кі(в) же про-гу-де-лі
 2. Не-а-жі-да-ной аб-ла-вон
 і ра-бо-ті-я і-дуть, а на Кловском
 а-рес-то-ван я был, кругом цеп'ю

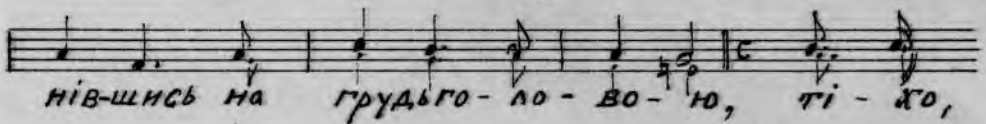
пе - ре - уа - ке там аБ - ла - ву веДут.
а - кру - жо - ний, БЕД - ний маНЬКІ ТАМ ХА - ДІЛ.

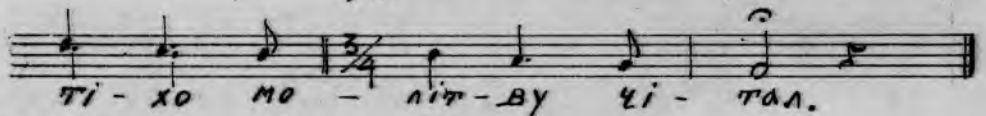
За кір - піч - ной, тю - ремной сте - но - ю

мо - ло доЙ а - ре станту - мі - ра; он, скло -

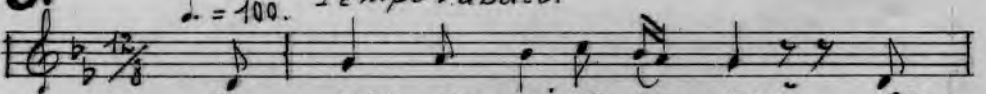

нів - шись на грудь го - ло - во - ю, ті - хо,

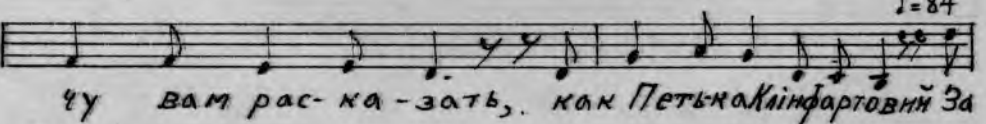

ті - хо мо - літ - ву ці - тал.

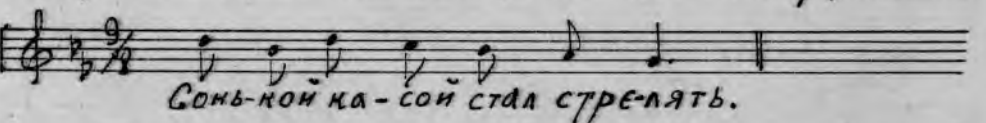
8.

♩ = 100. *Temporubato.*

Па - нял ма - тів я но - вий, ха -

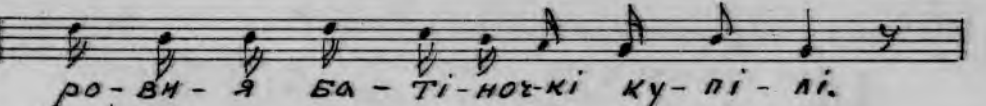
чу вам рас - ка - зать, как Петька Кіінфартовий За

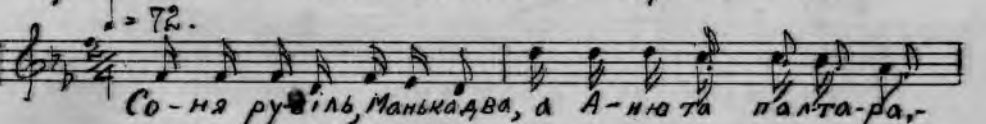
сонь - кой ка - сой стал стре - лять.

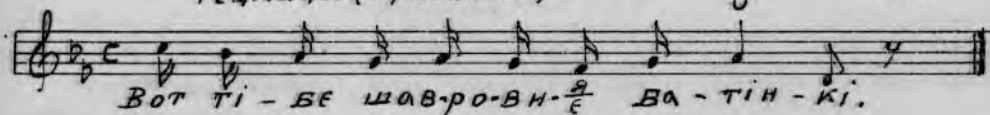
Ах, ес - лів мене де - воу - кі лю - бі - лі Шав

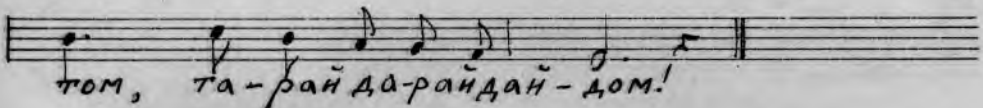
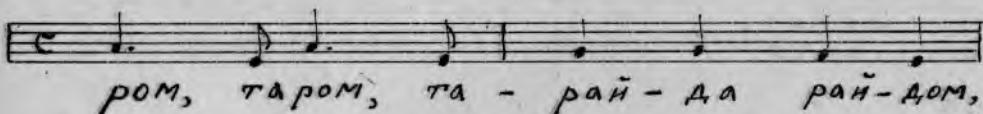
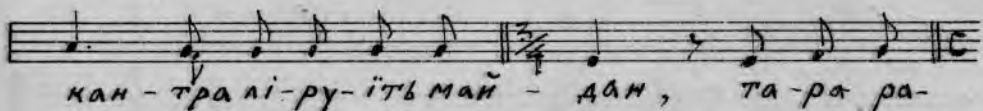
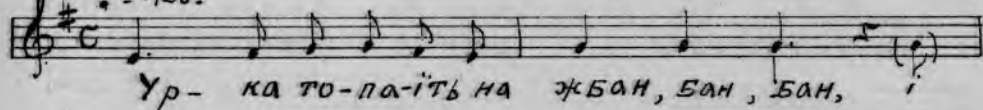
ро - ви - я ба - ті - ноу - кі ку - пі - лі.

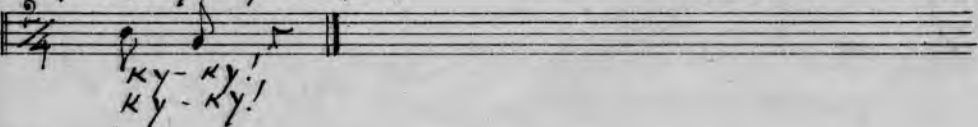
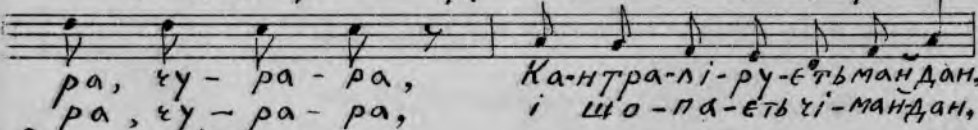
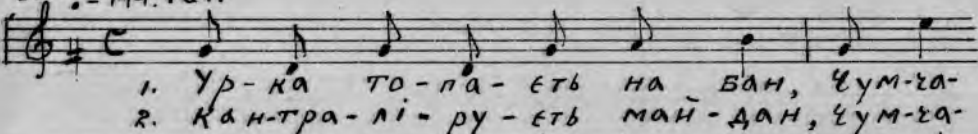
Со - ня ру - ці - л, Манька да, а А - ню та пал - та - ра -

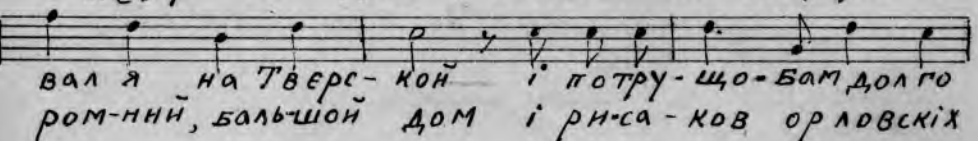
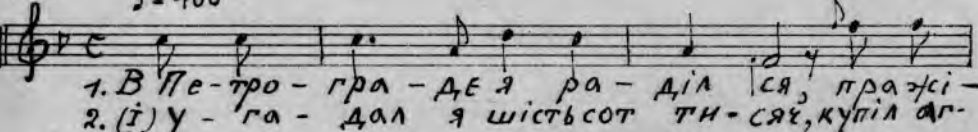
9. $\text{♩} = 138.$

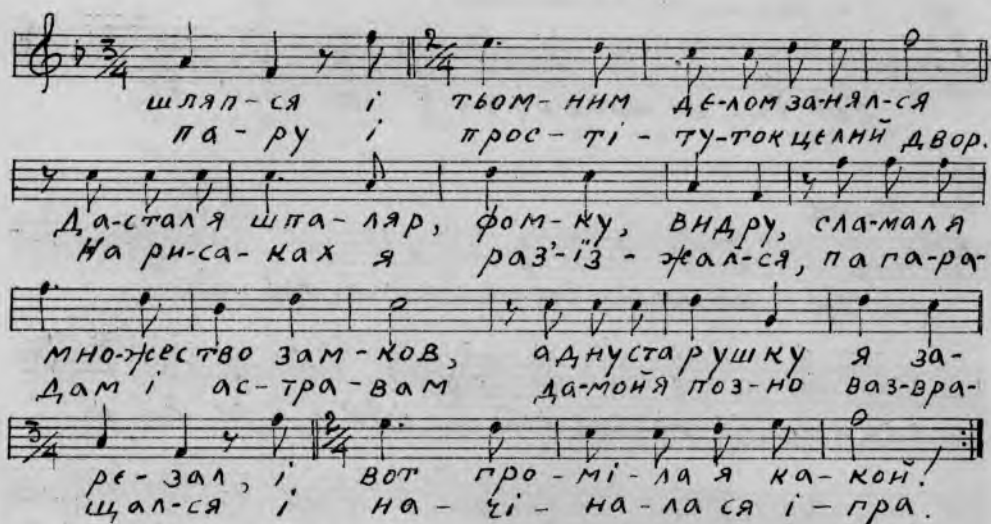

10. $\text{♩} = 144.$ Вар.

11. $\text{♩} = 100$

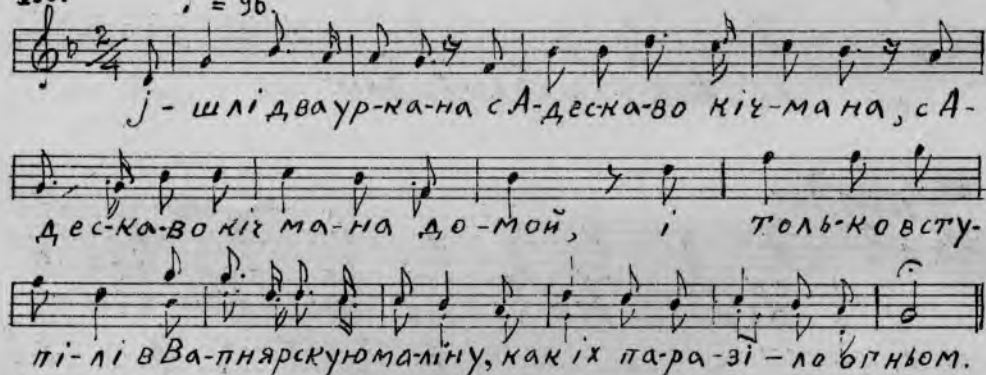

шляп-ся і тьом-ним де-лом за нял-ся
па-ру і прос-ті-ту-ток целний двор.
Да-стал я шпа-ляр, фом-ку, вндру, сла-мал я
На ри-са-ках я раз'-із-жа-л-ся, па га-ра-
мно-жество зам-ков, адну старушку я за-
дам і ас-тра-вам да-мо-я поз-но ваз-вра-
ре-зал, і вот про-мі-ла я ка-кон!
щал-ся і на-зі-на-ла-ся і-гра.

12.

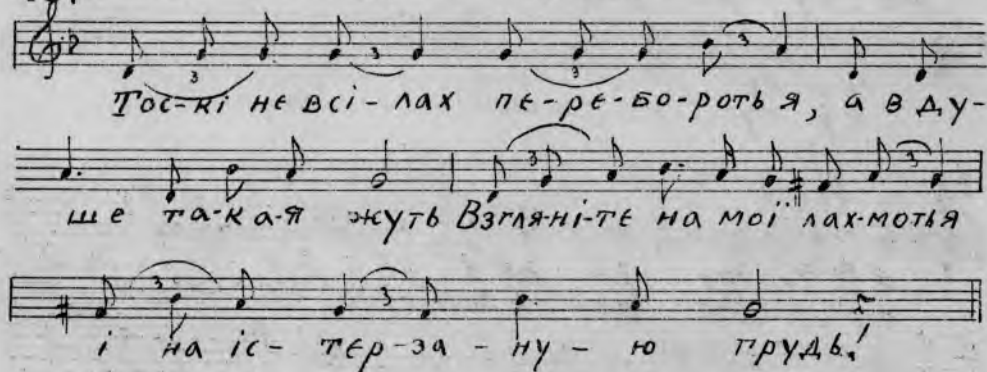
♩ = 96

і-шлі два ур-ка-на с А-деска-во кі-ма-на, с А-
деска-во кі-ма-на до-мой, і толь-ков сту-
пі-лі в Ва-пнярську ма-ліну, как іх па-ра-зі-ла бпньом.

13.

Тетро тивато (приблизно) ♩ = 100

Тос-кі не всі-лах пе-ре-бо-роть я, а в ду-
ше та-ка-я жуть Взгляні-те на мої лах-мотя
і на іс-тер-за-ну-ю грудь!

ДОДАТОК

до розправи К. Квітки „Українські пісні про
дівчину, що мандрувала з зводителем.”

1. ♩ = 100.

Ой, за-ї-хав ко-зак та з У-кра-ї — нонь — ки,
од-мо-вив дів-чи-ну тай од ро-ди-нонь — ки,
од-мо-вив дів-чи-ну тай од ро-ди-нонь-ки.

2. ♩ = 100.

Ой, і-шли ко-за-ки да з У-кра-ї — нонь — ки
од-би-ли дів-чи-ну дай од ро-ди-нонь — ки
од-би-ли дів-чи-ну да й од ро-ди-нонь — ки

3. *ut.*

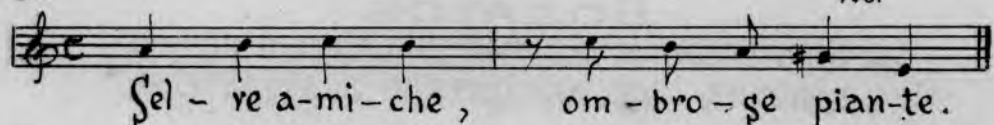
.....la tua fie - rez-za sa-prò stan - car

4.

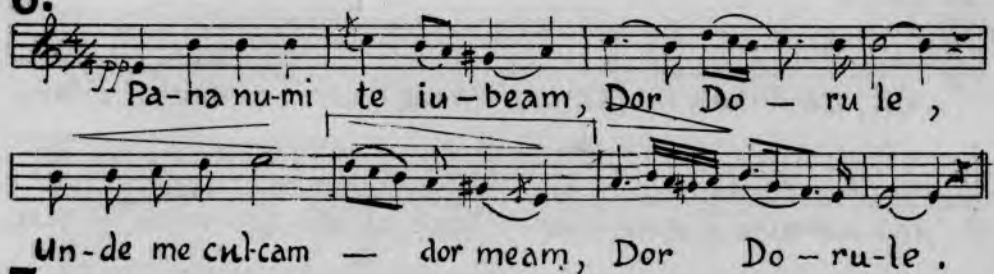
... да бу-ду сту-ча-ти да бу-ду сту-
-ча-ти спуд зе-ле-но-го ду-ба

5.

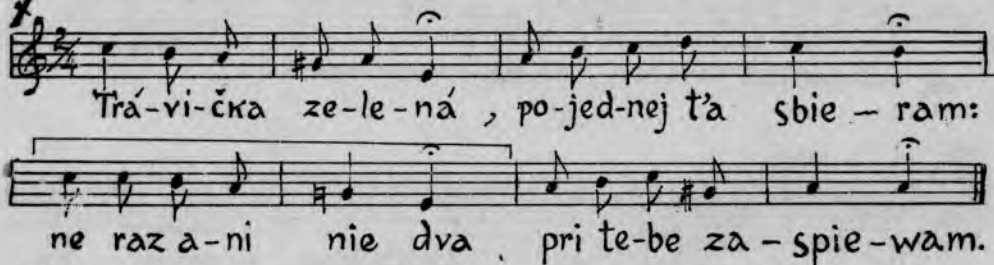
168.

6.

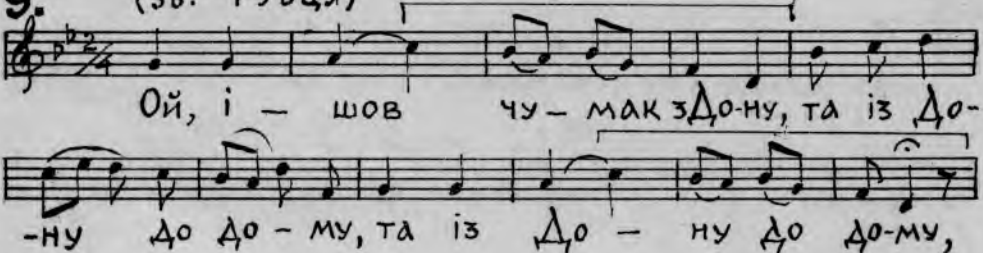
7.

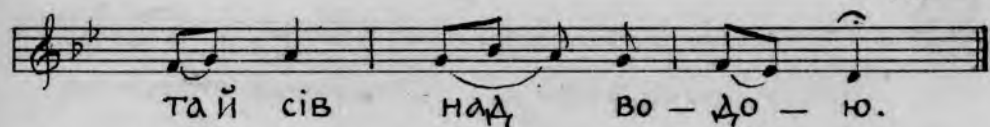

8.

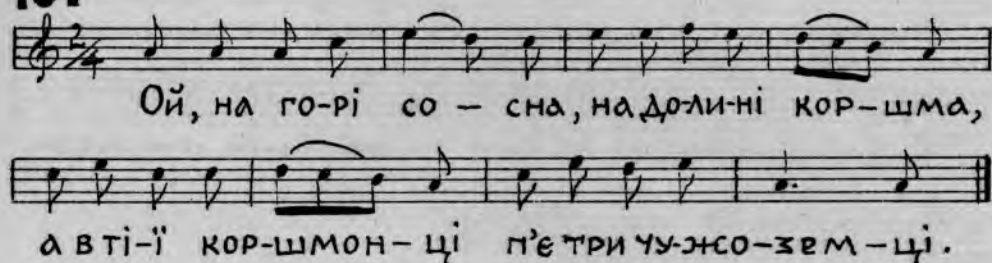

9.

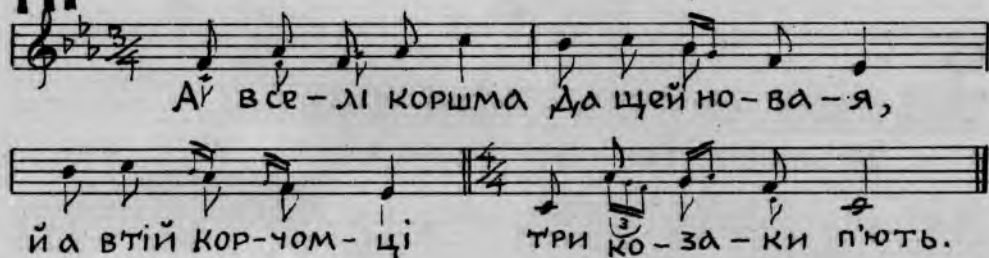

10.

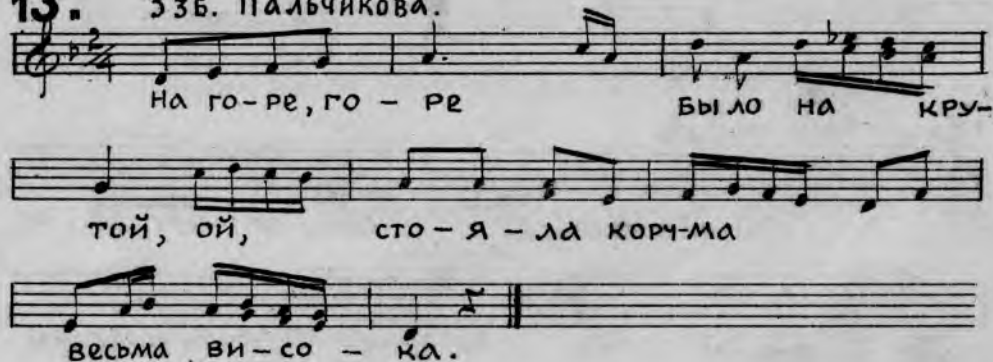
11.

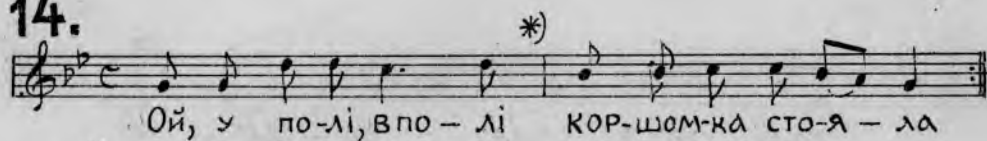
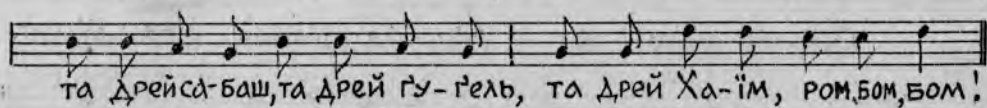
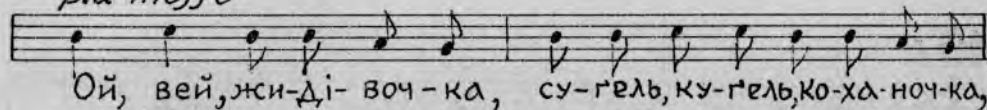
12.

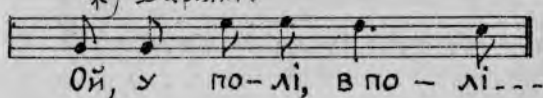
13. ЗЗБ. Пальчикова.

14.

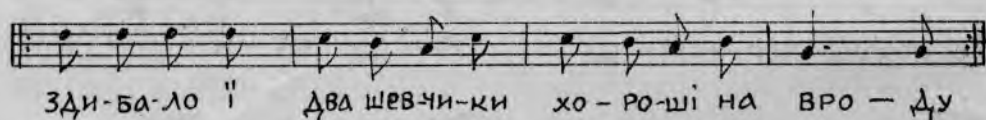
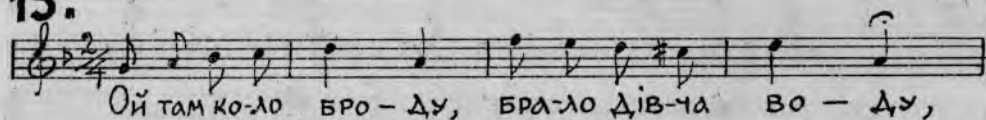
più mosso

*) Варіант.

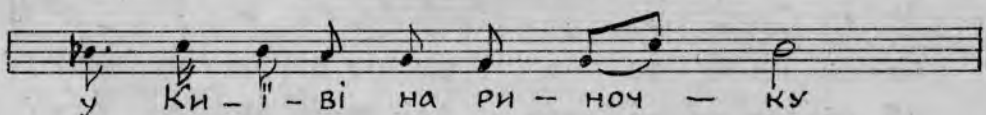
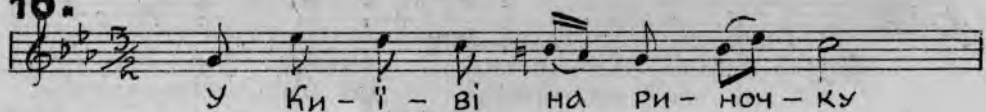

Ой, у по-лі, в по-лі---

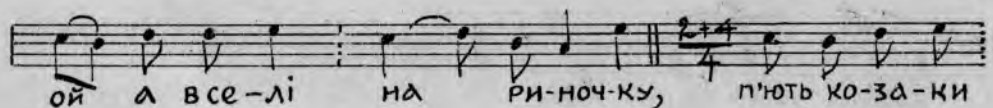
15.

16.

17.

♩ = 84 rubato

в 2, 3 і 6 зворітках:

1) го - рі - лоу - ку. Пи - лиж во - ни

2)

ви пи - ва - ли, пи - лиж во - ни,

ви - пи - ва - ли дів - чи - ноньку під - юв - ля - ли.

в 4, 5, 7 зворітках і до кінця:

дів - чи - нонь - ка по - слу - ха - ла ,

дів - чи - нонь - ка по - слу ха - ла , з ко - за - ка - ми

Var. 1) 1) 2)

18. $\text{♩} = 88$ (привільно) *Parlando*

Ой, там бі - ля бро - ду, гей, там бра - ла дів - ка

во - ду, та по - ба - чи - ла мар - ка ,

що хо - ро - ший на вро - ду.

19. $\text{♩} = 92$

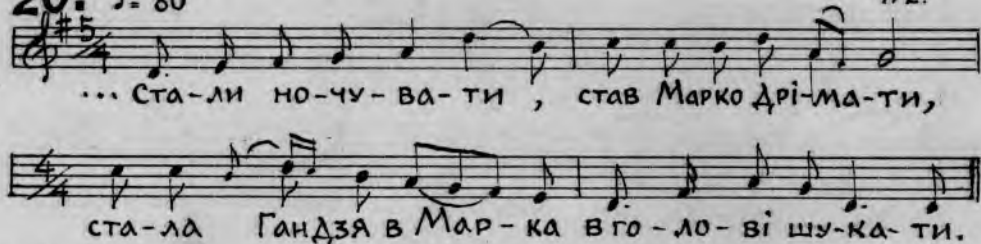
Ой, там ко - ло бро - ду, да гей, да бра - ла дів - ка

во - ду, да за - ба - чи - ла мар - ка

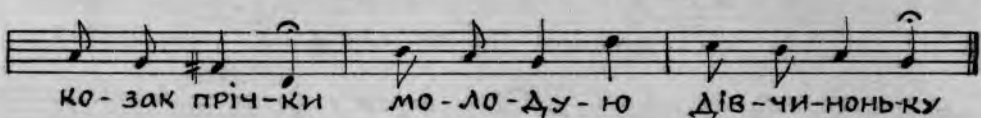
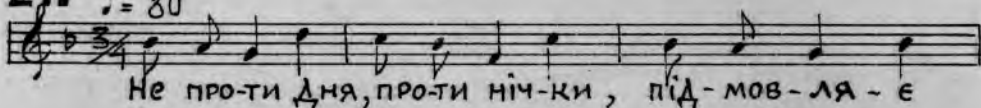
що хо - ро - ший на вро - ду.

20. J. = 80

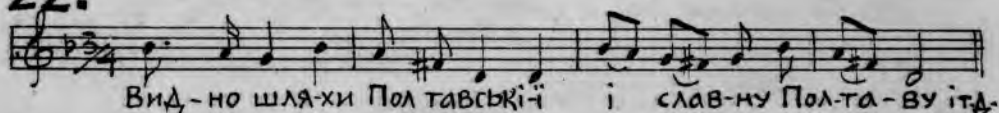
172.

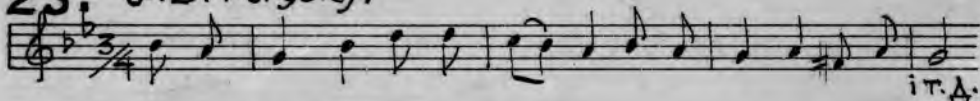
21. J. = 80

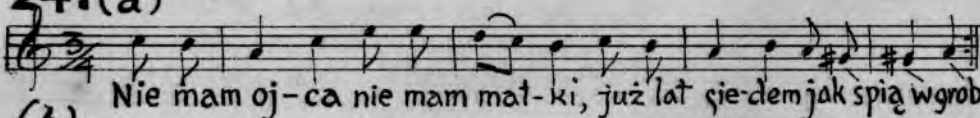
22.

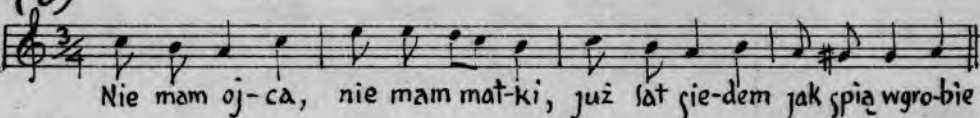
23. G. B. Pergolesi

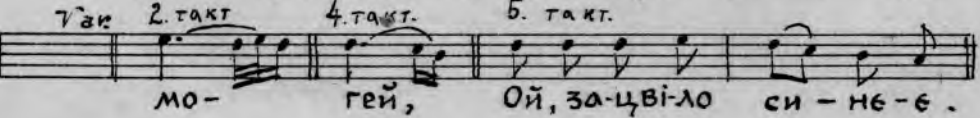
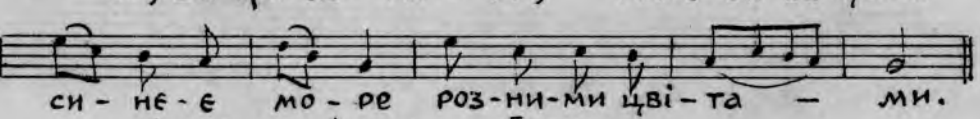
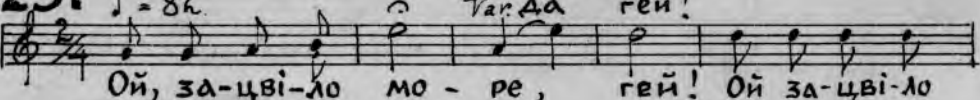
24. (a)

(b)

25. J. = 82

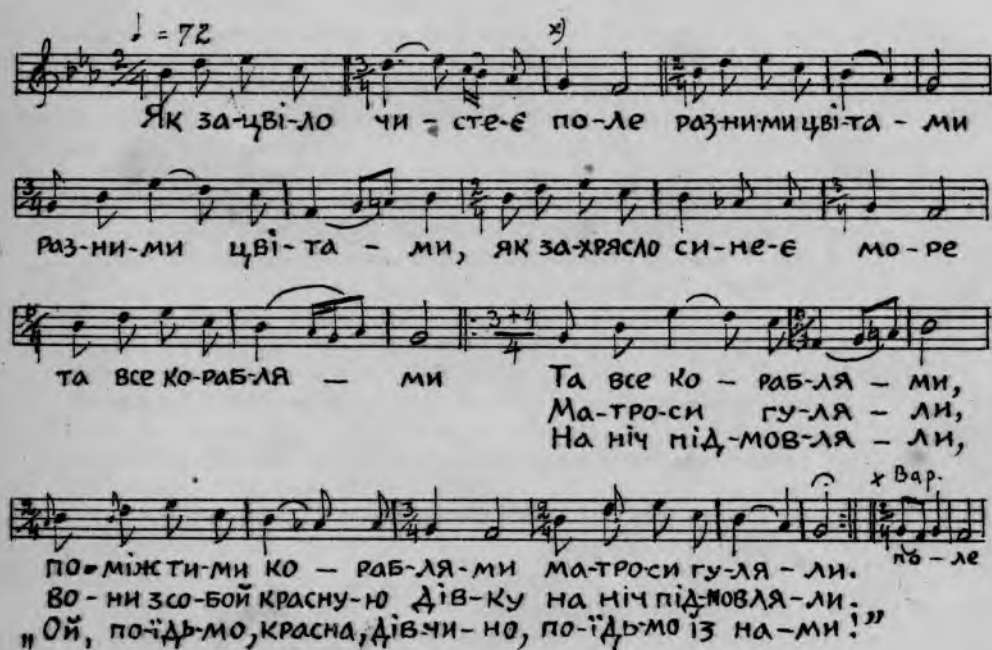

26. Інша мелодія до тої самої пісні, що до неї стосується попередня мелодія № 25 (див. розділ IX, стор. 101 Етногр. Вісника.

Записав М. Гайдай у с.

Хатках давн. Зіньківського повіту на Полтавщині у Тодоса Юрченка. Цього варіанта доставлено тоді, як уже розправу було видруковано.

$\text{♩} = 72$

Як за-цві-ло чи-сте-є по-ле раз-ни-ми цві-та - ми
 раз-ни-ми цві-та - ми, як за-хряс-ло си-не-є мо-ре
 та все ко-раб-ля — ми Та все ко-раб-ля — ми,
 Ма-тро-си гу-ля — ли,
 На ніч під-мов-ля — ли,
 по-між-ти-ми ко — раб-ля-ми ма-тро-си гу-ля — ли.
 во-ни зо-бой красну-ю дів-ку на ніч під-мов-ля-ли.
 „Ой, по-їдь-мо, красна, дівчи-но, по-їдь-мо із на-ми!“

x Вар.

Пойдем, дівка, пойдеш красна,
 пойдеш, дівка, з нами,
 А ми тебе, красна дівка,
 напоїм, нахормим,

З М І С Т.

	Стор.
Павло Попов. До питання про способи збирати фольклорні матеріали	5 — 19
Вол. Щепотьєв. Етнографія й архівні матеріали	20 — 26
Проф Євген Кагаров. Що визначають деякі українські весільні обряди	27 — 30
Никанор Дмитрук. З нового побуту	31 — 37
В. Білецька. З студій над сучасними піснями	38 — 43
Віктор Петров. З фольклору правопорушників	44 — 60
Михайло Гайдай. Мелодії блатних пісень	61 — 62
Вол. Білий. „Автобіографія чи спомини революції“	63 — 67
Микола Левченко. Оповідання селян за часи громадянської війни на Україні	68 — 77
Климент Квітка. Укр. пісні про дівчину, що помандрувала з зводителем	78 — 107
Василь Кравченко. Осапотова долина	108 — 111
Р. Данківська. Легенда про старика	112
Мих. Корнилович. Огляд нар. родових прізвищ на Холмщині й Підляшші	113 — 123
Матеріали й статті з історії української етнографії. Вол. Білий. До історії збірки А. Л. Метлинського: „Нар. ю-р. пѣсни“ (1854)	124 — 130
О. Андрієвський. До історії видання „Литературы украинскаго фольк- лора“ Б. Д. Грінченка	131 — 135
Петро Рулін. До історії української етнографії	136 — 139
Рецензії, огляди й бібліографія. Є. Кагаров. Jahrbuch für prähistorische und ethnographische Kunst, hsg. v. H. Kühn, 1925 (140 — 141). П. Попов. W. Klinger. Z motyów wędrownych pochodzenia klasycznego. (141 — 145). В. Камінський. М. Грушевський. Іст. укр. л-ри. т. I—IV (145—148). В. Петров. До студій над коротенькими піснями (148 — 151). Г. Жураківський. Кравзнавство в школі (151 — 153). В. Білий. Річник Естонського музею I. 1925 (153—154). Його-ж L. Marin, Questionnaire d'ethnographie (154) Є. Рихлік. З літератури про чехів на Україні: 1. Dr. Jan Auerhan. České osady na Volyni, na Krymu a na Kavkaze. 2. Dr. Jan Auerhan. Osady českých emigrantů v Prusku, Polsku a Rusku (154—155).	140 — 155
Звідомлення про діяльність Етнографічної комісії У. А. Н. за другу половину р. 1925	156 — 159
Нотний додаток:	
1) Мелодії блатних пісень, записав М. Гайдай (див стор. 61 — 62)	161 — 166
2) Мелодії до розправи К. Квітки. Українські пісні про дівчину, що помандрувала з зводителем (див. стор. 78 — 107)	167 — 173
Зміст	175